

משרד החינוך והשכלה
בית התוכן המקצועי של צה"ל
לצבא ולביטחון לאומי

מערכות

לקט מן המאמרים על אודות הפלמ"ח שהתפרסמו
במהלך השנים

בגיליון: מה חיפש הפלמ"ח בסוריה?; הפלמ"ח במבחן המלחמה; צבא מקצועי או צבא עממי;
הקמת המודיעין הצבאי; "המסתערבים" - המחלקה הערבית של הפלמ"ח; עד דגל הדיו;
"מחתרת", צבא "סדיר", ה"הגנה" וצה"ל; ועוד

סדר המאמרים בגיליון

- מספרי העמודים בכל מאמר לקוחים מן הגיליון המקורי

תפקידן והרכבן של פלוגות המחץ (הפלמ"ח)

80 שנים להקמת הפלמ"ח - מה חיפש הפלמ"ח בסוריה? – ד"ר טל טובי (מערכות 491)

80 שנה לכיבוש עיראק וסוריה - על שיתוף הפעולה בין הבריטים, האצ"ל והפלמ"ח – אל"ם (מיל") ד"ר בני מיכלסון

הפלמ"ח במבחן המלחמה - קווים להתהוותו ולמבנהו של הפלמ"ח – שלמה גזית וגבריאל כהן (מערכות 62-63)

צבא מקצועי או צבא עממי - צה"ל בתום מלחמת העצמאות – פרופ' אלון קדיש (מערכות 349)
הקמת מודיעין הצבאי – סא"ל (מיל") ד"ר יואב גלבר (מערכות 294-295)

"המסתערבים" – המחלקה הערבית של הפלמ"ח – ירוחם כהן (מערכות 297)

עוד בעקבות "הקמת המודיעין הצבאי" – סא"ל (מיל") ד"ר פנחס פיק (מערכות 297)

עד דגל הדין – אל"ם (מיל") ד"ר מאיר פעיל (מערכות 294-295)

"מחותרת", צבא "סדיר", ה"הגנה" וצה"ל – ד"ר אלחנן אורן (מערכות 308)

כוח המוח – אלוף (מיל") שלמה גזית (מערכות 447)

מבית "מערכות" - בית התוכן המקצועי של צה"ל לצבא ולביטחון לאומי

ספטמבר 2021, תשרי ה'תשפ"ב

מפקד "מערכות": ד"ר אמיר גילת

עורך "מערכות": עדי לרנר

סגנית עורך: יעל קולטון זיו

רכז מערכת: רב"ט עידו גבריאל

הדעות והתפיסות המובעות במאמרים מבטאות את דעתם האישית של הכותבים

דבר המערכת

מסביב יהום הסער, כפי ששרו לוחמי הפלמ"ח בשנות ה-40 של המאה ה-20, הוא משפט שרלוונטי ללוחמי צה"ל גם כיום. הבית הראשון של ההמנון שחובר עלידי זרובבל גלעד מתאר את יכולת העמידה במצבי משבר ומצוקה, הצייתנות לפקודה ולצו המפקדים והמסירות המתמדת - כולם ערכים שנכונים גם היום ללוחמי צה"ל. כך גם הסיפא של ההמנון - המתאר את הראשוניות והמחויבות להתגייסות מהירה וזריזה לכל מטלה אשר תידרש, בגלוי ובחשאי:

ראשוניים תמיד אֶנְחָנוּ / לאור היום ובמחשך / לַפְקֵדָה תְּמִיד אֶנְחָנוּ תְּמִיד אֶנוּ / אֶנוּ הַפְּלָמ"ח

הפלמ"ח היה הרבה יותר מפלוגות המחץ של ארגון "ההגנה". הייתה לו משמעות חברתית ותרבותית עמוקה על ימי המדינה שבדרך, וגם אחרי שקיבלה ישראל את עצמאותה. לא פלא שביטויים כמו "הפלמ"חניק מחפש את המחיר", או השאלה "למה פירקו את הפלמ"ח" הפכו לחלק בלתי נפרד מהשפה הישראלית המדוברת, שלא לדבר על שירי הפלמ"ח שמוכרים ומושרים עד היום.

מושכלות ראשוניים היא שעלימנת לחיות את ההווה ולהיערך לעתיד, יש להכיר את העבר. למרות הזמן הרב שחלף והשינויים הרבים שחלו מאז באופי הלחימה ובכלי הנשק שלה, דומה שיש עדיין דברים רבים שמפקדי צה"ל יכולים ללמוד מפלוגות המחץ, בעיקר בכל הקשור לפן הערכי.

גיליון זה, שהוכן במיוחד לכנס פתיחת השנה במכללות הצבאיות, מנסה לחבר את העבר עם ההווה, את המורשת עם תורות הלחימה. בגיליון נכללו מאמרים שפורסמו במהלך השנים ב"מערכות", ושהעלו סוגיות שרלוונטיות גם היום - צבא עממי או צבא מקצועי, מודיעין, מלחמה באמצעות פונדקאי ועוד.

"מערכות" הוקם בשנת 1939 ככתב העת של "ההגנה", כך שהקשר שלו עם הפלמ"ח הוא קשר דם, תרתי משמע. אנו מקווים שלקט מאמרים זה יסייע למפקדים הצעירים להכיר יותר את הפלמ"ח, ובעיקר לעודד אותם לחפש מקורות נוספים שיעשירו אותם במידע עיוני רלוונטי, כי ככאז כך היום - הצבא הוא פרופסיה שכל העוסק בה חייב לקרוא, להתעדכן ולפתח את הידע המקצועי שלו.

קריאה פוריה,

ד"ר אמיר גילת

מפקד "מערכות"

הירשמו לניוזלטר השבועי של "מערכות", וקבלו בדוא"ל או בווטסאפ עדכון שבועי על פרסומים בנושאי צבא וביטחון לאומי.
להרשמה יש לשלוח דוא"ל ל- maarachot@idf.il

אלק, אצל אבי ע

תפקידן והרכבן של פלוגות המחץ (פלמ"ח)

א. התפקידים

- פלוגות המחץ מיועדות לפעול בשני מצבים עיקריים:
1. פעולה נגד אויב אי-סדיר או סדיר למחצה, במקרה זה תצטרפו התחידות למלא תפקידים אלה:
    - א) כניסה מדידת למערכת ותסיסת אינורדי-הגנה לשם מתן שהות הדרושה לגיוס הכוחות, המיועדים לכך. פעולה זו יכולה להעשות או ע"י התגוננות משה"ה או ע"י מכות תוקפניות קצרות.
    - ב) פעילות תוקפנית בקנה-מידה יותר רחב (פשיטות אופרטיביות): מטרת פעולה אלה הן: כספים יערות, מקומות-ריכוז, מחבוא, מחסני נשק ותחמושת, מסות האויב, זרבי תחבורה וכיו"ב.
  2. פעולה נגד אויב סדיר (בסיוע לכוחות סדירים ידידותיים). במקרה זה תופעלה הפלוגות ביחידות קטנות עצמאיות תחת פיקוד אופרטיבי מרכזי, מטרת פעולתיהן: עמדות מבודדות, יחידות אויב קטנות (משמרות קדמיים של דוכבי, אומנוע או מכונות משורינות, יחידות צנחנים וכיו"ב), פעולות חבלה ופיצוץ תחייבה חלק חשוב בפעולות אלה.
  3. תפקידים ופעולות מיוחדות:
    - א) תפקידים ופעולות מיוחדות שתבוצענה ע"י יחידים וקבוצות קטנות המאושנות ומיועדות לכך במיוחד.
    4. בכדי למלא את התפקידים שנוכרו (בסעיף 1 א) (אויב אי-סדיר או סדיר למחצה) דרושים לפלוגות:
      - א) ניידות אופרטיבית — שיעור גדול של אמצעי חבלה ממוגעים.
      - ב) כוח אש גדול.
    5. בכדי למלא את התפקידים שהוזכרו (בסעיף 2 א) (אויב סדיר) דרושים לפלוגות:
      - א) ניידות טקטית.
      - ב) ציוד לפיצוץ וחבלה.
      - ג) אימון ראשוני נגד טנקים ומכונות-משורינות באמצעים הנמצאים בעין.
      - ד) אימון קרב נוסף.
      - ה) ציוד טהאים לקשר.

ב. ההרכב

לשם ביצוע התפקידים שנוכרו לעיל תהיינה פלוגות המחץ מורכבות וחמושות בדלקמן:

1. הרכב הכיתה:

1	חוליה א': מ"כ.
2	מקלענים
1	חוליה ב': תת-מקלען
1	סמ"כ
5	רובאים

מבחינת טקטית מורכבת הכיתה מ-2 חוליות:

  - א) חוליה ב' בפיקודו של המ"כ המורכבת מ: מ"כ, תת-מקלען ו-5 רובאים.
  - ב) חוליה א' בפיקודו של הסמ"כ המורכבת מ: סמ"כ, 2 מקלענים.
2. חימוש הכיתה:

7	רובים (לכ"א פרט ל-2 מקלענים ותת-מקלען)
280	כדורי רובה (40 לכל רובת)
2	מדוכות
10	רימוני-רובה
7	כידונים (בחדרם — מגינות לכ"א פרט למקלענים ולתת-מקלען)

80 שנים להקמת הפלמ"ח

מה חיפש הפלמ"ח בסוריה?

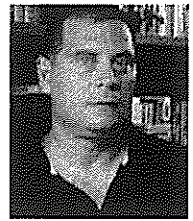
הקמת הפלמ"ח היא דוגמה ל"מלחמה באמצעות פונדקאי", שבה הפונדקאי (היישוב היהודי) נהנה מהסימביוזה. יש לזהות גורמים אופוזיציוניים אשר פועלים גם ככוחות לא סדירים, ולמצוא את הדרכים לחבור אליהם ולנסות להכווין את פעולותיהם לטובת האינטרסים המדיניים והצבאיים של ישראל

לוחמים בגדוד "הפורצים" של הפלמ"ח. בגלל חשיבותו ההיסטורית של הפלמ"ח במאבקו של היישוב היהודי, במלחמת העצמאות ובערכים שהנחיל לצה"ל, נשכחת לעיתים בנרטיב המסגרת ההיסטורית הכללית (צילום: ארכיון בית הפלמ"ח)

בסיוע סוכני CIA), מגייסים לטובת המאמץ המלחמתי הכולל כוחות מקומיים לא סדירים. כוחות אלה חייבים להיות כוחות אופוזיציה לשלטון במרחב לחימה מוגדר. במאמר זה אנתח מקרה מבחן שיש לו קשר להיסטוריה הישראלית - הקמת ארגון הפלמ"ח והפעלתו על-ידי הבריטים - ובאמצעותו אנסה לענות על השאלה "מדוע בסוריה צעד הפלמ"ח"? במילים אחרות, מטרתו של מאמר זה תהיה לבחון את הקמתו ואת פועלו של הפלמ"ח בתוך מאמצי המלחמה הבריטיים בזירות המזרח התיכון וצפון אפריקה, ובכך למקם את תהליך הקמת הפלמ"ח במסגרת חקירה רחבה יותר.

בשנות מלחמת העולם השנייה היו מקרים רבים שבהם ארגנו כוחות בעלות הברית ותמכו בכוחות לא סדירים כחלק מהמאמץ המלחמתי הכללי נגד גרמניה ויפן. לעיתים קרובות היו כוחות אלה המערכת הצבאית היחידה במלחמה נגד מעצמות הציר, אך לעיתים נשלחו לזירות השונות סוכנים בריטיים ואמריקניים שכוונו את מאמצייהם הקרביים של אותם כוחות לא סדירים למאמץ המלחמתי. דפוס פעולה זה מכונה בספרות הצבאית "מלחמה באמצעות פונדקאי". הכתיבה הצבאית מגדירה "מלחמה באמצעות פונדקאי" כדפוס פעולה שבו כוחות קטנים, בדרך כלל מיוחדים (בתפיסה האמריקנית גם

ד"ר אל טובי, מרצה בכיר במחלקה להיסטוריה, אוניברסיטת ברא"ל

שהיו כפופות ישירות לדרג המדיני? עם זאת, אין ספק כי הכוונת פעולותיהם נעשתה במטרה לתמוך במבצעי הכוחות הסדירים שלחמו בזירות השונות, כך שהאויב נאלץ להוציא כוחות מהחזית ולהפנות יחידות ללחימה בעורף. כמו כן, הקמת המחותרות והארגונים והתמיכה החומרית שהוגשה להם הצביעו על מחויבותן של בריטניה וארצות-הברית לשחרור כל המדינות והעמים שנמצאו תחת עול הכיבוש של מעצמות הציר. המטרה הייתה לגרום להם להמשיך להילחם, ולמנוע את כניעתם ואת שיתוף הפעולה האפשרי שלהם עם יפן או גרמניה.

לשטחים הכבושים הוצנחו סוכני SOE ו-OSS שהצטרפו למחתרות כקציני קישור, ובאמצעותם הועברו הוראות לעריכת מבצעים וכן הוצנחו מכשירי קשר ואמצעי לחימה שונים (בעיקר חומרי נפץ). מבחינת בריטניה וארצות-הברית, לתנועות ההתנגדות ברחבי אירופה ומזרח אסיה היו שלוש משימות עיקריות שתמכו במאמץ המלחמתי הכללי. המשימה הראשונה הייתה איסוף מודיעין על צבאות האויב; המשימה השנייה הייתה לבצע פעולות חבלה במטרה לשבש את קווי התחבורה והתקשורת בין העורף לחזית, לפגוע במורל החיילים ולאלץ את מעצמות הציר להפנות כוחות מהחזית אל העורף; המשימה השלישית הייתה לסייע לצוותי אוויר שנטשו את מטוסיהם להסתתר, ואף לנסות להעבירם בחזרה לבעלות הברית.

הכתיבה הצבאית מגדירה "מלחמה באמצעות פונדקאי" כדפוס פעולה שבו כוחות קטנים, בדרך כלל מיוחדים (בתפיסה האמריקנית גם בסיוע סוכני CIA), מגייסים לטובת המאמץ המלחמתי הכולל כוחות מקומיים לא סדירים

בחודשים שלפני פלישת בעלות הברית המערביות לצרפת וכן לאחריה הוצנחו ברחבי צרפת, הולנד ובלגיה עשרות צוותים הן של OSS והן של SOE, וזה היה המבצע המשולב הראשון של שני הארגונים (Operation Jedburge).¹⁰ צוותים אלה חברו לארגוני המחתרת המקומיים במטרה לבצע פעולות חבלה, מארבים ופשיטות נגד הכוחות הגרמניים על-ידי הכוונת הארגונים המקומיים ליעדים שישרתו את מאמצי הפלישה.¹¹ כוונת הפעולות הייתה לגרום לגרמנים להשאיר כוחות בעורף, ובכך לעכב את הגעתן של תגבורות לחופי הנחיתה.¹² במיוחד יש לציין את עיכוב הגעתה של דיוויזיית השריון השנייה של ה-SS (2nd SS Panzer Division-Das Reich) - דיוויזיית עילית שצברה ניסיון קרבי רב בחזית המזרחית, והחלה לנוע מדרום צרפת לעבר נורמנדי. ואולם חבלות במסילות הברזל עיכבו את הגעתה במשך יותר משבועיים, וכוחות השריון שלה, שנאלצו לעצור ולהמתין, הותקפו מהאוויר.

הקמת הפלמ"ח

בקיץ 1940 העלה יצחק שדה את הצורך בכוח ארצי מגויס וגדול במסגרת ארגון "ההגנה". זאת לאחר פירוקן של מסגרות

בנרטיב הישראלי-ציוני יש לפלמ"ח מקום חשוב כגוף צבאי למחצה, שמילא תפקיד מרכזי בשמירה על היישוב היהודי בארץ-ישראל המנדטורית, ושלוחמיו היו חוד החנית של הכוח הלוחם של היישוב ושל המדינה בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות. רוח הפלמ"ח וערכיו, המבטאים דבקות במשימה, רעות ושמירה על טוהר הנשק, משמשים עד היום כערכי היסוד של צה"ל. לא ניתן לבחון את השנה הראשונה לקיום הפלמ"ח ללא דיון המכיל בתוכו מסגרת היסטורית רחבה יותר, הבוחנת את השפעתה של מלחמת העולם השנייה גם בזירות מרוחקות מהמזרח התיכון, ואת הממד הבריטי ושיתוף הפעולה עימם.³ בגלל חשיבותו ההיסטורית של הפלמ"ח במאבקו של היישוב היהודי, במלחמת העצמאות ובערכים שהנחיל לצה"ל, נשכחת לעיתים בנרטיב המסגרת ההיסטורית הכללית, אם כי מחקרים שונים על ההיסטוריה של הפלמ"ח עוסקים בכך.⁴

הקמת הפלמ"ח במסגרת ההיסטורית הכללית של מלחמת העולם השנייה

בשנתיים הראשונות של מלחמת העולם השנייה הצליחו צבאות גרמניה ויפן לכבוש שטחים עצומים - במקרה היפני היו אלה בעיקר שטחים שנשלטו קודם לכן על-ידי המעצמות הקולוניאליות דוגמת בריטניה (מלאיה, בורמה), ארצות-הברית (הפיליפינים), צרפת (וייטנאם) והולנד (אינדונזיה). כמו כן, יפן כבשה שטחים גדולים בסין לפני פרוץ המלחמה.⁵ במדינות ובאזורים השונים קמו ארגוני מחתרת שהתנגדו לכיבוש הנאצי או היפני, ומטרתם הייתה לחבל במאמצי המלחמה של שתי מעצמות הציר.⁶ בריטניה ואחריה ארצות-הברית זיהו את היתרונות בהפעלת אותם ארגוני מחתרת, ושתי המדינות הקימו גופים צבאיים למחצה, שמטרתם הייתה לתעל את הפעילות המחתרתית למאמצי המלחמה שלהם.

ב-1940 הקימה בריטניה את ה-SOE (Special Operations Executive). היה זה גוף חוץ-צבאי במסגרת המשרד ללוחמה כלכלית (Ministry of Economic Warfare), אשר שימש כגוף המקשר בין בריטניה לתנועות המחתרת השונות באירופה הכבושה, בעיקר בבלקן (Section D) ובאיטליה (Force 133), ומאוחר יותר לכוח שפעל בבורמה (Force 136).⁷ ה-SOE לא היה כפוף לפיקוד צבאי, ופעל לנוכח הנחיות הדרג המדיני. בעקבות הבריטים הקימה ארצות-הברית ביוני 1942 גוף מקביל ל-SOE הבריטי - OSS (Office of Strategic Services), ואת יחידה 101 (Detachment 101), המקבילה האמריקנית לכוח 136 הבריטי. בדומה למודל הפר"ש הבריטי, גם ה-OSS היה כפוף ישירות לממשל ולא למערכת הצבאית, ומראשיתו הוקם כגוף לביצוע לוחמה לא סדירה בשטחים שבשליטת האויב.⁸

כאמור, האחריות לביצוע מבצעים מיוחדים בעומק השטח של מעצמות הציר הייתה נתונה בידיהן של מנהלות אזרחיות

חברים ב־"Special Operations Executive בדרום צרפת, 1944. בדומה למודל הפו"ש הבריטי, גם ה־OSS היה כפוף ישירות לממשל ולא למערכת הצבאית, ומראשיתו הוקם כגוף לביצוע לוחמה לא סדירה בשטחים שבשליטת האויב (צילום: ויקיפדיה)

אין כל ספק כי הניצחונות הכבירים של גרמניה לצד ההתקרבות הגרמנית למזרח התיכון (כיבוש הבלקן וההתקדמות בצפון אפריקה מזרחה, לעבר מצרים) היו גורם רב־משקל לנטייתם של הערבים כלפי הצד המנצח. כך למעשה עמדו הבריטים מול איום כפול: חיזוני - ההצלחות הצבאיות של גרמניה; פנימי - תמיכת גורמים פוליטיים ערביים בגרמניה. איום כפול זה הפך למעשי עם ההפיכה שהוביל בעיראק רשיד עלי אל־כלאני, שהיה פר־גרמני. במאי 1941 החל הצבא העיראקי לפעול נגד הצבא הבריטי תוך שהוא זוכה לסיוע אווירי ממטוסי מעצמות הציר שהמריאו מסוריה.¹⁷ מגמות פר־גרמניות היו גם במצרים, ואלה התגלו במקביל ליוזמה ההתקפית ההרסנית של קורפוס אפריקה בפיקודו של ארווין רומל.¹⁸ כל זה התרחש בעוד בריטניה עומדת לבדה מול גרמניה ואיטליה. למעשה, נוכל לטעון כי גיוס היישוב היהודי למאמץ הצבאי הבריטי החל כבר עם כניעת צרפת כאשר אנשי ה־SOE גייסו

הגנה דוגמת "פלוגות השדה" ו"הנוודות", במהלך 1939.¹³ ואולם ההחלטה על הקמת כוח יהודי לוחם נבעה בעיקר מהשינוי הדרמטי שחל במציאות הגאו־אסטרטגית לרעתה של בריטניה, עם תבוסתה של צרפת לגרמניה ויציאתה מהמלחמה ביוני 1940, במקביל לכניסתה של איטליה למלחמה לצידה של גרמניה. הצבא האיטלקי שחנה בלוב איים על העמדות הבריטיות ממערב למצרים, ומאיתופיה איימו יחידות איטלקיות על מצרים מדרום.¹⁴ עם כיבושה של צרפת נמצאו סוריה ולבנון תחת שלטון וישי, ששיתף פעולה עם גרמניה, והחשש הבריטי היה כי כוחות גרמניים יגיעו לאזורים אלה ויהפכו את הפלישה הגרמנית לארץ־ישראל מצפון לאפשרות ריאלי. החשש הבריטי התחזק כאשר, במסווה של ועדת שבייתת הנשק, החלו הגרמנים והאיטלקים להתבסס בסוריה ונמליה, ושדות התעופה שלה עמדו לחלוטין לרשות מעצמות הציר.¹⁵ על־מנת לקדם את האיום מכיוון שטחי סוריה ולבנון החלו הבריטים להקים קווי הגנה בחלקים הצפוניים והצפון מזרחיים של ארץ־ישראל. יתר על כן, האיום של פלישה גרמנית גבר עם כיבושן של יוגוסלביה, יוון וכתרים, במחצית הראשונה של 1941, והחשש היה כי גרמניה תמשיך לנוע מזרחה, לכיוון סוריה ולבנון.

מלבד האיום הצבאי הישיר עודדו ההצלחות של גרמניה גורמים לאומיים ערביים לפעול נגד הנוכחות הבריטית במזרח התיכון. כמו כן גבר החשש הבריטי שגורמים פר־גרמניים בקרב האוכלוסייה הערבית בארץ־ישראל ינצלו את ההזדמנות ואת חולשתה הכללית של בריטניה, ויחדשו את המרד הערבי. ידועה תמיכתו של המופתי חאג' אמין אל־חסייני בגרמניה הנאצית.¹⁶

ההחלטה על הקמת כוח יהודי לוחם נבעה בעיקר מהשינוי הדרמטי שחל במציאות הגאו־אסטרטגית לרעתה של בריטניה, עם תבוסתה של צרפת לגרמניה ויציאתה מהמלחמה ביוני 1940, במקביל לכניסתה של איטליה למלחמה לצידה של גרמניה

אימון נשק של Office of Strategic Services. היה כפוף ישירות לממשל ולא למערכת הצבאית, ומראשיתו הוקם כגוף לביצוע לחמה לא סדירה בשטחים שבשליטת האויב (צילום: ארכיון מוזיאון מלחמת העולם השנייה, ניו אורלינס, ארצות-הברית)

החבלה בבתי הזיקוק בעיר טריפולי (לבנון) את הפעולה הראשונה של הפלמ"ח, אשר הוקם רק שלושה ימים לפני היציאה לפעולה (15 במאי 1941).²¹ כאמור, שיתוף הפעולה בין "ההגנה" ובין ה-SOE החל קודם לכן, כאשר בינואר 1941 נשלחו כמה מאנשי "ההגנה" למשימות איסוף מודיעין על מטרות אפשריות בסוריה ובלבנון, ובני היישוב השתתפו במבצעים של SOE ביוון ובכרתים.²² באותו חודש נפתח קורס קומנדו של ה-SOE למתנדבים מתוך המסגרות הצבאיות למחצה של ההגנה. במסגרת הקורס הוכשרו הלוחמים בטכניקות לוחמה שונות, בים וביבשה וכן בחבלה.

למרות העובדה שתשומת ליבו של הצבא הבריטי הייתה נתונה לקרבות בצפון אפריקה, היה ברור למפקדת ה-SOE במזרח התיכון כי קרב המועד שבו בריטניה תפלוש לסוריה וללבנון. לפיכך הוחלט לתמוך בפלישה כזאת על-ידי פיצוץ בתי הזיקוק בטריפולי. ההיגיון בבחירת מטרה זאת היה שיבוש פעילותם של מטוסי חיל האוויר הגרמני, על-מנת שאלה לא יוכלו לפעול נגד כוחות הפלישה הבריטיים. את המודיעין עבור הפעולה אסף יוסף קוסטיקה, איש המחלקה הסורית. מקורותיה של המחלקה הסורית בכמה אנשי "הגנה" שהתמקמו בסוריה ובלבנון בקיץ 1940, בתקופה שבה החל לשלוט בצרפת המשטר הפרו-גרמני. המחלקה הסורית השתלבה גם בפלישת הצבא הבריטי לסוריה וללבנון (Operation Exporter).

למרות הלחימה הקשה בצפון אפריקה וקביעתו של מפקד פיקוד המזרח התיכון הבריטי, גנרל ארצ'בלד ויוול, כי לא יוכל להקצות כוחות למתקפה לעבר סוריה, הורה לו ראש ממשלת בריטניה, וינסטון צ'רצ'יל, להוציא לפועל באופן מיידי מתקפה

בהסכמת מוסדות היישוב, קבוצת יהודים במטרה להקים כוח פשיטה וחבלה. בהמשך השנה החל הצבא הבריטי לממן ולאמן את הכוחות הראשונים שיהפכו לפלמ"ח.¹⁹ לפיכך, אף שהרצון לכוח צבאי ארצי היה נעוץ בקרב אישים שונים ביישוב, לא ניתן לתאר את השנה הראשונה לקיום הפלמ"ח ללא שיתוף הפעולה בין הנהגת היישוב לבריטים. במיוחד השפיע רצונם של האחרונים לשלב את היישוב היהודי בארץ-ישראל במאמץ המלחמתי שלהם נגד פלישה גרמנית-איטלקית למאחזיהם במזרח התיכון, ובעיקר בהגנה על תעלת סואץ.²⁰ שילוב היישוב במאמץ המלחמתי היה בעל שני היבטים: הראשון - מעשי, כלומר הפעלת יחידות המבוססות על הפלמ"ח בתוכנית המלחמה המתגבשת של בריטניה לכיבוש סוריה ולבנון. ההיבט השני היה הקמת כוחות שיפעלו בעורף הצבא הגרמני במקרה של פלישה לארץ-ישראל. לפיכך שירת שיתוף פעולה זה גם את היישוב בכך שנבנה לו כוח לוחם למקרה של פלישה גרמנית, שישתלב בתוכנית ההגנה הכללית של היישוב - "תוכנית הצפון". בטווח הארוך, הניסיון הקרבי שנצבר ומערכת האימונים הפכו את הפלמ"ח לכוח צבאי אשר אנשיו היו בעלי תרומה מכרעת במלחמת העצמאות.

פעולות הפלמ"ח כחלק ממאמצי המלחמה הבריטיים

בניית כוחו של הפלמ"ח והפעולות הראשונות שביצע היו כולם בהכוונת ה-SOE, ולא על-ידי הצבא הבריטי. הסיבה לכך היא שהפעולות נועדו להתבצע בשטחים הכבושים על-ידי הגרמנים, או בכאלה העומדים בפני כיבוש. בהקשר זה יש לראות בניסיון

לוחמי פלמ"ח על ג'יפ בהר"טוב. שיתוף פעולה זה הוכיח את יעילותה של תפיסת המלחמה באמצעות פונדקאי ואת תרומתם החשובה של מבצעים אלה במסגרת הלחימה הכוללת (צילום: ארכיון בית הפלמ"ח)

מ"ההגנה" סיוע בנושאי מודיעין וסיור בעורף הצבא הצרפתי בסוריה ובלבנון. "ההגנה" הטילה את המשימות על הפלוגות הצפוניות של הפלמ"ח. פלוגה א', בפיקודו של יגאל אלון, כיוונה את פעולתה לעבר סוריה, ופלוגה ב', בפיקודו של משה דיין, פעלה לאורך ציר החוף הלבנוני.²⁴ כל פלוגה התפצלה לכמה צוותים קטנים אשר ביצעו סיורים בעומק השטח הצרפתי. עם תחילתו של המבצע (8 ביוני 1941) השתלטו צוותי הפלמ"ח על מספר גשרים וכן ביצעו חסימות ומארבים. הצוותים שימשו גם כיחידות סיור ואיסוף מודיעין עבור כוח המשלוח הבריטי שהחל להתקדם בכמה צירים.²⁵ בתוך סוריה עצמה פעלה המחלקה הסורית, ומשימותיה היו פגיעה במתקנים צרפתיים באזור חלב. במהלך הפלישה לסוריה נעזרו הבריטים גם בלוחמים צ'רקסים ודרוזים, כלומר כוחות מקומיים סדירים למחצה, אשר ערקו מצבא צרפת.²⁶

כזאת. נוסף על השיקולים האימפריאליסטיים והפוליטיים של מנהיג צרפת החופשית, שארל דה-גול, הייתה לכיבוש סוריה ולבנון גם סיבה אסטרטגית כבדת משקל שהניעה את צ'רצ"ל לפעולה. באפריל 1941 התחוללה כאמור בעיראק ההפיכה שהעלתה לשלטון את רשיד עלי הפרו-גרמני. באותם ימים החזיקה בריטניה בעיראק שני שדות תעופה שהותקפו על-ידי הצבא העיראקי. במלחמה שהתפתחה בין כוח המשלוח הבריטי לצבא עיראק החלו מטוסים גרמניים ואיטלקיים, שהמריאו מסוריה, לסייע לעיראק.²³ באותה עת העבירה איטליה, דרך סוריה, אמצעי לחימה לעיראקים. מול הסיוע שהושיטו מעצמות הציר, בשיתוף פעולה עם השלטון הצרפתי בסוריה, החליט צ'רצ"ל, למרות התנגדותו של ויוול, כי יש לכבוש את סוריה ולבנון.

במחצית השנייה של מאי 1941 ביקש הפיקוד הבריטי

הלחימה בסוריה הסתיימה ב-8 ביולי 1941, אך פלישתה של גרמניה לברית המועצות ב-22 ביוני וקריסתו המהירה של הצבא הסובייטי בשבועות הראשונים של הלחימה הביאו לכך שבריטניה עדיין חששה מפלישה גרמנית למזרח התיכון במקרה שטורקיה תצטרף למלחמה לצידה של גרמניה או תאפשר מעבר של כוחות גרמניים בשטחה. לפיכך המשיכה בריטניה להפעיל את המחלקה הסורית של הפלמ"ח. המשימות שהוגדרו לאנשי המחלקה היו איסוף מודיעין על יסודות פר-גרמניים שנשארו בסוריה, ובדיקת הלכי הרוח של האוכלוסייה האזרחית. כיוון שנמשך החשש מפני פלישה גרמנית מצפון הקימו אנשי המחלקה הסורית תאי פעולה בערים המרכזיות בסוריה, והכינו תוכניות לחבלה ביעדים בעלי חשיבות אסטרטגית במקרה שפלישה כזאת אכן תתרחש. כמו כן, אנשי המחלקה הסורית הכינו תוכניות פעולה להטרדת הכוחות הגרמניים מאזור הר הלבנון. תוכנית זאת השתלבה בתוכנית הכללית של בריטניה למקרה של כיבוש סוריה, נסיגת הכוחות הבריטיים לעיראק, והחזקת מובלעת התנגדות בהר הלבנון.²⁷ רק כאשר החלה ברית המועצות ביוזמות התקפיות, בשלהי 1943, חלפה הסכנה לכיבוש סוריה. בשלב זה פורקה המחלקה הסורית, ואנשיה השתלבו במחלקה הערבית של הפלמ"ח.

צ'רצ'יל להכין בכל מקום שנכבש על-ידי הנאצים, או בכזה שיכול להיכבש על-ידיהם, תאי התנגדות על בסיס האוכלוסייה המקומית.²⁹ המשך ההכנות לקראת פלישה מצפון נבע גם מההצלחה הגרמנית בדרום רוסיה במהלך 1942, ומהחשש כי גרמניה תפלוש מהקווקז לעבר עיראק וסוריה ומשם דרומה, עד תעלת סואץ. בתקופה זו, שהייתה גם שיא הצלחתו של קורפוס אפריקה, נמשכו ההכנות באינטנסיביות ושיתוף הפעולה בין הבריטים ובין היישוב הגיע לשיאו.

בהקשר זה יש לציין שתי תוכניות מרכזיות: הראשונה כללה סיוע בריטי באימונים ובאמל"ח לצורך התארגנות לקראת לוחמת גרילה בחלקים הצפוניים של הארץ, במסגרת "תוכנית הצפון" של היישוב היהודי.³⁰ התוכנית השנייה הייתה הקמתה של המחלקה הגרמנית של הפלמ"ח במאי 1942. תפקידה של המחלקה היה לפעול בתוך המערכים הגרמניים במקרה של פלישה לארץ.³¹ ואולם עם בלימת ההתקדמות הגרמנית בקווקז (קיץ 1942) והניצחון הבריטי בקרב אל-עלמיין השני (נובמבר 1942) הוסר האיום על תעלת סואץ ועל האפשרות לפלישה גרמנית מצפון, ובכך הסתיים למעשה עיקר שיתוף הפעולה הצבאי בין היישוב ובין הבריטים על הגנת ארץ-ישראל.³²

סיכום

הקמת הפלמ"ח היא דוגמה למלחמה באמצעות פונדקאי, שבה הפונדקאי (היישוב היהודי) נהנה מהסימביוזה. הייתה אמנם משמעות מבצעית מסוימת להפעלת הפלמ"ח בזמן הפלישה לסוריה, אך אין ספק שזה היה מאמץ שולי, במסגרת הכללית של המבצע הסדיר. כמו כן, לנוכח המפנה האסטרטגי שחל בחזיתות המלחמה במהלך המחצית השנייה של 1942, שאר התוכניות הבריטיות לא באו לידי מימוש. לפיכך לא ניתן להעריך מה הייתה יכולה להיות למשל תרומתה של המחלקה הגרמנית במקרה שהגרמנים כן היו פולשים לארץ-ישראל. ואולם היישוב היהודי בהחלט זכה בכוח לוחם, שצבר ניסיון קרבי.

תפיסה זאת, שבמרכזה מלחמה באמצעות פונדקאי, שימשה מודל הפעלה גם לאחר מלחמת העולם השנייה, ובין היתר אפשר לזהות מודל זה בעימותים צבאיים במלחמת וייטנאם, ובשיתוף הפעולה בין הכוחות המיוחדים האמריקניים הן באפגניסטאן (כוחות הברית הצפונית) והן בצפון עיראק (הכורדים). שיתוף פעולה זה הוכיח את יעילותה של תפיסת המלחמה באמצעות פונדקאי ואת תרומתם החשובה של מבצעים אלה במסגרת הלחימה הכוללת.

התפיסה הופעלה על-ידי ישראל בכמה מקרים בעבר; הבולט שבהם הוא הסיוע שהושיטה ישראל לכורדים בעיראק אך היו גם מקרים נוספים, דוגמת הסיוע לנוצרים בדרום סודאן והסיוע לאוכלוסייה הכפרית בדרום לבנון (שנות ה-70). יתר על כן, יש בדפוס פעולה מבצעי זה משום רלוונטיות גם היום. יש לזהות גורמים אופוזיציוניים אשר פועלים גם ככוחות לא סדירים, ולמצוא את הדרכים לחבור אליהם ולנסות להכווין את פעולותיהם לטובת האינטרסים המדיניים והצבאיים של ישראל. זהו תהליך מורכב, שאת תוצאותיו ניתן לזהות לעיתים רק בחלוף שנים רבות.

ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.

במקביל להפעלה המבצעית הישירה בסוריה ולבנון השתלב הפלמ"ח, בתוכנית הבריטית להגנת ארץ-ישראל למקרה של פלישה מצפון וממערב. תוכנית זאת, שכונתה PPOS ("ארץ-ישראל שלאחר הכיבוש"), נהגתה כבר לאחר נפילת צרפת, כשהשליטה בסוריה ובלבנון עברה לידי שלטון וישי הפרו-גרמני.

במקביל להפעלה המבצעית הישירה בסוריה ולבנון השתלב היישוב היהודי, ובעיקר הפלמ"ח, בתוכנית הבריטית להגנת ארץ-ישראל למקרה של פלישה מצפון וממערב, שתתרחש אם המאמץ הגרמני מצפון אפריקה יצליח. תוכנית זאת, שכונתה PPOS (The Palestine Post Occupational Scheme) - "ארץ-ישראל שלאחר הכיבוש" - נהגתה כבר לאחר נפילת צרפת, כשהשליטה בסוריה ובלבנון עברה לידי שלטון וישי הפרו-גרמני. בשלב זה התבססה תוכנית ההגנה הבריטית על כוחות מצבא בריטניה והגליון הירדני ובנייתם של שלושה קווי הגנה:

1. מגשר נהריים צפונה לאורך הירדן, עד ראש פינה, ומשם מערבה - עד אכזיב.

2. הרי הגלבוע עד ג'נין, לאורך רכס הכרמל, ועד חיפה.

3. מגשר דמיה לשכם ומערבה, לאורך נחל אלכסנדר.

בתוכנית נקבע כי במקרה של כיבוש הארץ תתנהל בה מלחמת גרילה בממדים נרחבים, שעיקרה מבצעי חבלה בצירי נתונה.²⁸ ההחלטה על שילוב מאמצים זה נבעה מהרצון הבריטי לדלל כוחות צבא בחלק מזירות הלחימה, אך גם מהוראתו של

80 שנה לכיבוש עיראק וסוריה - על שיתוף הפעולה בין הבריטים, האצ"ל והפלמ"ח

אלי"ם (מיל') ד"ר בני מיכלסון, חבר הנהלת העמותה הישראלית להיסטוריה צבאית,
לשעבר רמ"ח היסטוריה 01.01.2021

פלמ"ח כיבוש סוריה מבצע אקספורטר צבא הלזאנט אצ"ל

לכיבוש סוריה ולבנון הייתה חשיבות רבה בהגנה על ארץ־ישראל במהלך
מלחמת העולם השנייה. מדובר בניסיון מבצעי מגוון של שיתוף היישוב היהודי
עם הצבא ושירותי המודיעין הבריטיים, ועם "צרפת החופשית". הלוחמים
היהודים החלו לצבור ניסיון מבצעי במלחמה, אשר שימש מאוחר יותר
להתפתחות כוח המגן ובהמשך אף תרם למלחמת העצמאות

חיילים בריטים צופים על בגדאד, יוני 1941

שנת 1941 הייתה שעתו הקודרת ביותר של פיקוד המזרח התיכון במלחמת העולם השנייה. בראשית חודש מרס נאלץ אלוף הפיקוד, גנרל ארצ'יבלד ויוול, לשגר חיל משלוח, מטובי אנשיו, בן 57 אלף חיילים ו־8,000 כלי רכב, לעזרת יוון ובכך נאלץ להפסיק את המרדף אחר הצבא האיטלקי בצפון־אפריקה אותו הביס בקירנאיקה בחודש הקודם.¹ במקביל ניהל את המערכה נגד האיטלקים בחבש, אשר גם בה נאלץ להשקיע משאבים וכוחות רבים.

ב־20 במרס 1941, זמן קצר לאחר הגעתו של גנרל ארווין רומל ללוב ושבועיים לאחר עזיבת חיל המשלוח ליוון, הנחית קורפוס אפריקה הגרמני את המתקפה הראשונה שלו מזרחה. הכוחות הבריטיים נתפסו בהפתעה, ולאחר שבוע השמידו הגרמנים את הדיוויזיה המשורינת השנייה, ואילו הדיוויזיה האוסטרלית התשיעית הושמה במצור בטוברוק. הגנרלים נים (מפקד הדיוויזיה המשורינת השנייה) ואוקונור (מפקד הקורפוס ה־13 שזה עתה ניצח את האיטלקים) נשבו על־ידי כוח סיור גרמני. במחצית אפריל כבר הגיע רומל לאזור סולום, על גבול מצרים, לאחר שעבר 450 ק"מ.² עתה חייב היה רומל לעבור לעצירה אופרטיבית על־מנת לייצב את צירי התחזוקה שלו, ובכך נסתיימה מתקפתו הראשונה. ואולם במקביל נפתחה המתקפה הגרמנית על יוגוסלביה ויוון ב־9 באפריל, ובתוך חודש הובסו הצבאות היוגוסלבי, היווני והבריטי בבלקנים. ויוול מצא עצמו במלחמה על־פני שטח עצום, מיוון בצפון ועד חבש בדרום ובמרכז, בצפון־אפריקה, מול יריב אימתני בדמותו של רומל.

בתקופה קשה זו נרתם היישוב היהודי בארץ ישראל למאמץ המלחמה הבריטי והחלה השתתפות ניכרת של מתנדבים בשורות הצבא. 2,800 מתנדבים יהודים-ארצישראלים הגיעו ליוון במסגרת זו. מכלל חיל המשלוח הבריטי פונו 43 אלף חיילים, ומתוך 2,400 היהודים שלחמו שם נפלו בשבי במערכות יוון וכרתים 1,672 איש, מהם 147 הצליחו להימלט. זאת מתוך 14 אלף השבויים הבריטים. מספר הניצולים עמד על 890, ושיעור האבדות בנפש היה 88 חללים.³

רשיד עאלי אל-כילאני והמופתי אמין אל-חוסייני מציינים
בברלין את יום השנה למרידת רשיד עאלי, בנוכחות קצינים
נאצים, 1941

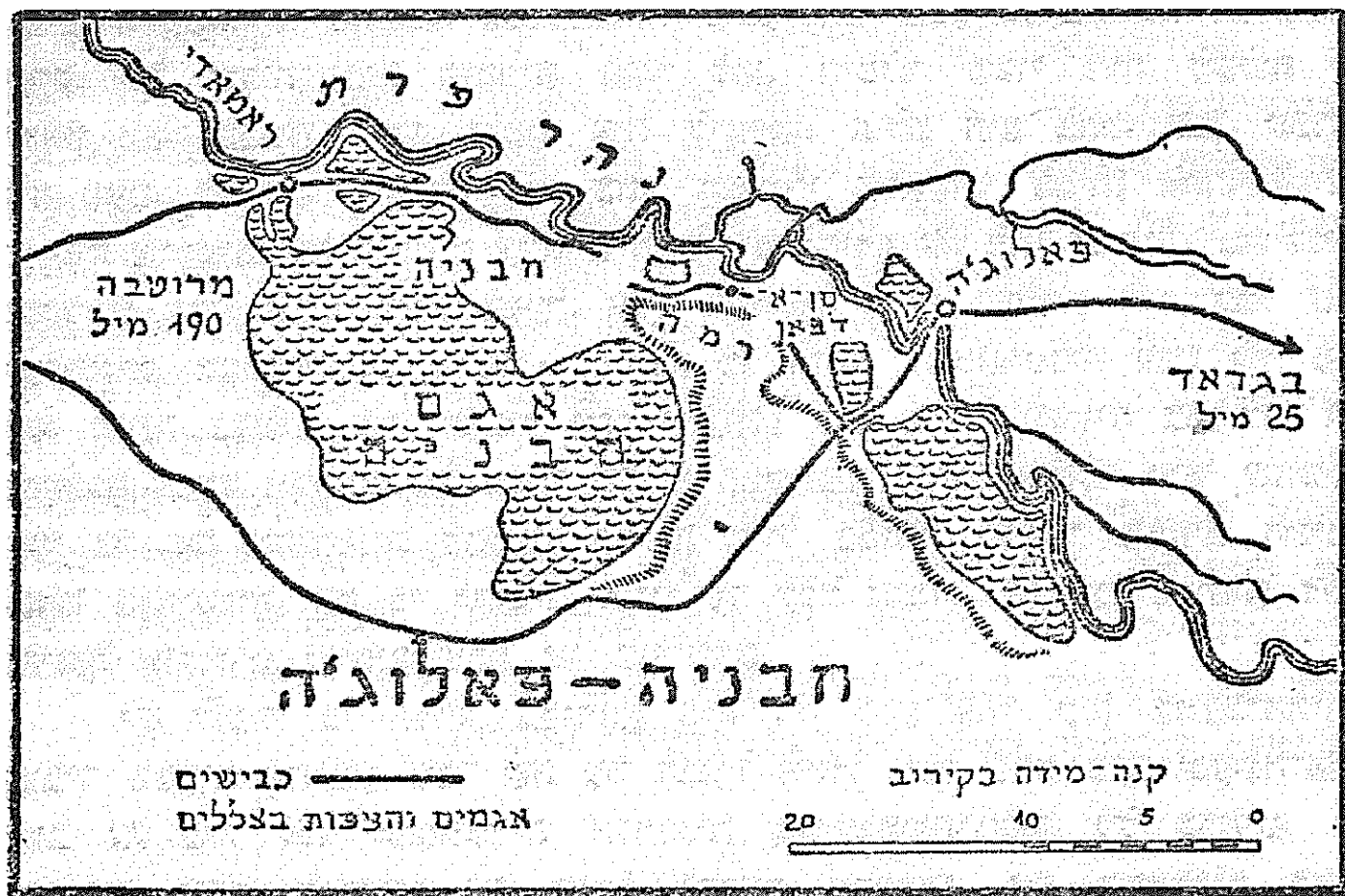
מרד ראשיד עאלי ומיגורו

עיראק נוצרה על ידי וינסטון צ'רצ'יל, בהיותו שר המושבות ב־1922, כאשר חילק את המזרח התיכון בינה ובין המנדט על ארץ ישראל ועבר הירדן. הנסיך פייסל הוכתר כמלך עיראק לאחר שנושל מהשלטון בסוריה רבתי, אותה צריכים היו הבריטים להעביר לצרפתים. ואולם כאשר פרצה מלחמת העולם השנייה ב־1939 גאו הרגשות הפרו־גרמניים בקרב הלאומנים הערביים. האנטישמיות של הנאצים נפלה על אוזניים קשובות בעולם הערבי, אשר רבים בו לא השלימו עם האופן שבו הבריטים קבעו כיצד יחולק המזרח התיכון בכלל והמרחב הערבי בפרט, ועם תמיכתם במפעל הציוני בארץ ישראל. כאשר החלה המתקפה הגרמנית על יוון בידי הגרמנים וקורפוס אפריקה הגיע במסעו מזרחה במדבר המערבי לגבול מצרים, התרחשה באפריל 1941 הפיכה בעיראק על ידי קבוצת קצינים פרו־גרמניים בראשותו של ראשיד עלי אל-כילאני. הממשלה החדשה בעיראק לא הכריזה מלחמה על בריטניה, היא פשוט רצתה להתייצב בצד הנכון כאשר גרמניה תנצח במלחמה.⁴

צ'רצ'יל, שהיה ער למתרחש עת הצבא הבריטי נהנה מחופש פעולה בעיראק, ראה איום זה בחומרה. ממשלת בריטניה הורתה ליוול לטפל בבעיה אולם האחרון ראה במרד זה את הקטנה שבבעיותיו בעת ההיא, ולא חשב שיש להקצות כוחות לעיראק. ממשלת בריטניה פנתה למפקד הצבא הבריטי בהודו, גנרל קלוד אוקינלק, וזה העביר במהירות את הדיוויזיה ההודית העשירית לעיראק. החטיבה ההודית הראשונה הגיעה לבצרה ב־18 באפריל תוך הכפפתה לפיקוד המזרח התיכון ובכך עירבה את ויוול במערכה שבה לא חפץ.⁵

ב־27 באפריל הפרה ממשלת עיראק החדשה את הסכמיה עם בריטניה ודרשה כי לא יגיעו יותר כוחות בריטיים לעיראק עד להוצאת החטיבה מבצרה. הבריטים הודיעו לעיראקים כי אינם יכולים להיענות לדרישתם ומאותו רגע ידעו שני הצדדים כי הם במצב מלחמה. הבריטים השתלטו על בצרה ועל שדה התעופה שמחוץ לעיר, וכמו כן הטיסו גדוד בן 400 חיילים לשדה התעופה חבניה שמחוץ לבגדאד, ביודעם כי העיראקים מרכזים כוחות לכבוש.

לבריטים היה גודל של אסיריאנים (עיראקים נוצרים) ועוד פלוגה כורדית להגנת חבניה, והכוחות הנוספים שהוטסו לשם נועדו לתמוך בכוחות הללו. בסיס חיל האוויר הבריטי בחבניה היה למעשה בית ספר לטיסה אשר כלל 90 מטוסי אימון דו־כנפיים. הטייסים, ובעיקר מדריכי הטיסה, היו מנוסים.⁶ חיל האוויר העיראקי כלל 60 מטוסים, מרביתם דו־כנפיים, משלושה מקורות רכש שונים ועם טייסים באיכות נמוכה.

הצבא העיראקי מנה ארבע דיוויזיות חי"ר, חטיבה ממוכנת (גדוד שריון עם 16 טנקים קלים, 14 שריוניות ועוד שני גדודי חי"ר ממונעים על משאיות). רבים מהקצינים והמש"קים העיראקים היו מוותיקי הצבא הטורקי. ב־30 באפריל ערכו העיראקים 9,000 חיילים ו־50 תותחים לצור על חבניה, מתוגברים באלפים רבים של אנשי מיליציה מקומיים וכנופיות. העיראקים בטוחים היו שחבניה תיפול במהרה בידיהם כפרי בשל. הם תפסו את השטחים השולטים בטווח של כקילומטר מסביב לבסיס ואיימו לפתוח באש על כל מטוס ממריא. למרות זאת, ב־2 במאי המריאו המטוסים הבריטיים ותקפו את הכוח העיראקי. במהלך חמשת הימים הבאים ביצעו המטוסים הבריטיים 584 גיחות, זרקו 45 טון פצצות וירו למעלה ממאה אלף כדורי מקלע.⁷ הארטילריה העיראקית הסבה נזק מסוים, אולם חיל הרגלים העיראקי ואנשי הכנופיות שהתקבצו החלו להתפזר ולברוח כבר ב־6 במאי, ולאחר התקפת נגד של הכוחות הבריטים מהשדה ב־7 בחודש נצפו מרבית החיילים העיראקים ממטוסים בריטיים, במצב מנוסה.

בינתיים הדיוויזיה הוודית העשירית כולה הגיעה לבצרה והחלה להתקדם לעבר בגדאד. במקביל ארגנו הבריטים בבסיס בית־ליד בארץ־ישראל מפקדה משימתית, "כוח־חב" (קיצור של חבניה) בסד"כ של שני צוותי קרב חטיבתיים (בתוכם הלגיון הירדני) אשר נשלחו אף הם לבגדאד. מובלים על־ידי כמה מאות מסיירי הלגיון הירדני נכנס "כוח־חב" לעיראק בין 9 ל־15 במאי.

כעת הבינו העיראקים כי הם בצרה צרורה. הם עדיין נהנו אמנם מעליונות מספרית של יותר משלוש לאחד על הכוח הבריטי התוקף, אבל הכוחות הבריטיים היו מאומנים יותר ושלטו באוויר. במצב זה פנו העיראקים לסיוע לגרמנים. הגרמנים, שהיו מוכנים לצעד זה (עקב מעורבות המודיעין שלהם בהפיכה העיראקית מתחילתה), הגיבו במהירות ושלחו מטוסים מיוון דרך מרחבה של צרפת של וישי בסוריה, לצפון עיראק. שני מטוסי הפצצה "היינקל 111" תקפו את חבניה ב־10 במאי. למוסול הגיעו טייסת בת 12 מפציצים וטייסת מטוסי קרב ארוכי טווח, והאיטלקים שלחו אף הם סיוע בדמות 12 מטוסי קרב דו־כנפיים.⁸ הבריטים הגיבו בתגבור הכוח על־ידי כמה מטוסי קרב "הוריקן" מארץ־ישראל. ב־13 במאי החלו הגרמנים לבצע גיחות הפצצה תכופות ממוסול. במקביל החל ממשל וישי הצרפתי בסוריה ולבנון לשלוח נשק, ציוד ותחמושת למורדים בעיראק, ואולם מבצעי הגרמנים היו מוגבלים בשל מחסור חמור בדלק שאותו לא הספיקו להטיס

בכמויות מספיקות דרך סוריה הווישאית בשל הפצצות בסיסי האוויר בסוריה על־ידי מטוסים שהמריאו מבסיסים בארץ־ישראל.⁹

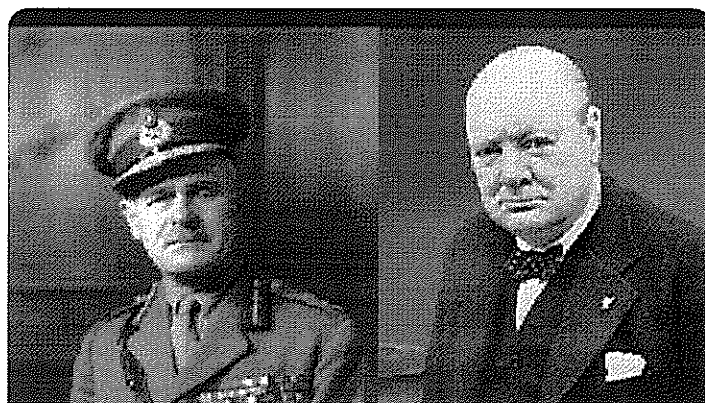
בעומדם אל מול ציר תחזוקה בלתי אמין, מחסור בדלק והתקדמות בריטית מתמקדת לעבר בגדאד, החליטו הגרמנים להסיג את מטוסיהם חזרה לרודוס. ב־17 במאי חבר "כוח־חב" עם הנצורים בחבניה וב־23 בחודש חצו יחד את נהר הפרת לעבר בגדאד. ההתנגדות העיראקית קרסה בהדרגה עם ההתקרבות לבירה, וב־30 בחודש נכנעו העיראקים, ראשיד עלי ברח לאיראן ומשם לגרמניה. אף שהבריטים היו בנחיתות של יותר משלוש לאחד, ולפרק זמן מסוים עמדו בפני עליונות אווירית גרמנית, כבשו הבריטים את עיראק בארבעה שבועות.

האצ"ל בשירות הצבא הבריטי בעיראק - נפילתו של דוד רזיאל

ב־20 במאי 1941 נהרג דוד רזיאל (אלוף בן ענת) מפקד האצ"ל, בעת שליחות צבאית בשירות הבריטים בעיראק. בשלהי שנות ה־30 ראה רזיאל בגרמניה הנאצית את הסכנה הגדולה ביותר האורבת לעם היהודי, ואחרי פרוץ המלחמה לא היה לו ספק שמקומו של העם היהודי הוא יחד עם בעלות הברית, נגד הצורך המאיים בפה מלא להשמיד את היהודים. המלחמה שינתה את התפיסה האסטרטגית של האצ"ל: קודם כל יש להביס את הצורך הנאצי, ורק אחר כך ואולי מתוך כך תבוא שעת שחרור המולדת משלטון זר. בפרוץ המלחמה באירופה היה רזיאל עצור. מתוך בית הסוהר הוציא פקודה להפסקת כל פעילות מבצעית נגד יעדים בריטיים וערביים, ועם שחרורו החל במגעים שנועדו להשיג הסכם עם הבריטים בדבר שיתוף האצ"ל במלחמה נגד גרמניה. המאמצים נשאו פרי רק כשמצבה של בריטניה במזרח התיכון היה חמור ביותר.

בראשית מאי 1941 פנה קולונל סימפסון מאגף המודיעין של פיקוד המזרח התיכון הבריטי בקהיר ליצחק ברמן, הממונה על הקשרים עם הבריטים בהנהגת האצ"ל. בקשתו הייתה לשלוח חוליה מבצעית לעיראק לצורך איסוף מודיעין, ביצוע חבלות לפגיעה במצבורי הדלק ששימשו את מטוסי הגרמנים שסייעו לראשיד עאלי, ופגיעה במופתי חאג' אמין אל־חוסייני, שמצוי היה באותה שעה בעיראק והיה מיועצי ראשיד עלי שתמכו בחבירה לגרמניה הנאצית. ברמן שטח את הבקשה הבריטית בפני רזיאל, אשר ביקש להוסיף על כך סיוע ליהדות עיראק.¹⁰

רזיאל יצא לעיראק בעצמו כראש חוליית האצ"ל, ובכך הדגים את דפוס האחריות הגלום בקריאת המפקדים המושרשת בצה"ל: "אחריי!". לצוות המבצע המיוחד צירף שלושה חברים: יעקב מרידור, יעקב סיקא אהרוני ויעקב תרזי, והארבעה יצאו לפעולה ב־17 במאי 1941 משדה התעופה עקיר (תל נוף). הם נחתו בשדה התעופה חבניה שבעיראק, והוחלט שיעסקו תחילה באיסוף מודיעין על כוחות צבא עיראקי העושים דרכם לבגדאד, לקראת כיבוש העיר פאלוגיה. שלושה ימים לאחר מכן נהרג רזיאל מהפצצה של מטוס גרמני. אהרוני ותרזי יצאו לתור אחר מידע מודיעיני במשימה מסכנת חיים, והצליחו לספק את המידע החשוב שהוביל לכניסת הבריטים לבגדאד.¹¹

ראש ממשלת בריטניה וינסטון צ'רצ'יל (מימין) וגנרל ארצ'יבלד ויול

מבצע "אקספורטר" – כיבוש סוריה ולבנון על־ידי בעלות הברית

סוריה הייתה ב־1941 תחת שלטון ממשלת וישי הצרפתית, שקמה לאחר כיבוש צרפת על־ידי הגרמנים ביוני 1940. מצב זה הביא עד מהרה לפעילות גרמנית גם בסוריה. תחילה היה זה האבווהר, המודיעין הצבאי הגרמני, שהקים בה את נציגותו כבר בינואר 1941. תפקידה הרשמי היה לפקח על קיום הסכם שביתת הנשק הגרמני-צרפתי גם באזור זה, והמשכה באישור שניתן לחיל האוויר הגרמני להנחית את מטוסיו בסוריה כשהיו

בדרכם לעיראק, כדי לסייע למרד ראשיד עלי.¹² המפקדה הגרמנית ביוון אף שלחה לחלב נציג, גנרל הלמוט פלמי, שהיה אמור לתאם את הפעולות בעיראק ובסוריה, אך כישלון המרד בעיראק הביא להחזרת המטוסים לסוריה וממנה ליוון, וגנרל פלמי, שמונה רשמית כמפקד חיל המשלוח הגרמני למזרח התיכון, עזב גם הוא.¹³

ראש הממשלה הבריטי וינסטון צ'רצ'יל חשד בכוונות הגרמנים וחשש שהם מכינים בסוריה בסיס להתקפה על מצרים. חששו רק התחזק לאחר כיבוש כרתים, משלוח המטוסים הגרמניים לסוריה ועיראק והגעתו של פלמי אליה. נוסף על כך, הופעל לחץ על ידי הנהגת "צרפת החופשית" של דה גול לתקוף בסוריה כיוון שהצבא שם צפוי להיכנע במהירות ולעבור לצד בעלות הברית. גם הקונסול האמריקני בבירות העביר מידע שעל-פיו כוחות צרפת בלוונט מתכנסים למערב, לאזור הלבנון, במגמה לוותר על המנדט הצרפתי במרבית השטח. על רקע זה הורה ראש הממשלה לגנרל ויול לכבוש את סוריה. הגנרל לא ראה את המצב עין בעין עם ראש הממשלה והעריך (בצדק) שאין בפעילות הגרמנית בסוריה להוות איום ממשי. מאידך טען שהסימנים מצביעים על היתכנות של משא ומתן עם הצרפתים בסוריה.

ברקע התנהלה המערכה בצפון אפריקה, שם כבש גנרל רומל את קירנאיקה והטיל מצור על טוברוק. גנרל ויול חשב שהמערכה בצפון אפריקה היא זירת הלחימה העיקרית ואף תכנן לגביה מבצעים שנועדו לחלץ את טוברוק מהמצור (מבצע "קרדום קרב", 15-17 ביוני 1941). לפיכך השיב לצ'רצ'יל שהוא מתנגד לעיתוי של הפעולה נגד סוריה, שבה ראה זירה משנית. הוא נאבק נגד ההוראות שהמשיכו להגיע מלונדון להתכונן למתקפה על סוריה, ובעקבות חילוקי הדעות שהיו לו עם צ'רצ'יל בעבר גם לגבי יוון וגם לגבי עיראק, ראה בכך את הגדשת השאה וביקש לשחררו מתפקיד המפקד העליון במזרח התיכון.¹⁴ צ'רצ'יל קיבל את בקשתו, אך היא נכנסה לתוקף רק ביולי. למרות התנגדותו, הכין ויול תוכנית מבצעית והחל לקבץ כוחות למבצע, שעליו פיקד גנרל מייטלנד וילסון, מפקד הצבא הבריטי בארץ-ישראל ועבר הירדן ומי שפיקד גם על חיל המשלוח ששוגר ליוון ועל דיכוי מרד רשיד עלי בעיראק.

הקמת רשת סוכנים ארץ-ישראלית בסוריה

במסגרת השיתוף (החשאי בין הסוכנות לבריטים) בין SOE (המנהלת הבריטית למבצעים מיוחדים) ובין המחלקה המדינית של הסוכנות, ובעקבות פנייה של אנשי "צרפת החופשית", הוקמה ב־1940 רשת של סוכנים יהודים בסוריה ובלבנון. הרשת הופעלה מהארץ בידי טוביה ארזי ויוסף פיין, חברי ה"הגנה" ומנתה 12 איש. עיקר פעולתה היה הפצת כרוזי תעמולה מטעם בריטניה ו"צרפת החופשית" בהנהגת דה גול.¹⁵ ארזי עצמו יצא לסוריה בנובמבר 1940 והוסיף לתחום הפעילות של הרשת איסוף מידע על היערכות הצבא הצרפתי, וכן גייס לרשת פעילים נוספים, בהם יהודים מקומיים. חודש לאחר מכן נעצר ועימו כ־30 מאנשיו, אולם שאר חברי הרשת המשיכו בפעולתם מהארץ בפיקודו של פיין, שהרחיב את הפעילות לתחומי חבלה וחתרנות פוליטית. ארזי חולץ מכלאו ערב הפלישה הבריטית לסוריה.

צבא הלוונט הצרפתי, כפי שכונה, נתון היה למרותו של המושל הכללי גנרל הנרי דני, ממפקדתו בבירות. צבא זה כלל שש חטיבות סדירות (אחת מהן של לגיון הזרים), חטיבה מעורבת של חיילים אירופאים ובני המושבות, עוד ארבע חטיבות אפריקאיות, ונוסף על כך כ־9,000 פרשים – מחציתם כוח ממונע שכלל טנקים ושריוניות, 90 תותחי שדה ותותחים בינוניים ועוד כ־10,000 חיילי חי"ר לוונטיני בעלי ערך מפוקפק. גם בלא התחשבות בחי"ר הלוונטיני דובר על סד"כ של כשתי דיוויזיות חי"ר, ועוד כמחצית הדיוויזיה של כוחות ממוכנים וממונעים עם טנקים ושריוניות, בעוצמה של 35 אלף סדירים, בהם כ־8,000 צרפתים-אירופאים. צבא זה נשלט בידי שלוש מפקדות: בירות, חלב ודמשק.¹⁶ גנרל מייטלנד וילסון, המפקד הבריטי של המבצע, קבע את מפקדתו בסרפנד (צריפין), והכוח העיקרי שהועמד לרשותו היה אוסטרלי שמפקדתו הייתה בדיר-סנייד (ליד יד מרדכי) וכלל את הדיוויזיה האוסטרלית השביעית (פחות חטיבה שהייתה נצורה בטוברוק) בפיקוד גנרל ג'ון לווארק; חטיבה הודית מוגברת מס' 5 (שהגיעה לא מכבר מהמערכה נגד האיטלקים בחבש; ואת הדיוויזיה הראשונה של כוחות "צרפת החופשית" בפיקוד גנרל פול לג'נטיהום.¹⁷

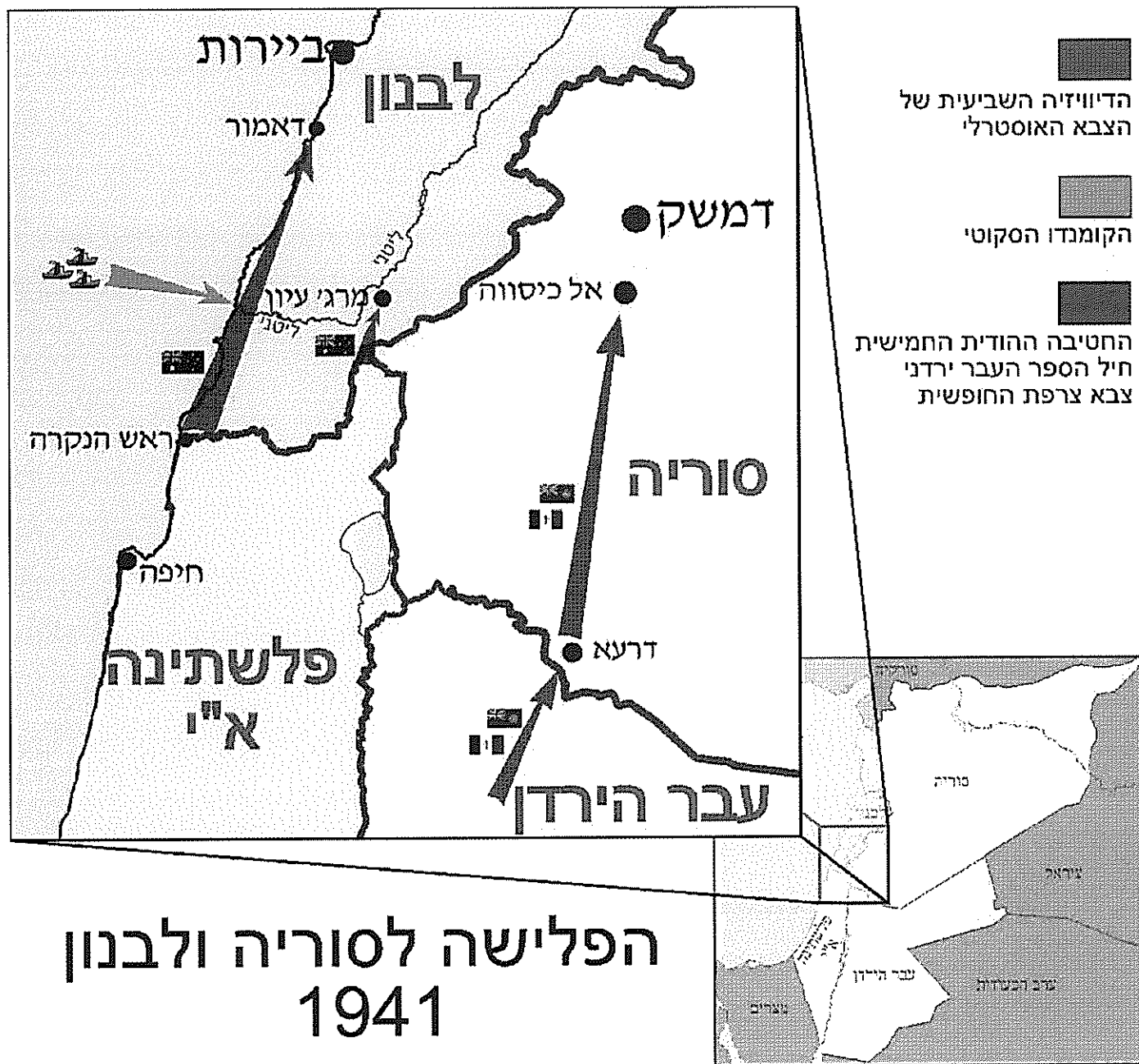
המערכה נגד כוחות צרפת של וישי בסוריה ארכה חמישה שבועות. היא החלה באווירה מוזרה של חוסר ודאות, אבל מי שחשב שהצבא הצרפתי של הלוונט - כוח וישי - לא יילחם ויסתפק בכמה יריות של יציאה-ידי-חובה התבדה במהירות. לא רק שכוחות וישי לחמו היטב אלא שלא היססו ללחום בנחישות נגד אחיהם שלחמו במסגרת כוחות "צרפת החופשית". התפיסה של הנהגת וישי הייתה שמלחמתם נגד בעלות הברית בסוריה תקנה להם "נקודות" במו"מ עם הגרמנים במולדת וכך יזכו לווייתורים נוספים מצידם, לרווחת אזרחי צרפת. מטרה זו הייתה כוח מניע חזק דיו לדרבן את החיילים בלחימתם במזרח התיכון. קציני "צרפת החופשית" שפנו לעמיתיהם כדי לשכנעם לעבור צד או לפחות להניח את נשקם, נתקלו בבוז, בלעג ואף ביריות. היו מקרים, מצד חיילי וישי, של אי-כיבוד הדגל הלבן ואף התעללות בשבויים. הנחישות של חיילי וישי נוסף על יתרונם המספרי (בתחילת המערכה), ארגונם הפשוט, ציודם ונשקם הזמין, היכרותם את השטח, הזמן שהיה בידיהם לבניית ביצורים ומכשולים ויתרונם בשריון - הפכו אותם ליריב אימתני. הצבא הבריטי,

מנגד, סבל מהליקויים הרגילים של אוסף יחידות ממקורות שונים ובעלי איכויות מגוונות, מוגבל בשל נחיתות בשריון, בציוד קשר, ברכב ובתותחי נ"מ.¹⁸

ארץ־ישראלים באיסוף מודיעין מקדים למתקפה הבריטית

את המחלקה הסורית של ה"הגנה" הקימו עזרא דנין ויהושע פלמון ("ג'וש"), במטרה לבצע משימות מודיעין וחבלה באמצעות מגויסים ארץ־ישראלים יוצאי סוריה, שהוכשרו כמסתערבים. במאי 1941 הוחדרו לסוריה ראשוני המחלקה כשהם מוסווים כערבים, בהם - ישראל בן יהודה ("עבדו"), חיים לבקוב, יוסף קוסטיקה וירוחם כהן. הרשת העבירה את ידיעותיה לירושלים באמצעות משדר אלחוט, והחל מיוני - באמצעות מכשיר שנבנה בשירות הקשר של ה"הגנה" והופעל על־ידי יהודה שבח.¹⁹

כהכנה לפלישת בריטניה לסוריה וללבנון ביצעה החוליה בפיקודם של "עבדו" ולבקוב פעולת חבלה בשדה התעופה ובמאגרי הדלק במחנה צבאי בחלב. המשימה בוצעה בהצלחה על אף מורכבותה ולמרות הקשיים שבהם נתקלה החוליה. חוליה אחרת אספה מידע על אזור בתי הזיקוק בטריפולי כהכנה לפעולת חבלה, שהייתה אמורה להתבצע ביעד זה על־ידי כוח משימה של 23 חברי "הגנה" ומפקד בריטי. פעולה זו לא השיגה את יעדיה וזכתה לכינוי "כ"ג יורדי הסירה" בשל סופה הטרגי.

הפלישה לסוריה ולבנון 1941

המערכה

ב־8 ביוני החלה המתקפה הבריטית על סוריה בשני שלבים ובשלושה צירים. היעד העיקרי היה בירות - מקום מושבו של גנרל דנץ - המושל הכללי של הלוונט והמפקד העליון של צבא וישי בו:

בשלב הראשון צריכים היו כוחות בעלות הברית להתייבב בכביש בירות-רייק-דמשק, שתי הבירות ושדה התעופה המרכזי ביניהן, ובשלב השני להגיע לקו טריפולי-חומס-תדמור (פלמירה).

בחזית לבנון, במאמץ העיקרי, פעלה הדיוויזיה האוסטרלית השביעית:

* חטיבה אוסטרלית 21 מוגברת מהדיוויזיה נעה לאורך ציר החוף, מראש הנקרה לכיוון בירות;

* חטיבה אוסטרלית 25 של הדיוויזיה יצאה ממטולה דרך מרג' עיון לכיוון בקעת הלבנון ורייק.

בחזית סוריה, במאמץ המשני, פעלו החטיבה ההודית המוגברת מס' 5 וכוחות "צרפת החופשית":

כוחות אלה נעו לכיבוש רמת הגולן, ובכיוון דמשק בשני צירים:

* גשר בנות יעקב-קוניטרה-דמשק.

* דרך רמת הגלעד, בציר חמת-גדר-אום קיס-אירביד-דרעה-שיח מסכין-דמשק (לזרוע זאת הצטרף כוח של הלגיון הערבי הירדני).

החטיבה ההודית צריכה הייתה לכבוש את רמת הגולן, ועל הדיוויזיה הצרפתית היה לעבור דרכה ולהתקדם לעבר דמשק.²⁰

המערכה התנהלה בשלושה שלבים עיקריים:

שלב ראשון, 8-13 ביוני, לאחר חציית הגבול והתקדמות מסוימת, המתקפה נבלמה. שלב זה החל בהטלת כרוזים מהאוויר הפונים לחיילי וישי לעבור צד, והכוחות התוקפים הובלו על ידי סיירי הפלמ"ח. מאחר שהכוחות האוסטרליים לא הכירו את השטחים שנועדו לצירי המתקפה, ביקשה המפקדה הבריטית מהסוכנות היהודית לספק לה מורי דרך הבקאים בשטח ובשפת המקומיים. נוסף על תפקידם כמורי דרך, היה על המגויסים לחבל ביעדים שונים בעורף האויב. הסוכנות היהודית העבירה את הבקשה ל"הגנה", ותפקיד בחירת האנשים הוטל על יצחק שדה, שזה עתה מונה כקצין מטה לענייני הפלמ"ח - פלוגות המחץ, שעל הקמתן החליטה המפקדה הארצית ב־15 במאי 1941. שדה הטיל את המשימה על שני מפקדי הפלוגות שכבר גויסו בצפון הארץ: יגאל פייקוביץ' (אלון) היה מפקדה של פלוגה א' - שבסיסה היה בכפר גלעדי, ומשה דיין פיקד על פלוגה ב', שבסיסה מוקם בחניתה.

הלוחמים שנבחרו למבצע השתייכו בעבר לפחות לאחת מהיחידות המבצעיות: פו"ש ("פלוגות השדה") של ה"הגנה", SNS ("פלוגות הלילה המיוחדות") של הצבא הבריטי, או פו"ם (היחידה לפעולות מיוחדות), גם היא של ה"הגנה". הצבא הבריטי שיזם את גיוס הפלמ"ח סיפק נשק וציוד סטנדרטי של חיילים בריטים שהמגויסים לא אומנו להפעיל, ולפיכך סופק להם נשק בלתי לגלי ממחסני ה"הגנה". הזמן הקצר שנותר עד מועד המתקפה לא הספיק לאימון יסודי של המגויסים ולהיכרות סבירה של השטח, ולכן צורפו אליהם מורי דרך (מבריחים בדרך כלל) ערבים. במהלך השבוע הראשון של חודש יוני ערכו המפקדים והמגויסים שיועדו למבצע אימונים בנשק, וסיורים להכרת שטחי הפעולה המיועדת.

ב־7 ביוני 1941 החלה הפלישה. בכוח החלוץ נטלו חלק 13 צוותים מעורבים שמנו 37 לוחמים יהודים, חמישה מורי דרך ערבים, שבעה קצינים אוסטרלים, סמל אוסטרלי אחד וכ־152 חיילים אוסטרלים.²¹ לשלוש חוליות, בפיקודם של משה דיין, יגאל פייקוביץ' ומאיר (מאירקה) דוידזון, ניתנו משימות שיועדו כיבוש וחבלה:

חוליה מס' 1, בפיקוד משה דיין - לוודא שיש אפשרות לעבור דרך הגשרים ובכביש החוף מראש הנקרה לצור, בעיקר בגשר הקסמיה שעל הליטני, וכן לתפוס את המצר ההררי בקטע הסמוך לכפר איסקנדרון, ולנתק את קו הטלפון שקישר כפר זה לצור.

חוליה מס' 4, בפיקוד דוידזון - לשמש כמורה דרך לפלוגה האוסטרלית בדרכה לכיבוש הכפרים עיטרון, בנת ג'ביל ועין אבל, ולנתק קווי טלפון של בלידה ובנת ג'ביל.

חוליה מס' 8, בפיקוד פייקוביץ' - להשתלט על גשר הליטני שממערב לכפר קליעה (גשר החרדלה), למנוע את פיצוץ, ולהחזיק בו עד לחבירה עם הכוח האוסטרלי התוקף. משימותיהן של החוליות האחרות היו מגוונות:

חוליה מס' 2, בפיקוד איתמר בן ברק - לאבטח את מעבר הצבא האוסטרלי בכביש ראש הנקרה-בירות, ארבעה ק"מ מצפון לראש הנקרה, ולנתק את קווי הטלפון.

חוליות מס' 12-13 - לשמש כמורי דרך לכוח האוסטרלי.

מתוך 13 הצוותים פעלו רק 12: חוליה מס' 12 לא חברה אל הכוח האוסטרלי שאותו אמורה הייתה להוביל. החוליה בפיקוד משה דיין הצליחה במשימתה רק באופן חלקי. חולייתו של פייקוביץ' לא מילאה את משימתה. שאר המשימות בוצעו בהצלחה. במהלך הפעולה נפצעו משה דיין בעינו ויצחק חנקין ברגלו. שאר הלוחמים חזרו בשלום.

בעוד ראשי הצבא הבריטי והכוחות האוסטרליים לא ייחסו חשיבות רבה לפעולות החוליות העבריות וראו בהן רק חוליות של מורי דרך שמילאו חלק מתפקידיהן בהצלחה, ייחסה להן ה"הגנה" חשיבות רבה, כבסיס לשיתוף צבאי בין יחידות בריטיות ועבריות. ראשי ה"הגנה" והסוכנות היהודית קיוו שבעקבות הפעולה יגבר שיתוף של "פלוגות המחץ" בפעילות הצבאית הבריטית באזור. ב"מורשת הקרב" של הפלמ"ח הייתה פעולה זו לאבן פינה, בהציבה מופת של פעילות צבאית מבצעית, פעילות שלשמה הוקם הפלמ"ח. פיקוד הפלמ"ח הפיק ממנה מסקנות ולקחים חשובים: התגבשה ההכרה בחיוניות האימון הצבאי ובחשיבות הסיירות כתנאי ליכולת פעולה בשטח. הוברר עד כמה חמור המחסור בציוד ובנשק. והחשוב מכול - הוכח כי מגויסי הפלמ"ח מסוגלים לעמוד במשימות צבאיות בהצלחה.

הקרב בשפך הליטני

הצרפתים הצליחו לפוצץ את גשרי הליטני ולבלום את ההתקדמות האוסטרלית הן בציר המזרחי והן בציר החוף. בציר החוף שנחשב לעיקרי, הנחיתו הבריטים בשפך הליטני גדוד קומנדו במטרה לתפוס את הגשר ולמנוע את פיצוץו, אלא שהמבצע נחל כישלון חרוץ. חיילי הגדוד הונחתו באיחור של 24 שעות ולא במקומות המתוכננים, נכנסו לשטח השמדה צרפתי ואף נורו על ידי האוסטרלים המתקדמים. גדוד הקומנדו, אשר כמחצית מאנשיו נפגעו והמג"ד נהרג, לא הצליחו לבצע את משימתם, ואשר הקסמיה שעל הליטני פוצץ על ידי הצרפתים.²²

שלב שני, 14-22 ביוני (במקביל למבצע "קרדום-קרב" להסרת המצור על טוברוק, במדבר המערבי, שנכשל), עברו כוחות צרפת של וישי למתקפת-נגד שאילצה את כוחות בעלות הברית לעבור למגננה, מלבד בציר שיח-מסכין-דמשק, שאליו הגיעו כוחות "צרפת החופשית" לאחר עלייה לרמת אירביד, ומשם תקפו לעבר דמשק מדרום לצפון. בציר זה הגיעו להישגים ונעצרו באזור כסווה מדרום לדמשק. ואולם קוניטרה, אזרעה (אותה החזיק כוח של הלגיון הירדני) ומרג' עיון נכבשו מחדש בהתקפות נגד של הצרפתים.²³

שלב שלישי, 23 ביוני-10 ביולי (במקביל למתקפה הגרמנית על ברית-המועצות) ביצעו הבריטים שידוד מערכות, ארגנו מחדש את מערכת הפיקוד והשליטה ונערכו בכוחות מתוגברים. ויוול הצליח לקבץ עוצבות חדשות ולהקים את הדיוויזיה הבריטית השישית. הכוחות כולם אורגנו במסגרת קורפוס וגנרל לווארק מונה למפקדו, בעוד הדיוויזיה האוסטרלית השביעית שעליה העביר את הפיקוד לגנרל אלן פועלת בחזית לבנון, והבריטית השישית - בחזית רמת הגולן. כמו כן הצליח ויוול לפתח חזית נוספת מכיוון עיראק, בתחילה על ידי "כוח-חב" לעבר תדמור, ולאחר מכן באמצעות הדיוויזיה ההודית העשירית לאורך נהר הפרת ולעבר דיר-אזור, ומשם לחלב.

בגזרה זאת הוטרה ההתקדמות הבריטית לא מעט על-ידי כוח גרילה בהנהגתו של פאוזי אל-קאוקג'י (ממפקדי הכנופיות במרד הערבי בארץ-ישראל) אשר תקף את צירי התחבורה הבריטיים, אולם תקיפותיו נהדפו בקלות.²⁴ גנרל דנץ הבין שהטבעת הבריטית מתהדקת סביבו, האוסטרלים הכריעו בינתיים את הקרב על דאמור והיו בדרכם לבירות ומאיךך, בשל הפלישה לבריית-המועצות, היה ברור שהגרמנים לא יוכלו יותר לסייע לכוחות וישי בסוריה. המפקד העליון הצרפתי נאלץ לבקש הפסקת אש ולזון בתנאי הכניעה של כוחותיו.

ב־14 ביולי חתם סגנו של דנץ, גנרל ורדיאק, בכנסיית יוחנן הקדוש בעכו על הסכם הכניעה. ההסכם ציין את אומץ ליבו של הצבא הצרפתי-הווישאי והתיר לחייליו לחזור לצרפת. מיעוט (5,668 איש) שבחר בכך הורשה להצטרף לכוחות "צרפת החופשית" של דה גול. שאר 37,736 החיילים הורשו להפליג לצרפת. אבדות הבריטים במבצע "אקספורטר" הסתכמו ב־3,300 איש, כולל שבויים, ואילו אבדות "צרפת החופשית" היו 1,300. כוחות וישי ספגו 1,000 הרוגים ו־5,000 פצועים.²⁵ גורלו של דנץ לא שפר עליו. כשחזר לצרפת הועמד לדין באשמת בגידה ונידון למוות. בהמשך הומתק גזר הדין והוא מת בכלא ב־1945.

במהלך המערכה הוענקה עצמאות לסוריה וללבנון. הגנרל של "צרפת החופשית", ז'ורז' קאטרו, מונה מטעמה לנציב עליון בסוריה ובלבנון; בספטמבר 1941 הכריזה "צרפת החופשית" על עצמאות המדינות, ושנתיים אחר כך נערכו בהן בחירות כלליות.

סיכום

לכיבוש סוריה ולבנון הייתה חשיבות רבה בהגנה על ארץ-ישראל במהלך מלחמת העולם השנייה. מדובר בניסיון מבצעי מגוון של שיתוף היישוב היהודי עם הצבא ושירותי המודיעין הבריטיים, ועם "צרפת החופשית". כמו כן, ארץ-ישראל שימשה במבצע זה אזור בסיס שתמך לוגיסטית בפעילות הצבא וחיל האוויר הבריטי, ובכך סיפקה שירות שלא יסולא בפז למאמץ המלחמתי. נוסף על כך, עשרות, ובהמשך מאות לוחמים יהודים החלו לצבור ניסיון מבצעי במלחמה, אשר שימש מאוחר יותר להתפתחות כוח המגן ובהמשך אף תרם למלחמת העצמאות.

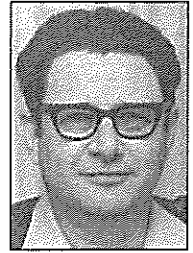
הערות

- [1] בני מיכלסון, "70 שנה למבצע 'מצפן'", שריון 37, מרס 2011.
- [2] מיכל קרבר, טוברוק – לחמה במדבר המערבי, מערכות, תל־אביב, 1966, עמ' 12.
- [3] יוסף (ספי) שקד, "הנפגעים מקרב החיילים הארצישראלים ששירתו בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה ממצאים חדשים", אתר מוזיאון הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה, 29 אפריל 2021.
- [4] לי הירשוביץ, הרייך השלישי והמזרח הערבי, ספריית פועלים, תל־אביב, 1965, עמ' 147.
- [5] וינסטון צ'רצ'יל, מלחמת העולם השנייה – הברית הגדולה, עם הספר, תל־אביב, 1966, עמ' 227.
- [6] Scott, James Christian, "Germany, Great Britain and the Rashid Ali al-Kilani Revolt of Spring 1941" (1995), Dissertations and Theses, Portland State University
- [7] Major-General I.S.O, Playfair, History of the Second World War, The Mediterranean and Middle East, Volume II, "The Germans come to the Help of their Ally" (1941), London, 1956, p. 183
- [8] Hellmuth Felmy and Walter Warlimont, German Exploitation of Arab Nationalist Movements in World War II, Historical Division, Headquarters United States Army, Europe, 1954
- [9] Playfair, *Ibid*, p.196
- [10] יהודה לפידות, "דרכו האחרונה של דוד רזיאל", בלהב המרד, מכללת הרצוג: <http://www.daat.ac.il/daat/history/belahav/shaar.htm>
- [11] יעקב סיקא אהרוני, בעקבות המופתי עם דוד רזיאל, י"ס אהרוני, רמת־גן, 2000.
- [12] הירשוביץ, שם, עמ' 185.
- [13] פלמי, 1965-1885, היה גנרל בכיר בחיל האוויר הגרמני אשר צבר ניסיון כטייס קרב בארץ־ישראל במלחמת העולם הראשונה ונחשב למזרחן ובקיא באזור. שליחותו הגיעה מאוחר מדי והוא לא הספיק לממשה במזרח התיכון. בהמשך המלחמה שירת כמפקד קורפוס ביוון ויוגוסלביה. לאחר המלחמה הואשם בפשעי מלחמה ונדון בנירנברג ל־15 שנות מאסר אולם שוחרר מהכלא לאחר זמן קצר.
- [14] צ'רצ'יל, שם, עמ' 272.
- [15] יהודה סלוצקי, תולדות ההגנה – ממאבק למלחמה א', מערכות ועם עובד, תל־אביב, 1972, עמ' 361.
- [16] Gavin Long (editor), Australia in the War of 1939–1945, Volume II – Greece, Crete and Syria, AWM, 1953, p. 334
- [17] Long, *Ibid*, p. 338
- [18] Playfair, *Ibid*, p. 205
- [19] "פעילות המחלקה הסורית בתקופת ממשלת וישי", ההיסטוריה של הפלמ"ח, palmach.org.il
- [20] Playfair, *Ibid*, p. 207
- [21] "הפלישה לסוריה וללבנון - פירוט המשימות", ההיסטוריה של הפלמ"ח, palmach.org.il
- [22] Long, *Ibid*, p. 346
- [23] Playfair, *Ibid*, p. 211
- [24] Playfair, *Ibid*, p. 217
- [25] Playfair, *Ibid*, p. 222

שלמה גזית (נולד ב־1926)

היה מפקד פלוגה בגדוד השישי של חטיבת הראל.
בשנים 1974-1979 שימש ראש אגף המודיעין

גבריאל כהן (נולד ב־1928)

לוחם בחטיבת יפתח של הפלמ"ח; היסטוריון, חוקר
תולדות ההגנה והפלמ"ח; דיקן הפקולטה למדעי הרוח
באוניברסיטת תל אביב בשנים 1983-1986

מערכות ס"ב-ס"ג, יולי 1950

הפלמ"ח במבחן המלחמה

קווים להתהוותו ולמבנהו של הפלמ"ח

נוכל להגיע למסקנות ברורות ולהסיק את הלקח הראוי לעתיד. שתי השקפות היו קיימות בהגנה בשנים האחרונות ואח"כ בצה"ל: האחת היא של יוצאי ההגנה והפלמ"ח, אשר ינקה ממקורות עצמיים בעיקר והתפתחה מניסיון עצמי, ולעומתה - זו של יוצאי הצבאות הזרים, אשר ינקה בעיקר מניסיון מגויסנו בצבא הבריטי. השקפות אלה לא היו שתי תנועות שונות, אלא שהיו סלע למחלוקת ולוויכוחים מתמידים בתוך אותו המחנה, מחנה ההגנה. שעה שמסכמים אנו את ניסיון הפלמ"ח - שבשנים 1941-1947 היה השלוחה המגויסת היחידה של ארגון ההגנה כולו - הרי אנו מסכמים למעשה בחינות מסוימות של לקח ההגנה כולה על כל שלוחותיה האחרות - החי"ש, החי"ם והנוטרות. בשטח הצבאי-מקצועי יכולים אנו לראות את הפלמ"ח אך ורק כשלוחה המגויסת של ה"ארגון" - השלוחה אשר רכשה את הניסיון הרב ביותר ואשר אצלה הגיעו לידי ביטוי כל אותם הערכים המקצועיים של ההגנה בצורה הבולטת והמרוכזת ביותר. קשה למעשה להפריד בין הפלמ"ח להגנה, וההשפעה ההדדית שהשפיע כל גוף על משנהו הייתה עצומה, אך עם זאת אין ספק שבגלל עצם הווייתו המיוחדת הצליח הפלמ"ח בכמה מקרים להקדים את שאר שלוחות ההגנה ובכמה מקרים - להרחיק לכת ולהעמיק במסגרתו הנתונה

סיכום הלקח - לשם מה?

בסיומה של מלחמה חייב כל צד ללמוד ולסכם לעצמו את לקח המלחמה. לימוד וסיכום אלה הינם בבחינת תנאי לקראת בניין הצבא והתאמתו לדרישות ולמבחינים שבעתיד. סיכום כזה חייב להיעשות בשני שטחים: הראשון הוא ניתוח האופרציות עצמן, על כל המהלכים שלהן, מתוך מגמה של הפקת לקח טקטי מעשי, ואילו השני צריך שיתבטא בבדיקה מדוקדקת כיצד עמדו המבנים והמסגרות הטקטיות, השירותים השונים, שיטת הארגון והמנהלה, דרכי ההדרכה וחינוך הלוחמים במבחן הקרבות. בעוד שבשטח הראשון אין הבעיה כה מורכבת, ואף אם היא דורשת השקעת עמל רב בחקירת האופרציות, הלקח עצמו הוא ברור ומוחלט, הרי בשטח השני תהא הסקת המסקנות קשה בעבורנו ביותר. אנו נכנסנו למלחמת העצמאות שלנו ללא דפוסים ומסגרות צבאיים קבועים ואחידים ועם אורחי מחשבה טקטית שונים ומגוונים, בשיטות הדרכה נפרדות ובשוני השקפות על דמות הלוחמים והצבא. משום כך לא ייתכן ניתוח כללי סתמי, כי אם עלינו לברוק ולנתח כיצד עמד כל גילוי של מבנים ושל שיטות במבחן הקרבות, ורק תוך השוואת הגילויים השונים ומבחינתם

בטיפוחם של ערכים מקוריים מיוחדים שאותם יש והקנה בהמשך הזמן לארגון כולו.

כשהחלה מלחמת העצמאות היה צורך לעבור במהירות מתנועה שבמחלת לבצבא גלוי. שוב לא הייתה שהות לכל אותם שלבי ההתנסות שהיו אופייניים לדרך ההתפתחות של הפלמ"ח עד אותה תקופה. מחוסר ברירה היה הכרח לבצבא לסגל אפוא לעצמו את המבנים ואת השיטות שהיו קרובים וידועים למספר הגדול ביותר של אנשים שבשורותיו - המבנה והנהגה הבריטיים אשר היו ידועים לרבים בארץ מתוך שירות בחי"ל או ביחידות השירותים של הצבא הבריטי בזמן מלחמת העולם.

אכן אין לזלזל כלל בשיטות ובמבנה של הצבא הבריטי, ורבות למדנו בשטח זה; אך כמובן אי-אפשר היה לקבל שיטות אלה כמות שהן, והיה הכרח לסגלן לתנאינו המיוחדים בארץ. (ואומנם מלאכה מעין זאת כבר נעשתה בשורות ההגנה, שאף היא ינקה בראש ובראשונה מדוגמאות בריטיות - מאז הגודים העבריים, מפרשת וינגייט והקורסים הראשונים, חילות הנוטרים והשיתוף עם הבריטים בראשיתו של הפלמ"ח - והיא עיכלה במיטב יכולתה את גרסת הזרים באורגניזם של תנועת ההגנה. אלא שעתה היה צורך לחזור על מעין זה לגבי צבא מגויס גדול).

אין ספק שלא היינו מצליחים בשום פנים להגיע לאותה התפתחות בצבאנו תוך כדי המלחמה ובעקבותיה - לו צריכים היינו לבנות את הצבא בתנאים של שלום חיצוני, ללא לחץ אויב אשר תבע מאיתנו את מלוא המאמצים, אך עם זאת חסרה לנו בתנאים בלתי נוחים אלו השהות להתאמת הלקח הארגוני והמקצועי של צבאות זרים לאור הגורמים המיוחדים הקובעים את אופיו של צבאנו: גודל המדינה, האויבים בכוח, תקציב הביטחון האפשרי שלנו ואופיו המיוחד של הלוחם העברי. עתה, שעה שהשתחררנו במידת מה מן הלחץ החיצוני, מן ההכרח שנבחן מחדש את הבניין אשר הקימונו לאור העבר שלנו, הטרומ-מלחמתי, ובעיקר - כיצר עמד במבחן הקרבות. רבים הם ליקוייו של העבר, אך אל לנו לבטל את הלקח כולו. כי לא רק שיש בו ערכים מוחלטים אשר חשיבותם לא אבדה גם כיום, כי קודם כול יש בו, בעבר זה, מקור ליכולת להצביע ולהורות על המבנה ועל השיטות האופייניים לעמנו ולטיפוס הלוחם שלנו.

הגדרת התפקידים שהפלמ"ח נשא בהם

ראשיתו של הפלמ"ח במתנדבים העבריים שנועדו לסייע לכוחות הבריטיים בפלישתם לסוריה. החלטת המפקדה הארצית של ההגנה מה-14 במאי 1941 קבעה הקמת גוף קבע בעוצמת 9 פלוגות מתנדבים, אך מסיבות שונות הייתה ההתחלה מצערה יותר, ובמשך שלוש השנים הראשונות לקיומו לא עלה הפלמ"ח על 6 פלוגות. בהתאם לתוכנית האופרטיבית הכללית של ההגנה הוטל על

הפלמ"ח לפעול בשלושה מצבים יסודיים:

1. פעולה נגד אויב אי-סדיר או סדיר למחצה. הכוונה הברורה כאן היא לאויב הערבי בארץ. על יחידות הפלמ"ח הוטל גם להיכנס מיד למערכה ולתפוס אזורי הגנה... וגם לצאת לפעולות תוקפניות בקנה מידה רחב יותר (פשיטות אופרטיביות)...
2. פעולה נגד אויב סדיר (בסיוע לכוחות סדירים ייחודיים). הכוונה כאן הייתה לשיתוף פעולה עם הכוחות הבריטיים נגד צבאות העלולים לפלוש לארץ - גרמניים או איטלקיים. במקרה זה צריכות היו הפלוגות לפעול ביחידות קטנות עצמאיות... בעורפו של האויב.
3. תפקידים מיוחדים ופעולות מיוחדות. אם כי לא פורט כאן מי צריך היה להיות האויב, הרי הכוונה הייתה לפעולות מחתרטיות מובהקות - בין אם זה נגד ארגונים פורשים ביישוב עצמו ובין אם זה מאבק נגד כוחות השלטון הבריטי... שלושת סוגי התפקידים השונים הנ"ל חייבו הקמת יחידות המסוגלות לפעול בשיטות, במסגרות ובתנאים שונים לחלוטין. ואכן הצגת דרישות אלה, ובייחוד עצם העמדתן בפועל בפני פלוגות הפלמ"ח, הן שטבעו את חותמן על כל התפתחותו והתגבשותו של גוף זה.

[* * *]

מבנה הפלמ"ח וארגונו

בתחילה נבנה הפלמ"ח כשהיסוד הארגוני והמסגרת המכוונת והמפעילה שלו היו הפלוגה... כל פלוגה ופלוגה כפופה הייתה במישור למטה הפלמ"ח שהיה בעל עצמאות מסוימת בתוך מסגרת המטה הכללי של ההגנה. משגדל מספר הפלוגות והגיע לשמונה, הלכה וקשתה עבודת המטה שצריך היה לפקח על מספר כה גדול של יחידות משנה, ואז הוצע רעיון "מהפכני ונועז" - ליצור מסגרת ביניים בין מטה הפלמ"ח והפלוגות - הגדוד. אף כי באותה התקופה (1944) לא נראה עדיין שימוש טקטי קרוב במסגרת זו במציאות הביטחונית של הארץ, הרי לאחר לחץ רב נתקבלה ההצעה במפקדה הארצית של ארגון ההגנה, והוקמו שלושת גדודי הפלמ"ח הראשונים.

[* * *]

הפלמ"ח במבחן הקרבות

מבחנו של כל גוף צבא במלחמה הוא באיזו מידה עלה בידו לעמוד בפני הניסיונות שהעמיד מולו הצד שכנגד; וכמילים אחרות: באיזו מידה יצא מן המלחמה מנצח. מטבע הדברים ששני צדדים בכל

ביסודיות, אך מעשה המלחמה נראה לו רחוק ובלתי מציאותי, עד כי רבים בתוכו לא ראו אפשרות למלחמה "ממש" עוד בזמנם. במשך שבע שנות קיום הפלמ"ח עד פרוץ מלחמת העצמאות פעוט היה ניסיון הקרב שנתנסו בו אנשי הפלמ"ח. ניסיון ההשתתפות בפלישה לסוריה וניסיון ה"מאבק" - שני מיני "ניסיונות" השונים במהותם זה מזה לחלוטין, והשונים שניהם גם יחד מטיבה של

מלחמה. האחד הוא אשר פתח בהתקפה, ואילו השני - המתגונן. בעוד שכל אשר נדרש מן הצד הראשון על מנת שינצח הוא שיתמיד בהתקפתו ולא ישמיט יתרון זה של יוזמה מירון, הרי הצד השני חייב לעמוד בפני התקפה זאת, וברוב המקרים - אם רצונו בניצחון שלם - אף לעבור להתקפת-נגד. ומכאן שמבחנו של צד זה הוא בכך האם יצליח להתארגן לפעולת-הנגד בטרם הצליחה התקפת האויב לשוברו לחלוטין.

ההגנה והפלמ"ח עמדו במבחן. מדינת ישראל היא ההוכחה לכך. מוטל עלינו אפוא לבדוק: באיזו מידה היו מוכנים למבחן מלכתחילה, ובאיזו מידה הצליחו לסגל את עצמם לתנאי המלחמה החדשים.

למרות היתרון המספרי הגדול של היישוב הערבי בארץ על פני היישוב היהודי בראשית המלחמה, הרי בהתמודדות בין שני היישובים נהנה זה האחרון מעדיפות כמעט מוחלטת בשטח הצבאי - עדיפות שהתבטאה בעיקר בחומר אנושי בעל אימון טוב יותר, במסגרות וברפוסים יעילים יותר ואף במספר המוחלט של האנשים המאורגנים - בחשבון הכולל, הארצי - שעמדו לרשות כל אחד מן הצדדים למעשה. כל הבא לקטרג על ארגון ההגנה "על אשר לא היה מוכן למלחמה בצבאות חוץ אויבים, סדירים או סדירים למחצה", חייב לזכור את העובדה כי ארגון ההגנה נתבע לכוננות בראש ובראשונה כנגד ערביי ארץ ישראל, ואילו כוננות נגד צבאות ערב מבחוץ - סיכוייה היו קטנים יחסית כל עוד נמצא שלטון בריטי זר ועוין בארץ. עיקר המבחן של ארגון ההגנה והפלמ"ח היה אפוא במידת ההסתגלות לתביעותיה של העמידה בפני האויב האחר, הסדיר, בעל היתרון בנשק ובאנשים. הבחינה עד כמה התאימה המסגרת הארגונית והאופרטיבית של ההגנה ושל הפלמ"ח לשינויים הפתאומיים - זוהי מטרתו של פרק זה. כוונת פרק זה לבחון כיצד נכנס הפלמ"ח למלחמה וכמה התאים, או לא התאים, למבחנים שכאו עליו לאחר מכן. משום כך תרבה רשימת הליקויים והחסרונות, כי באלה וכמידת התגברותו עליהם נבחן, ולכל היתרונות וערכי היסוד, אשר הם-הם שאיפשרו הסתגלות כזו, נייחד את הדיבור רק אחר כך, במסגרת הלקח אשר יש לנוצרו בעתיד. לשם נוחיות הבדיקה לא נסקור את "פרשת ההסתגלות" באורח כרונולוגי, במקביל להשתלשלות המאורעות, אלא בכל שטח ונושא לחד: באיזו מידה היה מוכן למלחמה בממדים החדשים, וכיצד נדרש לסגל עצמו להם.

ניסיון הקרב

עם פרוץ המלחמה בארץ הוטל הפלמ"ח לקרבות כשאנשי "ירוקים" לחלוטין: חסר כמעט כל ניסיון קרב ממשי, ולעיתים אף חסרו מושגים נכונים לגבי העתיד להתרחש. היה זה למעשה צבא של חובבים אשר אומנם התאמן, כאשר ניתן לו להתאמן,

המחשבה הצבאית, עקרון הניתוח והמחשבה לאור התפקיד, אשר הוא תנאי ויסוד לכל הסתגלות.

עם זאת יש להעיר כי בשיטת חינוך זו הייתה גם מגרעת מסוימת: הקניית המחשבה הצבאית היסודית היה כה משום הפיכת כל טוראי וכל מ"כ לגנרל בזעיר אנפין, בעוד שהיה חסר את הכלים הטכניים של ידיעה ושל שגרה שיאפשרו לו את הביצוע. כך, למשל, הושקע זמן רב ביותר לתכנון בקורסי המ"כים, והחניכים היו מתכננים פעולות מורכבות ביותר, בעוד שברוב המקרים היו מסיימים את הקורס בלי שידעו עדיין לנסח היטב פקודת אש רגילה. כן חסר גם הרבה בשטח השליטה בסוגי הנשק החדשים ובתפעולם הטכני – עניין הרורש לימור ממושך, ואין קפיצת דרך בשטח זה.

[* * *]

רוח הלוחמים

תפקידה של רוח לוחמים בצבא לסייע לחייל בקרב. סיוע זה מתבטא בהשתתפותו הפעילה של כל אחד למען תרום את חלקו בהכרעת המערכה. עד כמה רוח כזו חשובה להשגת ניצחונות ועוד יותר מזה לשמירת היחידות בזמן הכישלון נתברר מניסיונו של הפלמ"ח בתקופת הקרבות. הפתיע הדבר כיצר אותן יחידות אשר סבלו אבדות כה כבדות בנפש היו מתעוררות לחיים ממש יום או יומיים לאחר מכן ויוצאות לקרב מחדש כאילו לא אירע דבר. מקום רב מילאה ההסברה בזמן המלחמה. ידועים מקרים שבהם ספק אם היו היחידות מוסיפות להילחם לולא "זריקות הציננות" שהיו מדרכנות אותן למאמץ נוסף. המיוחד שבכך היה שהסברה זו לא הוגשה לרוב על ידי מסבירים מיוחדים, "פוליטרוקים" בלעז, אם כי היו גם כאלה, אלא דווקא על ידי המפקדים עצמם.

הרוח הלוחמת של אנשי הפלמ"ח הייתה רמה. יש הגורסים שהייתה אפילו גבוהה יתר על המידה, ואכן פותחה כפלמ"ח נטייה ליהירות – "אנחנו ואפסנו עור" – שהתבטאה כולזול בשאר יחידות ההגנה והצבא, ובכמה מקרים אף הביאה לתקלות בפעולה כשהיה צורך בתיאום עם יחידות חי"ש וחי"ם. אולם עם זאת יש לזכור שהתנשאות זאת באה כריאקציה על התנאים הקשים שבהם נמצאו יחידות הפלמ"ח באותה תקופה, שיש ונראה כי היו בבחינת אלמוניות לגבי היישוב (בניגוד ליחידות הרשמיות והרשמיות למחצה שנהנו מן המדים ומהשכר הבריטיים). לגבי שאר יחידות ההגנה, החי"ם והחי"ש, הייתה בקרב אנשי הפלמ"ח נטייה לראותם כחובכים בלבד ה"משחקים" במלחמה, בניגוד להם, המגויסים קבע, ואשר כל תפקידם – מלחמה. ואכן אף בראשית תקופת הקרבות, שעה שכל הגורמים המפרידים הקודמים נתבלו למעשה והלכו, הוסיפו עדיין לשרר הדעות הקודמות. תפקיד רב בשטח זה מילאה ה"פרסומת" הרבה, יחסית, אשר פעולות הפלמ"ח זכו לה. זאת

מלחמת העצמאות – היו נחלתו של אחרון מצער למדי מבין אנשי הפלמ"ח בכללם. הרוב המכריע של אנשי הפלמ"ח נכנס למערכה מבלי שזכה ל"טבילת אש" אמיתית, מבלי ששמע יריית אויב המכוונת אליו, וחלק מהאנשים – בשל תנאי המחותרת – אפילו מבלי שזכו למטוח. עם כל זאת היו אנשי הפלמ"ח, בתוקף תנאי האימון ואף המבצעים, המאומנים ביותר בין אנשי חטיבות ההגנה – להוציא מכלל זה את האנשים ששירתו בצבאות זרים בימי מלחמת העולם השנייה.

שונה לחלוטין היה המצב בשטח ניסיון המבצעים הקיבוצי של הפלמ"ח... ניסיון קיבוצי כולל ומקיף זה היה בו משום פיצוי מסוים לחוסר ניסיון הקרב. אומנם לא היה ביכולתו לפתור את בעיית ההתנסות העצמית או למלא את החסר בשטח "טבילת האש" האישית, אך הייתה בכך ערוכת מה שמפקד לא יחזור על שגיאה שכבר נעשתה על ידי מפקד אחר, ולו גם היה זה בתקופה אחרת או באזור אחר בארץ.

גורם אחר אשר היה בו כרי להקל על בעיית חוסר הניסיון הקרבי היה עובדת ההתפתחות ההדרגתית של אורח המלחמה בארץ ושל היקפה. ההתנגשויות אשר התחילו בנוסח מאורעות ולכלל היותר באורח חצי סדיר ובהיקף לא גדול יחסית, אשר התפתחו שלב אחר שלב עד למלחמה סדירה, איפשרו לנו משלב לשלב גם להחזיק מעמד וגם לאגור כוח ולמהר בהתפתחות לקראת השלבים הבאים... ניתן לומר כמעט בבטחה שאילו לא קדמה פעילות הכנופיות המקומיות לזו של צבא קאוקג'י, ואילו לא קדמה פעילותו של זה לפלישת צבאות ערב, ספק רב הוא אם היינו עומדים במבחן המלחמה.

[* * *]

הפיקוד

המבחן העיקרי שבו עמדו המפקדים בפלמ"ח, כבהגנה, לא היה בעמידתם כמפקדי יחידות, אלא בכושר הסתגלותם לתנאי פעולה חדשים, למסגרות רחבות יותר ולכלי נשק כבדים יותר. מפקדים אשר כל הכשרתם הצבאית הצטמצמה בקורס מ"מים של ארגון ההגנה וכתנאי מחותרת נאלצו, ללא כל הכנה מוקדמת, ליטול את הפיקוד על גדודים ועל חטיבות. יתר על כן, הם היו חייבים ליצור גדודים וחטיבות אלה ללא כל ניסיון קודם בשטח זה מתוך צירופי פרטים ויחידות זעירות.

הדגש בהכשרת מפקדים בפלמ"ח, ולכן גם בהגנה, אשר היה על הכשרת היסוד, על פיתוח דרך הגישה היסודית למחשבה צבאית, הוא שאיפשר הסתגלות זו. ואכן התפקידים השונים והמגוונים ותנאי הפעולה המנוגדים זה לזה שעמדו בפני הפלמ"ח בשנות קיומו עד המלחמה הם שחייבו שיטה זו של הקניית עקרונות

ברוב האומות, שיהא לוקה בנקודות אלו.

יצירת לוחם ויחידה "אוניברסליים"

גישת היסוד המקצועית של הפלמ"ח הייתה הכנתו לכל משימה צבאית שתוטל עליו. בהתאם להוראות הפיקוד העליון צריך היה הפלמ"ח להתכונן לפעולה במצבים שונים ונגד סוגי אויב שונים – החל מן הפעולה בשיתוף עם צבא סדיר נגד צבא סדיר אחר ועד לפעולה מחתרטית מוחלטת נגד שלטון עויין. ואומנם אם נבחן את המשימות אשר הוטלו על הפלמ"ח במשך שמונה שנות קיומו נמצא מבצעים בעלי אופי טקטי שונה לחלוטין, כשהמעבר מסוג אחד של מבצעים למשנהו לא קרמה לו כמעט כל התרעה ואף לא תקופת זמן מספיקה להתארגנות ולהתכוננות לקראת המשימה החדשה. מאז "ימי סוריה" ראה הפלמ"ח כתפקידו העיקרי את המלחמה בכנופיות הערביות אם יתחדשו המאורעות, והנה, לפתע, בשלהי 1944 הוטלה על הפלמ"ח המלחמה בארגונים הפורשים. אחר כך, ללא כל התרעה מוקדמת, נכנס הפלמ"ח למאבק בשלטון הכריטי. ושוב, לאחר הפוגה קצרה, הוטל למערכות המלחמה בערבים. וכל אלה בר בבר עם קיום ההעפלה בדרך הים והיבשה, פעולות עונשין למיניהן, היאחזויות בקרקע ופעולות אחרות, כמו אבטחת 11 ה"עליות" בנגב והשמירה על צינור המים.

לאור מציאות זו נאלץ הפלמ"ח, כמוהו כהגנה, להסתגל לביצוע משימות מכל הסוגים. על כן התאים הפלמ"ח את מבנהו והכשיר את אנשיו כך שיוכלו ללא קושי רב לעבור מאורח פעולה אחד למשנהו. מסיבה זו לא שמו אף פעם את הדגש בפלמ"ח על קביעת מסגרות מוחלטות ליחידות. באשר לארגון טקטי לא הוגשם למעשה תקן קבוע ושגרת – לא באנשים ולא בכלי נשק. כל יחידה אומנה – וצריכה הייתה להיות מוכנה לפעולה – במקסימום של צורות קרב וצירופיהן הן כיחידת משנה של יחידה טקטית גדולה יותר. הן כיחידה עצמאית והן כאוסף יחידות משנה קטנות יותר ולעיתים אף כ"אוסף" פרטים לוחמים.

עיקרון זה של אוניברסליות חייב הכשרה מיוחדת של היחידות ושל המפקדים, ואכן מצא הדבר את ביטויו בשטחים רבים.

הכשרת הפרט

הצורך להכין יחידות המסוגלות לפעול במצבים, במבנים ובתפקידים שונים חייב את העלאת כושרו של הפרט ביחידות. לא היה טעם להתאמן לקראת כל מיני האפשרויות העלולות להיווצר. משום כך העדיפו לתת לכל פרט אימון יסודי כזה אשר יוכל להתאימו בלי קושי לכל מצב ומצב. כמעט כל טוראי בפלמ"ח – כמעט ללא הכשרה נוספת – מסוגל היה להחליף את מפקד הכיתה במקרה של צורך או על כל פנים לפקד עצמאית על יחידת משנה של כיתה (החוליה), שהשימוש בה היה רווח מאוד

במקצת בשל כלל ארציותו של הפלמ"ח, אשר באמצעותה הופצה במהירות כל ידיעה על ניצחון מניצחונותיו של הפלמ"ח.

משנגענו בסוגיית הרוח בפלמ"ח, מן הראוי להזכיר עוד בעיה. ניסיון המלחמה שלנו הוכיח שיחידות הפלמ"ח הצליחו בקליטת אנשי הגח"ל למעלה מן הממוצע של ניסיון הצבא בכללו. את הסיבה לכך יש לראות בעובדה שאלה נטמעו יותר מהר בפלמ"ח. שותפות בנשיאה בעול, שהייתה אופיינית לפלמ"ח, גרפה עד מהרה גם אנשי הגח"ל והפכה אותם לחלק בלתי נפרד מן היחידות, למשתתפים פעילים בכל פעילותה של היחידה. ואכן רבים היו המקרים שאנשי גח"ל באו ודיברו על "גרודם" ועל "פעולותיו" כשותפים מלאים, אם כי פעולות אלה בוצעו שעה שהם נמצאו עדיין בחו"ל. לא כמעט עוד בכך גם היחס שבין המפקדים לפקודיהם שהיה רווח בפלמ"ח. הגישה האנושית של המפקד לפקודיו הקלה על אנשי הגח"ל את הסתגלותם, אף כי מן הראוי להעיר שבכמה מקרים נוצל יחס זה לרעה, שעה שמאחוריו לא היה כוח להשליט את המשמעת גם באמצעים אחרים.

לסיכום

כפי שצוין בראשית הדברים, נבחן כל גוף צבא ביכולת עמידתו במבחן. עצם המעשה כיצר הדפנו את פלישת צבאות ערב מחד גיסא ויצאנו להתקפות נגד מאידך גיסא הוא ההוכחה הטובה ביותר לעמידה במבחן. הצלחה זו שלנו במלחמה לא הייתה מתאפשרת בשום פנים ואופן לולא דבר אחר: כושר ההסתגלות של צבאנו למסיבות השונות. בתכונה הזאת של צבאנו היה חלק גם לטיב הניסיון אשר נשאו איתם הכוחות ממוצא הפלמ"ח וגם לנכונות הלימוד תוך כדי מהלך המלחמה.

עד כה ראינו מהן הבעיות שניצבו בפני הפלמ"ח תוך כדי המלחמה – ולמעשה בעיות אלה עמדו במידה שווה גם בפני שאר יחידות ההגנה. אולם עתה ננסה לבדוק ולראות בזכות מה נתאפשרה הסתגלות זו: מהם הערכים החיוביים שבהם נתברך הפלמ"ח אשר איפשרו לו לעמוד בסופו של הדבר במבחן, ומהם אותם הערכים שיש לנוצרים ולטפחם אף בצבאנו הסדיר.

[* * *]

ערכים

מה היו התכונות האופייניות להגנה בכלל ולפלמ"ח בפרט אשר הן שאיפשרו את המעבר מן התנועה שבמחתרת לצבא המנצח בשדה הקרב? חשיבות מיוחדת יש לציון ערכים צבאיים-מקצועיים אלה, מאחר שערך רובם לא פג גם עתה, אף כי לרשותנו מדינה עצמאית וצבא "חוקי". יתר על כן, ייתכן שדווקא בתנאים אלה יש חשיבות מיוחדת להדגשתם, מכיוון שמדרכו של צבא סדיר,

בתקופת המחלת. דבר זה נעשה על ידי לימוד עקרונות המלחמה והקניית כושר שיקול עצמאי לכל פרט ופרט... גורם נוסף בהכשרת יחידות הפלמ"ח לביצוע מקסימום של המשימות היה תשומת הלב הרבה שהוקדשה לטיפוח כושר הסבילות של כל פרט ופרט. תנאים יום-יומיים לא קלים, מסעות מייגעים בתנאי תזונה ומים קשים, אימון גופני מפרך, אימוני קפ"פ מחשלים וטיפוח רוח הלוחם - כל אלה העלו את רמתו הממוצעת של כל איש פלמ"ח.

[* * *]

בחירת מפקדים וקביעתם

מעיקרי הקווים בפלמ"ח היה עודף האחריות והחובות שעל המפקד וללא כל זכויות יתר, כמעט. מאלפת הייתה האמרה "כל מפקד הינו השמש של פקודיו, ואילו מפקד הפלמ"ח - השמש הראשי". ואכן הוסבר היטב לכל איש פלמ"ח שקיומו ותפקידו של המפקד - למען אנשיו. בלעדיהם הינו מיותר לחלוטין. היה בזה כדי למנוע, כמעט, כל צמיחה של "קרייריזם עקר" - תופעה שדבקה כמעט בכל קצונה בעולם. מדים נאים יותר, משכורת גבוהה יותר ותנאי חיים נוחים יותר - מבלי מסירות, אחריות, וחובות העולות על הזכויות - זהו פתח להסתננות טפילית לתוך שורות הפיקוד. ואין כוונת הרברים לבטל את ההקלות אשר צריך לתת לקצין, אלא שאסור לאפשר למפקדים להעמיד במרכז ענייניהם את נוחיותם ואת זכויותיהם על חשבון פקודיהם.

הנהוג בפלמ"ח היה: כל חבר שירת תחילה כטוראי במשך שנה אחת לערך, ורק לאחר תקופת שירות זו היו נקבעים המועמדים לקורס המ"כים. בחירת המועמדים הייתה נעשית על ידי מפקד פלוגה שהיה מתייעץ עם כל המפקדים המכירים את המועמד. חשוב לציין שאדם שנתגלה כשואף לעלייה בתפקיד, לא מגעו ממנו את ההשתתפות בקורס, אך התייחסו אליו כחשדנות וביקורת קפדנית, שמה יצר ההתנשאות הוא הרוחף אותו לעלייה. אף כי לא עמדו לרשות הפלמ"ח הבדיקות הפסיכוטכניות כמבחן למועמדים, הרי בכל זאת הוכיח הניסיון שדרך בחירה זו הצדיקה את עצמה והצליחה עד למאור. כמעט שלא קרה שתוצאות הקורס הפריכו את הנחות המפקדים ששלחו את החניכים.

העלייה בתפקיד הייתה נמשכת בהדרגה, שלב אחד שלב, ללא קפיצות דרך ותוך שהות מתאימה להשתפשף היטב בכל תפקיד, דבר אשר וידא כי כל מפקד יתמצא היטב בשטחי הפעולה של מפקדי המשנה שלו על כל דרגותיהם.

עיקרון חשוב נוסף היה עקרון הרוטציה. לא נהגו להשאיר אדם בתפקיד מסוים זמן ארוך מדי. שיטת חילופין זו כרוכה הייתה אומנם בבכובו מסוים מאחר שחייבה להכשיר מדי פעם אדם חדש

לתפקיד, אך כתוצאה ממנה נרכש ההישג החשוב שמפקד או בעל תפקיד לא היו הופכים לצרי אופק, מוגבלים בתחומי תפקידיהם, המתרגלים במשך הזמן לראות את כל הבעיות דרך האשגב המקומי שלהם בלבד בלי לחוש ולהבחין את הקשר ההדדי שבין כל חלקי היחידה והצבא.

למעשה לא הושאר אף אדם בתפקיד למעלה משנה. אם לא התאים לעלייה, היו מנסים אותו בתפקידים אחרים. כך, למשל, מ"כ שלא התאים להיות מפקד מחלקה, היו מנסים אותו כקצין ביטחון, אפסנאי יחידתי, או שמכשירים אותו הכשרה מיוחדת כחבלן, סייר וכיו"ב.

המשטר והנהוג כמכשיר לפיתוח היוזמה והעצמאות

כל גוף המורכב מיותר מאיש אחד זקוק למסגרת שתבטיח שכל פרט ימלא בה את תפקידו בצורה היעילה ביותר לאור המטרה המשותפת. הדרך להשיג דבר זה היא המשמעת. כצבא נושאת המשמעת אופי קיצוני, מחייב וחמור יותר, כי המודר להשגת המטרה במסגרת זו הוא הקרב. על כן צריכה הקניית המשמעת בגוף הצבאי להיעשות לאור קנה מידה של מקסימום הכנה ויעילות לקראת הקרב. משמעת זו שבצבא חייבת להיות הרבה יותר עמוקה ויסודית מבכל גוף אחר הן מבחינת ההכרה והאמונה בתפקיד והן מן הבחינה הטכנית, הווה אומר: להיות מתורגלת עד להיותה למעין טבע שני של האדם.

התנאים המיוחדים של המחלת אילצו את הפלמ"ח לשים את הדגש על טיפוח המשמעת שבהכרה. הגישה לכך נתבססה על הסברת העניין לכל האנשים, ולטוראים לא פחות משל מפקדים; ולאחר שנסייעה בגורמים מקילים - החומר האנושי המתנדב - נרכשה המשמעת בקלות יחסית. משמעת זו הייתה מושתתת על ידיעת מטרת המלחמה, והעונש שימש רק אמצעי עזר ושותף להשגת המטרה.

ואכן אם משמעת מושתתת אך ורק על העונש, עלולים שיקוליו של הפרט להופיע כגורם קובע. כלומר החייל ישאל את עצמו בקרב אם כראי סיכון החיים שעה שהאלטרנטיבה היא עונש, ולו גם עונש מוות. כי אחרי ככלות הכול יסודה וייעודה של המשמעת הם הקניית הכוח וכושר הביצוע תוך סכנת חיים בקרב, ולא רק קיום המשטר החמור והמטופח בקסרקטינים או במחנות האימונים. אין להסיק מכך שעיקרון זה טוב למסגרת המתנדבת בלבד. כוחו יפה גם למשרת החובה, אף כי בו יש להשקיע יותר עבודה ומאמצים על מנת להגיע לרמה דומה.

שעה שמסכמים את ימי טרם המלחמה של הפלמ"ח חשוב להרגיש את ההבדל בין משמעת ובין משטר ונוהג. המשטר והנוהג היו בעיקר פרי תנאים אובייקטיביים והיו מותנים בצורת הפעולות, כאורח החיים, בחיי העבודה וכיו"ב. אך כאשר למשמעת - הייתה

בחינוך המקצועי-צבאי מתוך העבודה וכך להופכה אף לערך מקצועי מרכזי.

ואכן העבודה הגופנית הינה מכשיר חינוכי בעל ערך רב בהקניית כושר פיזי לחיילים... העבודה החקלאית הינה גורם רב ערך בעיצוב דמות לוחם בעל סבילות וכושר התמדה.

ערך נוסף היה לתנאי העבודה והאימונים בפלמ"ח בנוטעם בכל פרט את הרגשת השותפות בנשיאה בעול. את אימוניו ואת כלכלתו קיבל איש הפלמ"ח לא בחסד, לא מתקציב המדינה, אלא אך ורק בזכות עבודתו שלו. ואכן כל חבר בפלמ"ח חש היטב אם "חשבון ימי העבודה" של מחלקתו לא נתאזן כראוי. זאת הוא חש במספר ימי האימונים, בסידורי חופש או בקבלת ציוד. ואכן יצרו תנאים אלה יחס שונה לחלוטין לכל יום אימונים, לציוד שחולק, לנשק או לתחמושת בשעת אימונים או מטווח. בכוחה של העבודה, ואולי רק בכוחה, למנוע התפשטות תופעות לוואי שליליות שהן מנת חלקו של כל צבא.

ואסור לנו גם בטפלנו בשאלת הקיום של כוחות הביטחון שלנו כיום להתעלם ממצבה הכלכלי החמור של המדינה ומהחלק הניכר שבולע הצבא מתקציבה הכללי של המדינה. אכן גם כיום יש צורך לחפש אפשרות להפוך את הצבא לגוף פרודוקטיבי, אף כי מתוך התאמה לתנאים ולממדים של הזמן הזה. נכון אולי שאין אפשרות לחלק את הצבא מחלקות מחלקות ליד משקים, אך לא מן הנמנע ליצור מיחידות צבא גדולות בריגרות לביצוע משימות עבודה של המדינה.

[* * *]

סוף דבר

למראית עין נדמה כאילו כל אותן בעיות שעמדו בפנינו במלחמת השחרור נעלמו כליל, ואין חשש שתעמודנה בפנינו שנית. אך לא כן הוא. ישנם גורמים שאינם משתנים, ומהותם בעינה עומדת בכל מלחמה ומלחמה. לא יחול כל שינוי בתנוחתה הגיאוגרפית של מדינתנו, לא יחול שינוי במבנה הטופוגרפי של חלקי הארץ השונים, ולא יחול שינוי - ותהא העלייה גדולה ככל שתהיה - בעדיפותו המספרית המוחלטת של האויב הערבי עלינו - עדיפות הן במספרי האנשים והן בכמויות הנשק. מתוך הנחה זו חשובים במיוחד בחינת ניסיון המלחמה וניתוח הגורמים שאיפשרו לנו את הניצחון. גורמים אלה בחלקם אומנם היו ארעיים ואף מקריים, אולם בחלקם הם בבחינת ערכי יסוד אשר אינם מוגבלים דווקא ל"סיבוב" זה או אחר, ולא מן הנמנע שיהיו עשויים להכריע את הכף גם במלחמה חדשה. לכך נועדה רשימה זו: לניתוח ולסיכום כמה מן הערכים האלה, כפי שמצאו את ביטויים המיוחד בפלמ"ח.

היא ערך מפני עצמו גם במסגרת חיים זו. המשמעת בפלמ"ח לא הייתה פחות חמורה מאשר המשמעת בצבא כיום או בצבאות אחרים, אבל הייתה פחות כפויה וללא סממנים חיצוניים.

כמעט בכל צבא מתלבטים בבעיה כיצד לפתח את היוזמה בקרב אנשי הצבא כלי לפגוע במשמעת. כלומר כיצד לשמור על משמעת מקסימלית ובה בשעה לשמור על יוזמתו של החייל. בפלמ"ח נעזרו בשתי דרכים עיקריות לפיתוח המשמעת: הראשונה - הפיכת כל פרט לגורם החש באחריות והשנייה - יצירת הווי חיים מיוחד.

תנאי ראשון לפיתוח יוזמתו של החייל הוא שמירה על דמותו כאדם, על עצמאותו האנושית. לכך נחוץ כי נוסף על ההווי הצבאי ההכרחי יחיה החייל גם באווירה חברתית. כמובן ככל שהמחנה הצבאי גדול יותר, כן תובע הוא משמעת ותנאי משטר חמורים יותר. במחנה הגדול אין אפשרות לפתח אותה גמישות יחסים בחיי יום-יום האפשרית ביחידה קטנה.

אין ספק שהחיים בתוך המשק החקלאי השיתופי - ואפילו היה המשטר הפנימי ביחידה חמור ביותר - היו גורם רב ערך בעיצוב דמותו של איש הפלמ"ח. חיים אלה לא ניתקו את איש הפלמ"ח מן החברה האזרחית ומחיי העבודה, אלא להיפך, קשרוהו אליהם יותר ויותר.

גורם שני שסייע באותו כיוון היו החיים במסגרת יחידה צבאית קטנה. יחידה המונה 50 איש מולידה משטר חיים שונה מזה שביחידה המונה 1,000 איש. יש והסדרים וחוקי המשטר והנוהג אשר אי-אפשר בלעדיהם בקיום מחנה של יחידה גדולה הופכים לדברים שלא לצורך או אף למגוחכים ביחידה הקטנה. חיי היחידה הקטנה בפלמ"ח מקורם היה בהכרח, אך יש לחשוב ולנסות לסגל מלקחם גם לתנאים החדשים.

וגורם שלישי - הבחורה. במציאותה של הבחורה בתוך היחידה הצבאית לא רק שניתן להחליף בחורים בהרבה תפקידים ולשחררם למשימת המלחמה גופה - ויש תפקידים רבים אשר היא יכולה למלא אף ביותר יעילות מבחורים - אלא עצם קיומן ביחידה משווה אופי אחר לגמרי למחנה.

העבודה

ייתכן שהמחנק התקציבי ובעיות הקיום החמורות שבהם היה נתון הפלמ"ח הם שהיו גורם ראשון במעלה להכנסת העבודה לפלמ"ח ולהפיכתה לערך כה מרכזי בחיי אנשיו. אך באותה מידה ספק רב הוא האם פתרון זה - היחיד שאיפשר מסגרות יהודיות מגויסות קבע באותם הימים - מסגרת העבודה והאימונים, היה מתבצע לולא אופיים הציבורי של מייסדי הפלמ"ח ומתווי דרכו ותפיסתם המקצועית רחבת ההיקף... הם לא רק מצאו את הדרך להתגבר על הקשיים הטכניים העצומים בהפעלת מסגרת כזאת - ללא תקדים - אלא אף ידעו למצות את מקסימום התועלת

צבא מקצועי או

צה"ל בתום מלחמת העצמאות

דרישתה של מפ"ם לשמר את אופיו הפוליטי של הצבא לא הייתה תביעה לפלורליזם מפלגתי, אלא לחינוך להכרה מעמדית ולטיפוח "הגורם האידיאי וההכרתי" של החייל, בדומה לפעולתה של המפלגה הקומוניסטית בצבא האדום.

אחד מיעדיו הראשונים של בן-גוריון בארגון מחדש של הצבא היה נטרולו מבחינה פוליטית כחלק מהמדיניות להופכו לכלי ממלכתי, המבטא אידיאלים ממלכתיים המשותפים, לשיטתו, לכלל החברה. כפיפותו הבלעדית של הצבא "לשלטון הציוני העליון של המדינה" נקבע כעקרון ראשית, שממנו נגזרו לא רק פירוק מטה הפלמ"ח ויחידותיו, אלא גם ניתוק הצבא ממרות ההסתדרות ואיסור על כל פעילות פוליטית בו.

הצבא כפוף בכול לממשלה ואינו אלא מבצע הקו המדיני וההוראות שהוא מקבל מהמוסד הממוקק והמבצע במדינה: הכנסת והממשלה.¹

עם זאת ביקש בן-גוריון להבטיח באמצעות צה"ל את הנחלת האידיאלים של החלוציות ושל ההתיישבות ממורשתה של תנועת הפועלים לכלל האוכלוסייה, במיוחד בשמשו ככור היתוך לעלייה החדשה.

ייעודו הראשוני של צה"ל הוא ביטחון המדינה, אך אין זה תפקידו היחיד. על הצבא לשמש גם מרכז חינוך חלוצי לנוער בישראל, ליד הארץ והעולה. על הצבא לחנך דור חלוצי, בריא בגוף וברוח, נועז ונאמן, שיאחה קרעי השבטים והגלויות ויכשר למילוי ייעודיה ההיסטוריים של מדינת ישראל מתוך הגשמה עצמית כבונה המולדת ומיישב שממותיה.²

בן-גוריון הועיד לצבא את התפקיד של יצירת בסיס שווה באוכלוסייה בידע ובתודעה לאומית:

בשנת השירות הראשונה יקנה הצבא לכל טירון שאינו יודע עברית ולא קיבל חינוך יהודי וכללי – מינימום של ידיעת הלשון, ההיסטוריה העברית, הגיאוגרפיה הארצישראלית, מעמדו של העם היהודי בגולה, תולדות ההתיישבות והקמת המדינה, וייטע בליבו אהבת ישראל ונאמנות למדינה וייעודיה: קיבוץ גלויות, יישוב הארץ ובניינה, עזרה הדדית

במהלך מלחמת העצמאות, ובמיוחד מההפוגה השנייה ואילך, התנהל בארץ ויכוח ציבורי בשאלת דמותו ומבנהו של צה"ל. בוויכוח, שהשתלב במאבקה של מפ"ם למנוע את פירוקו של הפלמ"ח ובביקורתה המתמשכת על מדיניותו של בן-גוריון ועל הרחקתה של מפ"ם מהשלטון, הועמדו במרכזו שתי חלופות, לכאורה מנוגדות: צבא מקצועי בדומה לצבא הבריטי וצבא עממי בהמשך לדרכה של ההגנה. שאלת ההשפעה העיקרית על מבנהו ועל רוחו של צה"ל התגלגלה מאוחר יותר בוויכוח פוליטי בסוגיית המשכיות במעבר מההגנה לצה"ל, וויכוח זה השפיע על המחקר ההיסטורי בנושא.³ אולם הוויכוח מטעה, שכן בן-גוריון בחר לאמץ במהלך הארגון מחדש של הצבא עקרונות משתי החלופות, והתוצאה אינה מעידה על כוונה ליישום בלעדי של אחת מהן.

במוקד הוויכוח ב-1948, על רקע פירוק מטה הפלמ"ח, עמדה שאלת הממלכתיות והפוליטיות של הצבא. מפ"ם ביקשה להמשיך לשמור על האוריינטציה הפועלית שהתקיימה בהגנה ובפלמ"ח במסגרת מאבקה לשמר את ההגמוניה של מעמד הפועלים במעבר מיישוב למדינה. מכיוון שמעמד הפועלים המאורגן בהסתדרות העובדים ייצג את הערכים ואת האינטרסים האמיתיים של כלל החברה, ומכיוון שלמפלגות הפועלים היה רוב ביישוב, לא ראתה מפ"ם בעמדתה דרישה בלתי דמוקרטית.⁴ בשל הפיצול המפלגתי בייצוג הפוליטי של מעמד הפועלים בין מפא"י למפ"ם דרשו נציגי מפ"ם (ולא רק הם) להשאיר את הפיקוח על ענייני המדינה בכלל ועל הצבא בפרט בידי ההסתדרות, שהמשיכה, לטענתם, לגלם את ההגמוניה של מעמד הפועלים במדינה.⁵ כך, למשל, טען יעקב חזן בוויכוח בוועד הפועל של ההסתדרות ב-14 באוקטובר 1948 על פירוק מטה הפלמ"ח:

הח' בן-גוריון צריך להיות שליח השולחן הזה [הוועה"פ] בתוך מדינת ישראל, המשתדל להשפיע [על] צבא ישראל לפי רוח השולחן הזה, להתאים את הארגון הזה [צה"ל] שאיננו אחיד בכל מדינות העולם לתפיסותיה של תנועת הפועלים העברית בא"י.

צבא עממי –

פרופ' אלון קדיש*

החוג להיסטוריה,
האוניברסיטה העברית.

מעקרונות היסוד של ההגנה ושהפך לאחד ממרכיבי תורת הביטחון של מדינת ישראל – שההתיישבות משלימה את הצבא בהגנת הארץ.

התפיסה כי אפשר לבלום ואף לשחוק צבא פולש באמצעות מערכת הגנה סטטית של יישובים, באופן המאפשר את ריכוזו של הכוח הנייד בעורף והפעלתו בהתקפת נגד, אומצה בהגנה בראשית שנות הארבעים לנוכח סכנות הפלישה לארץ ישראל מצפון ומדרום. מקורה של תפיסה זו הוא בהכנות שנעשו בבריטניה כנגד פלישה גרמנית, וזו הסתמכה על לקחים ממלחמת האזרחים בספרד (1936-1939).¹² תורה זו יושמה במבנה החי"ם והחי"ש (חיל משמר וחיל שדה) והוכחה בתרומתם של היישובים בבלימת הצבאות הערביים הפולשים בקרבות מאי 1948. עיקריה אומצו בידי צה"ל בתורת ההפעלה של ההגנה המרחבית, כפי שנוסחה במחצית הראשונה של 1951 בעבודת מטה באחריותו של רמ"ח מבצעים יצחק רבין.¹³ לבסוף, עקרונותיה של ההגנה המרחבית זהים לתפיסה שפרסם יגאל אלון במאמר ביולי 1950 כחלק מתורת הביטחון של מפ"ם.¹⁴

הפלמ"ח וחסידיו טענו, ששילוב העבודה והאימונים שנכפה עליו בתוקף הנסיבות של 1942, ובדיעבד קודש מבחינה ערכית, לא רק נחוץ מבחינה תקציבית ורצוי מבחינה חינוכית, אלא אף פרקטי מבחינה צבאית. הנח"ל יורשו הממלכתי של הפלמ"ח, הגיע למסקנה דומה. מייסדו של הנח"ל, אליק שומרני, איש מפא"י, קבע בראשית 1953:

לאחר הניסיון שהיה לנח"ל עם אלפי חיילים, שעברו הכשרה חקלאית במשקים במשך שנתיים... אפשר לקבוע בוודאות, על סמך סיכומים סטטיסטיים ועדויות חיות, כי הנח"ל עומד במבחן שילוב העבודה בשירות הצבאי. אפשר לומר ללא פקפוק, כי עיקרון זה ניתן להגשמה לכל צעיר בישראל ולכל עולה חדש.¹⁵

בן גוריון והמטכ"ל לא החילו את מסלול השירות של הנח"ל על כלל הצבא. עקרון יסוד של בניין הכוח הסדיר היה ניידות, שתאפשר העברה מהירה של המלחמה לשטח האויב. אולם במקביל הגן בן גוריון בלהט על הנח"ל

ואחווה אנושית ו"ערכי החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל".¹⁶

בן גוריון הגדיר את פיתוח הארץ ואת קליטת העלייה כשתי המשימות המרכזיות של המדינה החדשה. מהן נגזר הכורח להגביל את תקציב הביטחון, באופן שלא יפגע ביכולת לממשן, ולהתאים את מבנה הצבא למשימות הלאומיות. במהלך מלחמת העצמאות פעל בן גוריון בשיתוף עם חלק מתנועות הנוער החלוציות להקמת מסלול שירות צבאי נפרד להכשרות ולגרעינים במסגרת הנח"ל ודחה את דרישות הפלמ"ח וסניגוריו לקבל את האחריות על הגרעינים הצעירים או – לחלופין – להמשיך להתקיים כדוגמא לשאר הצבא של שילוב רמה צבאית גבוהה עם התיישבות חלוצית במשטר של עבודה חקלאית ואימונים.¹⁷ בן גוריון פירק את הפלמ"ח, אך אימץ את העיקרון שהטיפו לו מגיניו. בחוק שירות ביטחון תש"ט נקבע, שכל חייל, חוץ מחיילי חיל הים וחיל האוויר (שהוגדרו כחיילות מקצועיים, המחייבים רמת התמחות גבוהה ותקופת הכשרה ממושכת), יעבור אחרי שלושה חודשי טירונות תשעה חודשים של הכשרה חקלאית. בוויכוח על החוק בכנסת אמר בן גוריון:

שנת ההכשרה החקלאית מכוונת בשורה הראשונה – לבניין העם, לגיבוש אבק האדם, המתקבץ מכל קצות העולם, לחטיבה לאומית אחת, לליכוד קרעי הגולה ופיזור השבטים בחיטוקי לשון, תרבות, עבודה, משק, ידיעת הארץ, אהבת מולדת, הכרה הדדית, ידיעת עברנו וחזון עתידנו. בית הספר לא יעשה זאת... ביטחוננו מחייב כי ניקח עולים בגיל של 18-25, שעודם מסוגלים לקבל השפעה... וננחיל להם – וגם לבן הארץ שאינו יודע את הארץ – את ידיעת הארץ ונכניס אותם למסגרת לאומית בסביבה מחנכת... וכך נבנה עם מאוחד בלשונו, בהכרתו בעוז רוחו, דבק בארצו ובעצמאותו.¹⁸

ראיית ההכשרה החקלאית כאמצעי לחינוך לאומי וערכי אומצה במלואה ממורשת תנועת הפועלים. נוספה לה התכלית של בניין הארץ: "חובת הכשרה חקלאית לכל נער ונערה בישראל תשמש מנוף אדיר אונים להסתערות חלוצית בהתיישבות."¹⁹ בן גוריון קיבל את הכלל, שהיה

כמסגרת מחנכת וכתרומה חיונית, אם כי לא בלעדית, להבטחת ביטחונה של המדינה.¹⁶ אשר להכשרה החקלאית לכל חיילי כוחות היבשה, כלשון חוק שירות ביטחון תש"ט, זו נדחתה שוב ושוב בשל מחסור בכוח־אדם. כאשר לבסוף נעשה ניסיון ליישם את החוק ב־1953, הוא נתקל בהתנגדותם של חברי כנסת דתיים לעבודת חיילים ביישובים שאין בהם מטבח כשר, והניסיון הופסק.¹⁷

עיקרון מרכזי נוסף במורשת ההגנה, שהועמד כמנוגד במהותו למורשת הצבאית הבריטית של צבא סדיר מקצועי, היה צבא עממי, שבו כל אזרח – ללא הבדל גיל, מין או מצב רפואי, המסוגל לאחוז בנשק – יקבל הכשרה מתאימה. עיקרון זה אומץ אף הוא על־ידי בן־גוריון: "עלינו לחנך עם לוחם ולהכשיר כל איש ואשה, נער וזקן להתגונן בשעת הצורך מבלי לעקור אותם מחייהם המשקיים."¹⁸ בן־גוריון טען, שהשאיפה ליצירת אפשרות לגיוסה של החברה כולה בשעת חירום גולמה בחוק שירות ביטחון תש"ט במערכת המורכבת מצבא מגויס קטן יחסית של משרתי חובה וקבע, מעתודות של יוצאי צבא המשרתים עד גיל 49 ומההגנה הסטטית של היישובים.¹⁹

בראשית שנות החמישים התנהל ויכוח בין מפ"ם לבן־גוריון על גודלו של הצבא הסדיר ועל הנטל של תקציב הביטחון. עם זאת הכירה מפ"ם בהישרדותה של מורשת ההגנה והפלמ"ח בנח"ל, בהגנה המורחבת וביחידות המילואים. כך, למשל, סוכמה בעל המשמר, ביטאונה של מפ"ם, דרכו של הנח"ל במלאות ארבע שנים להקמתו: "סודותיו החיוביים באו לו בזכות יניקתו ממורשת ההגנה והפלמ"ח ובזכות קשריו האמיצים עם תנועות הנוער החלוציות והתנועה הקיבוצית."²⁰ וכן נאמר בתיאור חטיבת מילואים צפונית ב־1954, שמפקדיה ממשיכים "במסורת ההגנה והפלמ"ח ביחסיהם עם פקודיהם."²¹

אחד מקורבנות הגישה הממלכתית של בן־גוריון היה הניסיון להקים ב־1950 את ארגון חברי ההגנה כ"ארגון מתנדבים ציבורי – ביטחוני, כללי ועצמאי, כפוף בשאלות הביטחון למוסדות הביטחון של המדינה ויבצע את המשימות הביטחוניות שיוטלו עליו בפקוד ובפיקוח צה"ל." מקימי הארגון, ובראשם נחום זיו אב, איש מפא"י ולשעבר מפקד ההגנה בתל־אביב, ביקשו לכלול בו "כל יהודי מישראל, בתנאי שיודה בעקרונות הארגון והיה נכון להגשימם בפועל." הארגון ביקש חסות והכרה ממלכתיים, אך נראה שאופיו הוולונטרי החשידו בעיני בן־גוריון והמטכ"ל, והם מנעו את התפתחותו כגוף המעורב בענייני ביטחון, הגם שלא היווה איום פוליטי.²²

לסיכום, בן־גוריון לא הכריע בעת הארגון מחדש של צה"ל, כטענת מבקריו מהשמאל, בין הדוגמא של הצבא הסדיר הבריטי לבין מורשת ההגנה. הוא בחר, למעשה, בשילוב של עקרונות משני המקורות תוך הכפתם לעקרון הממלכתיות. שמירת הביטחון גרידא הוגדרה כתכליתו העיקרית, אך לא הבלעדית, של צה"ל. בן־גוריון ייעד לצבא תפקידים נוספים, שנועדו לסייע בהתהוותן ובהתגבשותן של החברה הישראלית ושל המדינה –

תפקידים שבאו לידי ביטוי במבנהו של צה"ל ובמסלול ההכשרה של חייליו. הטוענים היום לצבא מקצועי קטן שוללים, למעשה, את התפקידים הנוספים שייעד בן־גוריון לצה"ל. מן הדין אפוא, שלוויוכוח בשאלת היעילות המקצועית של הצבא יקדם דיון על תפקידי האחרים ועל השאלה, האם המדינה והחברה יכולות לוותר עליהם.

הערות

1. ראה: מאיר פעיל, מן ה"הגנה" לצבא הגנה, הוצאת זמורה ביתן מודן, תל־אביב, 1979; יואב גלבר, גרעין לצבא עברי סדיר, הוצאת יד בן צבי, ירושלים, 1986; הנ"ל, למה פירקו את הפלמ"ח, הוצאת שוקן, ירושלים ותל־אביב, 1986; זהבה אוסטפלד, צבא נולד – שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן־גוריון, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל־אביב, 1994.
2. ראה, למשל, את דבריו של יעקב חזן בעל המשמר, 29.10.1948.
3. מכון לבון, פרטיכל ישיבות הוועד הפועל של ההסתדרות: בן־ארהרון, 10.5.1948; ש' יבניאלי (מפא"י), 27.5.1948; ברל רפטור, 16-17.6.1948; ועוד. בחודשים שאחרי קום המדינה המשיך הוועד הפועל לדון בנושאי ביטחון שונים מלבד שאלת קיומו של הפלמ"ח.
4. א' ד', "הרהורים ועדוורים על משטר ונוהג בצבא", על המשמר, 21.12.1948.
5. דבריו במועצת מפא"י, 19.6.1948; דוד בן־גוריון, צבא וביטחון, הוצאת מערכות, תל־אביב, 1955, עמ' 46.
6. "על מבנה הצבא ודרכו", 27.10.1949; צבא וביטחון, עמ' 142-141.
7. צבא וביטחון, עמ' 140.
8. צבא וביטחון, עמ' 139. הציטוט בסוף הפסקה הוא ממגילת העצמאות.
9. למשל, "להגנה על המגינים", על המשמר, 15.10.1948.
10. דברים בכנסת, 5.9.1949; צבא וביטחון, עמ' 125.
11. צבא וביטחון, עמ' 126.
12. מקור השראה אפשרי נוסף הוא משנתו של הסוציאליסט הצרפתי ז'ן ז'ורס, שמבחר מכתביו פורסם בעברית ב־1943. תודתי לפרופ' ב"ו קדר שהפנה את תשומת ליבי לעניין זה.
13. ארכיון צה"ל, 1534/52 תיק 90.
14. "ההתיישבות בהגנת המדינה", על המשמר, 7.7.1950.
15. א' שומרוני, מגל וחרב – שיחות עם הנח"ל, הוצאת מערכות, תל־אביב, 1955 (1953), עמ' 48.
16. למשל: 13.11.1948, ובכנסת 18.8.1952; צבא וביטחון, עמ' 76, 320.
17. ראה: על המשמר, 16.7.53, 3.5.53, 30.4.53, 10.4.1953; במחנה 30 (רנו), 2.4.53, ר' 35 (רסב), 7.5.53.
18. "על מבנה הצבא ודרכו", 27.10.1949; צבא וביטחון, עמ' 139-138.
19. בגאום בכנסת על חוק שירות ביטחון, 15.8.1949; צבא וביטחון, עמ' 113.
20. אפרים, "במערכות הנוער – שילוב עבודה ואימונים להגנת המולדת", על המשמר, 11.12.1953.
21. שמעון שופטי, "הקצין והחייל", על המשמר, 16.3.1954.
22. ראה התכתבות בארכיון המדינה, משרד החוץ, תיק 11, מיכל 2423.

הקמת המודיעין הצבאי

סא"ל (מיל') ד"ר יואב גלברי

גם עם פיתוחה של ההסתערבות נשאר מודיעין ההגנה מוגבל לתחום האיסוף, ולשיטה אחת בתחום זה. בתקופת המתיחות בגבול הסורי באוקטובר 1947 נעשה ניסיון ראשון להשתמש בשיטת איסוף נוספת — מטוסים של חברת "אוורון" הופעלו במשימות סיור באזור הגבול, והניסיון לא עלה יפה. הכוננות בצפון גילתה, בין שאר הליקויים, עד כמה חסרה ההגנה תודעה של מודיעין-שדה, ועד כמה לא הייתה ערוכה מבחינה מודיעינית לענות על אפשרות של התקפה מעבר לגבול.

בתכניות הפיתוח של ה"הגנה" לקראת שנת תש"ח לא תפס המודיעין מקום כלשהו. תקציב הש"י הופרד מתקציב ה"הגנה", והועמד על קצת יותר מ־140 אלף לא"י. לפיתוח "השחר" הוקצבו 5,000 לא"י בלבד, ועוד 14,000 לא"י הוקצבו ל"סיור", דהיינו להכנת תיקי שטח, בעיקר תיקי כפרים ערביים.

בישלונו של הש"י להתריע בזמן על ההיערכות הסורית והתרעות השווא שלו על התפרצות מהומות בארץ בתחילת אוקטובר, הניעו את בן-גוריון להיכנס לעומקה של בעיית ארגון המערך המודיעיני. בתחילת נובמבר הוא מינה ועדה, בה

הש"י היה מאורגן בשלוש מחלקות: ערבית, בריטית (מדינית) ופנימית ("פור-שים" וקומוניסטים).

הש"י מילא פונקציה של איסוף ידיעות לצרכים פוליטיים יותר מאשר גרעין למערך של מודיעין צבאי. האיסוף שלו התרכז כמעט אך ורק בסוכנים. הללו היו ברובם ערבים, ומזהימותם הייתה תמיד מוטלת בספק כלשהו. לפיכך, גברה הנטייה להקטין את התלות בהם. בקיץ 1947 חודש המאמץ להכשיר קבוצה של מסתערים שניתן יהיה לשותל אותם בשטחים הערביים, או להחזירם לשם בשעת הצורך. הכשרתם של מסתערים הייתה מורכבת וחייבה זמן ממושך, שבמהרה התברר-פי-אינו-עומד-להשותה של ההגנה. אף-על-פי-כן, שימשה המחלקה הערבית של הפלמ"ח יסוד ליחידה המבצעית של המודיעין, "השחר", שהיוותה מכשיר עיקרי לעמוד על הנעשה בצד הערבי בימי המאורעות הראשונים, כאשר אנשיה חדרו מחופשים ליפו ולשכונות הערביות של חיפה וירושלים. מאוחר יותר הפכה "השחר" ליחידה ש.מ. 18, יחידת הסוכנים של שירות המודיעין של צה"ל, בראשות סומך ושמריה גוטמן.

בקיץ 1947 נבדק מערך הש"י, ככל הנראה ביזמת בן-גוריון, על-ידי מומחה מבחן שניתנה לו גישה לכל המחלקות, פרט לערבית (עליה כתב בדין וחשבון שלו, כי יש להניח שהיא טובה). בתוכו על "שירות המודיעין של ההגנה" ציין המבקר את השם הטוב שיצא לש"י, כחוצאה מכמה מבצעים חד-פעמיים מברקים שנתדו להרשים עיתונאי חוץ ומבקרים (כמו חברי הוועדה האנגל-אמריקנית בשעתו). יחד עם זאת, כתב, הש"י הוא אחד משני הגורמים הפעילים בהגנה, ואין הוא מושפע מחוסר המעש הנוכחי שלה. כתוצאה מכך שהוא הגורם היחיד היכול להצביע על הצלחות, הוא נהנה מהילה של יעילות שלחלקה הוא ראוי, ולחלקה האחר לא. בין חסרונותיו של הש"י נמנו:

(1) שביעות רצון עצמית בכל הרמות, שממנה נובעת נטייה לחפות על מגרעות וכישלונות חוסר רצון ללמוד — מחלקת היח"ק.

(2) חוסר התעניינות ופיקוח מלמלה (מטה ההגנה והסוכנות) על ארגון השירות וברית ביחס לצרכיו וליקוייו.

לקראת מלחמת הקוממיות הורגש העדרו של מערך מודיעין צבאי — המבוסס על איסוף מידע, עיבודו והפצתו — בנושאי מערך, שטח ומודיעין טכני, כדי ליצור תשתית מודיעינית מהימנה להערכות-מצב ולתכנונים מבצעיים. במטה ההגנה במחצית לא היה גוף שעיסוקו במודיעין. ההגנה ניזונה לצרכיה בש"י (שירות הידיעות), שהיה משותף לה ולסוכנות היהודית, וכפוף לרמ"א ולראש אגף הביטחון במחלקה המדינית בסוכנות היהודית. הש"י עבר אמנם התפתחות מרשימה מאז הוקם בראשית שנות הארבעים, ומנגנוניו הקיף עשרות עובדים קבורים עים ומאות פעילים-מתנדבים, אולם אי אפשר לראות בו מערכת של מודיעין צבאי. אנשיו לא היו בקיאים במקצוע הצבאי, ויעדי פעולתם הוכתבו על-ידי הנסיבות השוטפות: המאבק בבריטים, המאבק ב"פור-שים", והציפיה להתחדשות המאורעות מצד ערביי א"י. הם התמחו בנושאים אלה והגיעו בהם להישגים בלתי-מבוטלים, בעיקר בתחום האיסוף ופחות מזה בתחום המחקר וההערכה.

בראשות ה"סמינר" שערך באביב 1947, כדי ללמוד את בעיות הביטחון של היישוב ומצבה של ההגנה, שאל בן-גוריון על התיאום בין ההגנה לסוכנות היהודית בהפעלת הש"י, ובעקבות שיחה עם גלילי רשם לו: "אין ש"י עכשיו מכוון. יש להזמין עבודות שהזמן גרמן. בוריס [גורביץ — גוריאן] לא מקבל הוראות. חוסר כיוון זה ומחשבה תוכניתית חל על כל הארגון...".

הסטוריון, מחבר הספר תולדות ההתנדבות, המאמר מתבסס על פרק מתוך הכרך החמישי של הספר, הנמצא עתה ברפוס יוצא לאור בהוצאת יד בן-צבי.

(3) קטגוריות ושחיתות: חשיבות מופרזת מיוחדת למכונות מפוארות כשם שבמונים קדמים ייחסו בהגנה למגפי רכיבה.

(4) נטייה, המשותפת לשירותי המודיעין בכל העולם... לעצמאות, כאילו השירות הוא מטרה בפני עצמה ולא אמצעי...

עבדה שאיננה קבועה ומובטחת יצרה, לדעתו, תלות מופרזת במונים וכתוצאה מכך "קונפורט מחם", והרחיקה מן השירות כוחות טובים. הוא המליץ, בין השאר, לשפר את המשכורות ואת תנאי השירות ולהעניק תנאי פרישה מכובדים. הוא דחה את "הנימוק שזה גיבש למתנדבים הנכונים לשרת את מולדתם מבלי להתייחס לשיקולים הומריים... הוא נשחק אם משתמשים בו יותר מדי... יש לעודד ולהעריך את המטיוואציה הפאטריוטית, אך אסור לקבלה כמובנת מאליה".

עבדת המחלקה הפנימית בתחום המאבק באצ"ל ובלח"י וכתה לשבחים רבים, אך צוינו חול-שותיה בתחומים אחרים: כיוון לא מספיק של הקומוניסטים, העדר מידע על המפלגה הרוויזיוניסטית, הונחת קבוצות נוספות מחוץ ליישוב

השתתפו שאלתיאל, ששק... תשלח...
"לבריקת המגנן, דרכי הפעולה והאמצע-
עים של המערך של השיי". הוועדה בדקה
את פעולות המחלקה הערבית של השיי
והאגף הערבי של המחלקה המדינית, וכן
את יחסי הגומלין בין השניים, ובסיכום
דיוניה ציינה, כי:

1. ערכם של המודיעים הפוליטיים
הוותיקים הלך ופוחת.
2. יש צורך במודיעים חדשים נוס-
פים ובעלי רמה גבוהה יותר.
3. יש צורך במודיע ארצי נודד, בעל
רמה גבוהה, כבודק וכבוזן של
המודיעים (ושל ידיעותיהם)

המאורגן, וחסרונם של מודיעין כלכלי ומודיעין
מחוץ לגבולות הארץ. ביקורת קשה הייתה לו על
המחלקה הבריטית על שני ענפיה: זה המכסה את
הממשלה – ואינו מנצל את כל האפשרויות –
וזה שתפקידו לכסות את הכוללת והצבא, והוא
החלש מכולם. הוא העלה שורה של הצעות ורעיו-
נות לשכלל את הכיסוי של הצבא הבריטי בארץ.
ראשית, יש להעמיד בראש ענף זה איש צבא
מקצועי, שיבין את משמעות החומר הנאסף וידע
לנתח, והמליץ למצוא מועמד מתאים מבין הקצי-
נים המשוחררים מהבריגאדה. הוא ציין, כי בתחום
כיסוי הצבא והכוללת מקדים האצ"ל את השיי.
למחלקה הערבית לא ניתנה לאיש גישה, אולם
בכל זאת המליץ להשלים את הרשתות אשר
קיווה, כי הן מופעלות בארצות ערב על-ידי כיוסי
נציגותיהן באירופה ובאמריקה. בהתייחסו לרמה
המקצועית של השיי ציין, כי זה החל לעבור לפסים
שיטתיים רק לפני זמן קצר. מאז נעשתה העבודה
מאורגנת יותר. עדיין חסרה ההדרכה המקצועית.
הקודם האחרון של המחלקה הערבית התקיים לפני
שלוש שנים, ולמחלקות האחרות אין כלל מערך
הכשרה. הרמה הכללית, וכן ההצלחות והכישל-
נות תלויים בניסיון ואילו זה הוא ענין מקומי שכן
כמעט ולא נערכו מפגשים בין אנשים הפועלים
כאזורים שונים. הקשר עם גורמים רשמיים ורש-
מיים למחצה ביישוב הוא חובבני וכני על קשרים
אישיים והכרות, תחת שיהיה ממוסד על פי
הנחיות מלמעלה לגורמים הנוגעים בדבר. בתחום
כוח האדם הוא הציבע על כך שישנם כמה אנשים
מצויינים, אין זה הכלל וממה שראיתי צפויה רמת
האנשים לרדת עם צמיחתו של השירות. החסר
נות העיקריים, לדעתה, היו:

- א. העדרו של מאגר מועמדים ש"סומנו" זמן
רב מראש לעבודה במודיעין ונבחנו
בהתאם לכך.
  - ב. העדר מידע ורישום פריטים על אנשים
שלמדו, או יכלים היו ללמוד משהו
מתועל בשירותם בצבא הבריטי או בשי-
רותי המודיעין הבריטיים ושירותים זרים
אחרים. נראה כי ישנה הסתייגות
מפורשת מגיוס שירותיהם של אנשים
כאלה. יתכן והסיבה היא חוסר הכנה,
אך יתכן גם שהיא החשש מתחרות.
  - ג. קיימת העדפה של האיש המציע את
שירותיו במחיר הנמוך יותר...
- הביקורת התרכזת בעיקר בתחום תפקודו של
השיי כשירות ביטחון פנימי וכשירות לאיסוף מודי-
עיני פוליטי ומצבתי בתחום המאבק בכריטיים.

... ראש השיי.
... ראש האגף הערבי במחלקה המדינית של
הסוכנות.
... מעובדיה הבכירים של המחלקה המדינית,
הממונה על שיתוף הפעולה עם שירותי מודיעין
זרים בתקופת מלחמת העולם השנייה.

המקומיים, ומאמת או סותר של
הידיעות בכלל.

4. יש צורך במודיעים "נוסעים"
לחול' ומחול' (ארצות שכנות).
5. יש צורך בקשר הדוק יותר של
מנגנון השיי עם האגף לשם
התייעצות והכוונה.
6. יש צורך בהגדרה מדוייקת של
תפקידי השיי.
7. פעולת השיי מכסה עתה כ-80
אחוז של צורכי הביטחון וכ-40
אחוז מהצרכים המדיניים.

11. הוברר הצורך בהשגת מודיעים
לענייני ארץ-ישראל בסוריה
ובלבנון, הן על-ידי האגף והן על-
ידי השיי. טרם הוגדרה המסגרת
הארגונית וטרם הובררה הסמ-
כות של הפעולה הזו.

מייד לאחר החלטת עצרת האו"ם, ב-
29 בנובמבר 1947, נכנס מערך השיי
לפעולה מאומצת. למחרת ניסו סוכניו
לגלות סימנים שיעידו על טיב התגובה
הערבית. פעולתם התמקדה בערים
המעורבות וידיעותיהם היו מרגיעות.
מאוחר יותר באותו יום כבר נודע, שצפויה
הכרזה על שביתה כללית של הערבים
למחרת, וניתנה התרעה על אפשרות של
פגיעות בתחבורה ומהומות בשכונות
הקפר של הערים המעורבות. בימים
הבאים דיווח השיי על שמועות שונות
בקרב הערבים. לעתים הביאו ידיעות
מסוימות לנקיטת פעולות במישור
האג"מי, אך לא נעשה מאמץ שיטתי
לעבד את הידיעות, להשוותן, לאמתן
ולבור מתוכן את העיקר. ההערכה הייתה
אינטואיטיבית ביסודה, אם כי קרובה
למציאות.

על שאלותיו של גלילי, שביקש לדעת
מה מידת הארגון והתיאום במאורעות
שפרצו, השיב השיי:

1. ההתפרצויות מאורגנות בחלקן
על-ידי אנשי החוסיינים המקר-
מיים בעזרת אספסוף ושבאב
מוסת, ובחלקן הן ספונטאניות
ובלתי מודרכות.
2. סוגי הנשק שהשתמשו בהם הם:
רובים, תת-מקלעים, אקדחים
וריימונים...
3. הוועד הערבי העליון אינו מכון
ומתכנן את ההתפרצויות באופן
ארצי. אין חברי הוועד העליון
עונים תשובות ברורות למנהיגים
המקומיים בעניין קו הפעולה,
ומסבירים שהמופתי טרם החליט
על צורת התגובה. חלק מהמנהי-

גים נקרא למופתי להתייעצות.
4. מקרים רבים של התנהגות הצבא
והמשטרה מתפרשים שהמ-
משלה מתייחסת לערכים ביחס
שבין ניאוטראליות לאהדה...

אנשי האגף הערבי, שאתם הרבה כך
גוריון להתייעץ באותה תקופה, היו חלו-
קים בדעותיהם. דנין ופלמוני סיפרו
לבן-גוריון: "כל 'ידידני' אמרו לנו שכל
תגובה שיש בה מכה קשה לערכים רבתי-
קרבנות היא לברכה... היות זה בא מכמה
מקומות שונים – אין להניח שזוהי קנר
ניה". פלמוני העריך, כי הערכים יפנו את
יפו וחיפה. אליהו ששון גרס, שאין להרוס
גשרים של ייודות ויחסי שכנות על-ידי
תגובה חריפה, ואילו דנין חלק עליו. עוד
היו חלוקים בהערכת משקלה של ההתנג-
דות למופתי בקרב ערביי הארץ.

בימים הראשונים התבטסו הערכות
השיי על דיווחי מודיעיו הערבים. התמונה
שהצטיירה לא הייתה ברורה, ולפיכך
הוחלט להחדיר מסתערבים כדי לעמוד
על הלכי הרוח בצד הערבי. בתחילה,
אנשי היחידה הוחדרו לחיפה הערבית
וליפו. בשבועות הבאים הועמקו חדירות
המסתערבים אל לב השטח הערבי. אולם
הם נחלו גם כישלונות. מסתערב אחד
נמצא הרוג בין לוד לרמלה, ושניים
אחרים נתפסו ביפו עוד באותו חודש.

בנוסף, הגביר השיי באותם הימים את
מערך ההאזנה שלו. זו הייתה האזנה
לקשר קווי, שנועדה לכסות את שיוח
הטלפון של אישים ערבים בולטים.

היערכות זו של השיי לא ארתה
מספיקה אפילו כדי לענות על הבעיות
היומיומיות של תחילת דצמבר, וודאי
שלא על אלו הצפויות להתעורר בעתיד
הקרוב, כשתגבר מעורבותן של הארצות
השכנות. שאול אביגור ראש המוסד
לעליה טען באוזני בן-גוריון, כי יש להר-
זיב את פעולות השיי אל מחוץ לארץ.
שבועיים אחר-כך יצאו אנשי שיי ראשו-
נים לחול', ובן-גוריון קבע שבשליחותם
יהיו כפופים למחלקה המדינית של הסוכ-
נות, דהיינו לראובן שילוח. אולם לפני כן
היה צריך להסדיר את פעולתה של
המערכת בארץ, לדאוג לתיאום בין מרכי-
ביה השונים, לריכוז פעולותיה ולהכוונתן,
לקשר אמין ולהפצה מסודרת של ידיעות
והערכות. בן-גוריון קרא אליו מירושלים
את שילוח לרכז את פעולת מערך המודי-
עין, בהיבט הרחב שלו, שבנוסף לעניינים
ערביים כלל גם עיתונאים, תעמולה וקש-
רים עם גורמי השלטון המנדטאורי. אחת

• אנשי האגף הערבי במחלקה המדינית.

ההצעות הראשונות של שילוח הייתה להתרחב לתחום המודיעין החזותי ולהקים בשיי שירות צילומים. עוד תבע להעמיד לרשותו בתל-אביב אמצעי קשור אלחוטי עם המזרחנים של המחלקה המדינית, שישבו עדיין בירושלים. שילוח עבר לתל-אביב והתמקם במשרדיו החדשים של המטכ"ל ב"בית האדום". משם כתב לעמיתיו במחלקה המדינית:

... עבודתי אני מתחילה לקבל צורה - החברים פה - יעקב [דורי], ישראל [גלילי] וגם ד. ביג, קיבלוני ברצון וניתנת לי כל האפשרות להשתתף בדיונים ובעבודה. נפגשתי פעמים אחדות עם עזרא [דנין], ג'וש [פלמון], משה דיין וגד מכנסים ואני מקווה שכל העניינים הערכיים יעברו דרכי בצורה מסודרת. שעתים-שלוש כל יום אני מבלה במשרדו של דוד המלך [בן-גוריון] ואני מקווה שגם אתו אעבוד בשלום...

התארגנות זו של מערך המודיעין כאמצע דצמבר 1947 נועדה לשפרו בתחום המודיעין הפוליטי. יכולתו להתארגן כמודיעין צבאי נפגמה קשה כאשר חיים הרצוג (שהיה בעל הניסיון הרב ביותר בעבודת מודיעין צבאי משירותו כקצין מודיעין במטה קורפוס בריטי במלחמת העולם השנייה ונקרא עתה לסייע בעבודת השיי) הוזעק בדחיפות לירושלים, להחליף את שילוח בתפקידו, כמקשר עם גורמי השלטון שם. המינוי נעשה בהמלצתו של שילוח, והותיר את מרכזו של מערך המודיעין ללא אדם בעל ניסיון צבאי בכלל, וניסיון מודיעיני-צבאי בפרט.

במיוחד בלט חסרונו של גוף מודיעיני במטה הכללי. מזרחני האגף הערבי ואנשי השיי עסקו בשאלות של הערכת מצב כוללת לגבי תגובתם של ערביי הארץ, המלך עבדאללה, המופתי, קאוקג'י ומדינות ערב השכנות להחלטת האו"ם ולמצב שנוצר בארץ בעקבותיה. בכל זה לא היו תשובות לבעיות שבהן נתקלו הכוחות המגויסים שבמגע עם האויב - בערים המעורבות, בדרכים וביישובים. למטה הכללי לא היו כלים לענות על צרכיו במודיעין, וידין הסביר, כי "אגף המבצעים עסק תקופה ארוכה בתכנון בלבד, ולא יצר כלים לאופרציות כגון מודיעין צבאי

וקשר. גם כיום מבנהו אינו מספק את הצרכים לשם ניהול אופרציות..."

ידין ניגש במרץ לבנות תשתית של מודיעין צבאי במטכ"ל ומתחתיו שתוכל לענות על צורכי הכוחות. הוא הקים במסגרת אגף המבצעים מחלקת מודיעין (אחר-כך - אג"ם/3) בראשה העמיד את עזרא הלמר (עומר) ולצידו את יהודה גינז' בורג (גרעון). מתחתיה נבנתה בהדרגה רשת של קציני מודיעין יחידתיים - בחטיבות, בגדודים ובנפות. קצין מודיעין היה תפקיד חדש ולא מוכר עד כה, וצריך היה להגדירו. היה עליו לעמוד בקשר הדוק עם נציגי השיי במרחבו, שנחשב עדיין לכביר מבחינת מומחיותו בענייני הערבים המקומיים והמתנדבים שהציטרפו אליהם. אך היה עליו להישען על מקורותיו הוא: הכוחות במגע וכיתת הסיירים הכפופה לו ישירות. קצין המודיעין עק היה אחראי ליוזם פעולות סיוור להשגת מודיעין, לחקור שבויים, לרכז את הדיווחים מיחידות המשנה, למיין את הידיעות ולהעריכן, להפיץ מודיעין יחידות לקראת מבצעים יוזמים, ולנהל מערכת רישום ודיווח שיטתית.

הצעד הבא היה קורס לקציני מודיעין, ראשון מסוגו. זורבל ורמל (ארבל), קצין הסירות של הפלמ"ח, מונה בתחילת ינואר למפקד הקורס, שנועד להיפתח כעבור חודש. תכנית הקורס כללה טופר גרפיה וצילומי אוויר, עקרונות הטאקטיקה ויסודות התכנון, דע את האויב, תפקידי קצין המודיעין, שיתוף עם חיל האוויר, קשר וחבלה. לעורתו של ורמל נקראו מדריכים, ששירתו כקציני מודיעין בצבא הבריטי. חומר ההדרכה היה ברובו בריטי. עם סיום הקורס הוצבו החניכים כקציני מודיעין בגדודים.

אחד המקורות העיקריים שעמדו לרשות המערך החדש של קציני המודיעין היו שבויים שנתפסו. בחקירתם ובטיפול בהם שררה הפקרות גמורה, שעליה התלונן כעבור זמן שאלחיאל באוזני בן-גוריון. ידין הורה להגביר את המאמצים לתפוס שבויים כדי להשיג מהם ידיעות, והבהיר את נוהל הטיפול בהם: יש להעבירם לקמ"ן לחקירה, ועל הקמ"ן להתקשר עם קציני השיי הנוגעים בדבר. "חקירת השבויים תיעשה אך ורק על-ידי קמ"ן וקצין השיי. אין איש מלבדם רשאי לחקור." - מקור אחר לידיעות היה בתערי דות ומסמכים שנמצאו על גופות חללים ערבים בתום קרבות והיתקלויות. גם בעניין זה פירסם אג"ם הוראה לפיה יש להעביר מייד כל חומר מסוג זה לרשותם של קציני המודיעין. מקור חשוב אחר,

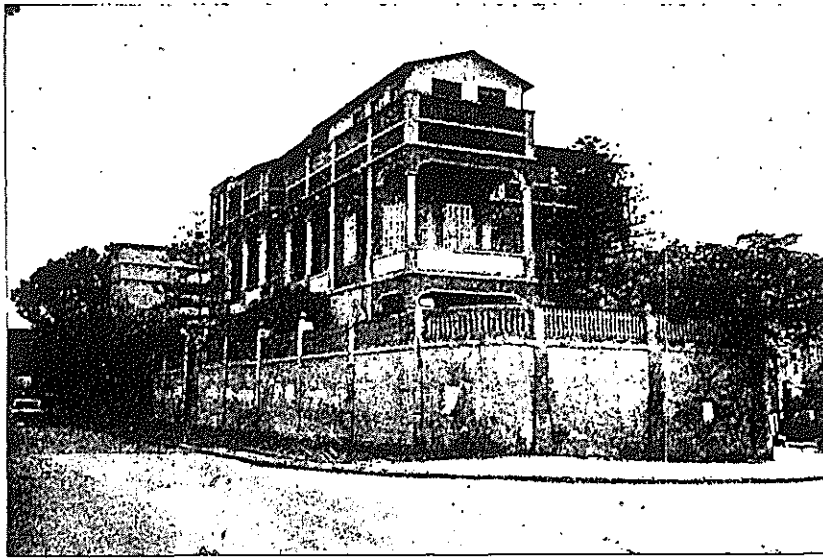
שלא נתגלתה בתחילה זימה מספיקה לניר צולו, היה לקחי קרבות של יחידות שבאו במגע עם האויב.

מפגרי יותר היה המידע על השטח, או הקרקע - מרכיב חיוני בכל הערכת מודיעין צבאית. מודיעין השטח התארגן בהגנה עוד לפני שהוכרה חשיבותו של מודיעין על המערך. הוא מצא את כישוריו בפעולות סיירי הפלמ"ח, ואף בצילום-אוויר פרימיטיבי במצלמות אישיות פשוטות. במשך השנים נאגרו חומר רב ממודיעינים ומסוירים על כפרים ערביים שונים ורוכזו בתיקי כפרים, אולם הסעיף קרקע בתיקים עסק בדרך כלל בשאלות של בעלות. אובייקטים קרקעיים, כמו מקורות מים, נבדקו מנקודת מבט כלכלית, מושגים כמו צירי גישה ושטחים שולטים עדיין לא היו מוכרים כלל.

בפני המודיעין הצבאי, שמרכזו באג"ם, עמדה עדיין דרך ארוכה עד שיוכל להוות גוף המזין את הערכת המצב של הפיקוד העליון. בסוף 1947 ובתחילת 1948 נשען בן-גוריון בעיקר על חוות הדעת של המומחים לענייני ערבים - בסוכנות, בשיי ובמטה הכללי - שמומחיותם לא הייתה צבאית, אלא פוליטית, ונשענה על ניסיון ממושך של מגעים עם ערביי הארץ, הכרה של אורחות חייהם ומערכות היחסים הפנימיים בין הגורמים השונים בצד הערבי, רגישות למנהגיהם ומידה רבה של אינטואיציה. כל אלה חסרו למפקדי ההגנה, שהזדרזו להגיב על פגיעות מבלי להבין, לעתים, שהללו נובעות מחשבונות פרטיים, נקמת-דם, ואפילו טעויות וחששות, והרחיבו את זירת ההתנגשויות למרחבים חדשים ושקטים עד כה (כמו הפעולה בחסאס ב-22 בדצמבר 1947), למגינת ליבם של אנשי השיי, שחדרו לגורל יחסי שכנות שטופחו במשך שנים ארוכות, ולעתים גם היה שכרם בצידם מבחינה מודיעינית. חילוקי הדעות בין אנשי המטה לבין המזרחנים על טיבן של הפעולות היוזמות שבוצעו ועל הגיוןן עלו על פני השטח בדיון נרחב שכינס בן-גוריון בתחילת ינואר 1948 כדי לגבש את מדיניות התגובה.

מתוך הדיון התברר המחסור במודיעין מהימן, שניתן לבסס עליו החלטות שקריות, ונתגלו כפליזות וחוסר תיאום בתוך המערך המודיעיני. נשאלה השאלה 'מי קובע מהי ידיעה מבוססת?' אליהו ששון טען כי ההגנה נזונה ממודיעין שמקורו בילדים שהוצבו לצפות על תנועותיהם של הערבים, והחלטה על פעולה בהסתמך על מידע כזה היא חסרת אחריות. היו שאמרו כי 'לפני פעולה על-

* או קצין המטה לענייני ביטחון-שוטף במטה הכללי.
** פרסן בעל קשרים נרחבים עם הערבים והמומחה לעניינים ערבים של מפלגת הימין האזרחי.

"הבית הירוק" שימש מפקדת המודיעין בתש"ח

של ראשי כנופיות ותיקים מנאמני המופתי. הכנופיות – מקומיות חרות – פריסתן, גודלן, הפיקוד עליהן, חימושן ותנועותיהן – נעשו עתה ליעד הראשון במעלה של מערכת איסוף הידיעות שעמדה לרשות היישוב. השמועות אמרו, כי חדרו ארצה כבר כאלפיים אנשי כנר פיות זרות. מדי פעם נתקבלו ידיעות על אותה כנופיה – בהכרזים קטנים וממקור רות שונים, אשר בהעדר מערכת ראויה לשמה לעיבוד ידיעות למודיעין, הביאו להפרזה בעצמת הכוח שחדר. סיכום כולל וברוק ראשוני של התארגנות צבא ההצלה בארץ נעשה רק באמצע פברואר, והתייחס בעיקר לעבר. לא הייתה בו הערכה על מגמותיהן של הכנופיות ויכולתן הצבאית. ידיעות הש"י בשבועות הבאים היו גדושות פרטים, לעיתים מוגז מים, או סותרים, על עצמת הכנופיות, פריסתן, נשקן ותנועותיהן. מדי יום נמסרו התרעות על כוונות תקיפה בנקודות שונות ברחבי הארץ; מדי פעם נודע על מצבורי נשק ועל ריכוזי כנופיות לקראת חדירתן, ועל פעילותם של אנשי המופתי בארגון כנופיות מקומיות. הש"י שהרבה לעסוק בשאלת הנאמנויות של הכנופיות, כפיפותן והיחסים ביניהן, העריך כי חילוקי דעות פנים-ערביים בשאלת הפי קוד על הכוח שחדר מעכבים את הפעלתן. ידיעות רבות ציינו, כי הכנופיות חדרו אמנם לארץ אך בכונתן לפעול רק לאחר הפיניו הכריטי, כדי שלא להתנגש עם הצבא. בינתיים הן יתבססו באזורים הערביים של הארץ, ולכל היותר יבצעו כמה פעולות בהיקף מצומצם.

עד שכנופיה לא חדרה, הגיעה לבסיסה

ברוך כלל רק לאחר שהכנופיות חדרו והתבססו בשטחים שכוסו על-ידי מודיעי הש"י, וגם אז הייתה רמת הנגישות של המודיעינים נמוכה מבעבר, ולרוב דיווחו על מה שהיה, ולא על מה שיהיה.

שמועות על הופעתם של "זרים" – ערבים ואירופים – נפוצו כבר בסוף דצמבר 1947. בראשית ינואר 1948 כבר עסקו השמועות בכוחות גדולים יותר – אלפי אנשים בפיקודו של קאוקג'י, העומד דים לחדור לארץ בתוך זמן קצר – והובאו לידיעת ההנהגה. לצד שמועות סותרות על תאריך הופעתו הצפויה של קאוקג'י ועל תנועותיהם של כמה מנהיגים ותיקים של כנופיות במקומות שונים ברחבי הארץ באו ידיעות מהימנות יותר על נוכחותם של סורים ועיראקים בטול-כרם ובחיפה. ידיעות אחרות סיפרו על שוטרים ונוטרים ערבים, וכן על חיילים מהלגיון ומחיל-הספר, העורקים, על נשקם, ומצטרפים לכנופיות. הגיעו ידיעות רבות על קצינים סוריים, עיראקיים ותור-כיים, שחדרו לארץ, ומאמנים צעירים מקומיים בכפרים. כמה ידיעות עסקו בקצינים אירופים – גרמנים, פולנים, צ'כים, ואפילו עירקים בריטיים – המאמנים את הכנופיות. הידיעות לא היו בדוקות ועדיין לא אומתו. הבריטים – שלהם נמסר על כך – פקפקו באמינותן. ידיעות אחרות עסקו במאמצי הרכש של הערבים. התמונה שהצטיירה מהן הייתה של מאמץ נרחב למצוא מקורות אספקה באירופה.

כד כבר עם המשך ההסתננות של הכנופיות מעבר לגבול, התקדמה ההתארגנות של כנופיות מקומיות, בהנהגתם

ידי [צ"ל: על סמך] ידיעה – צריך ש"י ומדור ערבי לברוק הבסיס. גלילי טען, כי "זהו סיפור פיקטיבי. דרושים אנשים קבר עים במטה המפקד... מי המייעץ למפקד: משה דיין, דוד שאלתיאל או אליהו ששון?" בן-גוריון הציע למנות ועדה שתציע מועמדים לשמש כיועצים לענייני ערבים ליד המז"טים, שתהיה להם סמכות לדרוש ידיעות ולברוק אותן. בהצעה זו סוכם הדיון ולמחרת הביא שילוח לבן-גוריון את רשימת המועמדים, רובם אנשי הש"י, כשהוא עצמו משמש בתפקיד זה ליד המטה הכללי. מינוי "קומיסארים" לענייני ערבים ליד המפקד דים יכול היה להיראות כהתערבות מבחוץ בשיוקליהם, ולפיכך מיהר גלילי להרגיעם. הוא הסביר את הצורך לקבל חוות-דעת מהיועצים לפני ביצוע פעולות, או לפני הגשת תכניות לאישור הפיקוד העליון, ועם זאת טרח להדגיש כי "סמכותו של היועץ – כאמור – מייעצת בלבד, וסמכות ההחלטה בידך. אולם תצטרך ליתן ביאורים לכשתדרש במקרה שהחלטת בניגוד לדעתו". פעולתו של הסדר זה הייתה תלויה במידה רבה ביחסים האישיים שנוצרו בין מפקדי המרחבים ליועציהם.

בראשית ינואר גובשה אפוא מדיניות התגובה כלפי ההתפרצות הערבית, ונעשה ניסיון למסד את שילוב המודיעין במבצעים. אולם ההסדר היה יפה לגבי העבר, ותוך זמן לא רב התברר כי אינו עונה על הבעיות המודיעיניות והמבצעי עיות החדשות. משהוחלט סוף-סוף בהנהגה המדינית והצבאית של היישוב – לאחר התלבטויות שנמשכו כחודש ימים – על קו פעולה כלפי ערביי הארץ, שוב לא ניצבו אלה לבדם במערכה.

למן סוף דצמבר 1947 החלו להסתנן לארץ המתנדבים הראשונים שהתגייסו בארצות-ערב. בתחילה הסתננו קבוצות קטנות של תומכי המופתי, יוצאי עיראק וסוריה, שנשלחו למוקדי הקרבות בערים המעורבות. בו בזמן התארגנו בעומק החלק הערבי של הארץ קבוצות צעירים, שיצאו להצטרף ללחימה בירושלים, בחיפה וביפו. בעקבותיהם החלו להסתנן לארץ דרך גבול הלבנון כנופיות מאורגנות יותר, מאלו שגויסו על-ידי קאוקג'י, בשמה של הליגה הערבית, והיוו מאוחר יותר את "צבא ההצלה".

בכיסוי המודיעיני המסורתי של ערביי א"י לא היה כדי לענות באותה מידה על ההתארגנות מעבר לגבול וההסתננות דרכו. תחילה ניוון הש"י בתחום זה בעיקר משמועות; ידיעות מבוססות יותר הגיעו

באזור הערבי, והתמקמה בו, כמעט ולא היה ידוע עליה דבר. לאחר שהתמקמה, נודע בסופו של דבר על קיומה למודיעי הש"י בסביבה, וכעבור זמן-מה גם למפעיר ליהם; ומהם – לפיקוד המרחבי ולמטכ"ל. רק אז ניתן היה לחשוב על פעילות נגדה. גם אז היה המודיעין עליה לקוי, שכן המודיעים הכפריים לא התמצאו במספרים, אירגון צבאי, סוגי נשק וכלי-רכב, ולרוב גם לא הכירו את הזרים שהשתכנו בקירבתם. משום כך, לא נעשה ניסיון למנוע את חדירת הכנופיות, או לפגוע בהן בדרך. רק משהגיעה ההסתננות לשלב מתקדם ולממדים גדולים, והמידע עליה הלך והצטבר, יכול היה אגף המבצעים במטכ"ל לגשת לתכנון התגובה.

כעבור עשרה ימים הציג דין את התכנית למבצע היוזם והמקיף הראשון במלחמת הקוממיות, מבצע ל"ה. בשורה של התייעצויות שקיים בן-גוריון עם המטה ועם יועציו המזרחנים, הסתייגו האחרונים מן התכנית. הם טענו, כי מבצע כזה יחיש את הפעולות הערביות ולא יפגע פגיעה של ממש בכנופיות. המבצע ברצע, בהיקף קטן יותר מן המתוכנן, בשני לילות באמצע פברואר. בראשון הותקפו כמה בסיסי כנופיות בסביבת יפ, ובשני פוצצו גשרים בגבול המזרחי והצפוני, ויחידת פלמ"ח פשטה על סאסע, כפר שנחשב בסיס של כנופיה שחדרה מסוריה, ועל שפרעם.

גם לאחר ל"ה הוסיפו המזרחנים לעמוד על דעתם, שאין לגרור את הערבנים להסלמה. מכוח נאמנות שיונחתו עליהם רק יחישו חדירה של כוחות נוספים, ואולי אף התערבות של צבאות סדירים:

ששון: אין אנו מעוניינים בהחשת כניסתם של "הפולשים" לפעולה. הם מטיילים בגיפים ומוציאים כסף, גם מונעים אימונים חדשים, כי סומכים עליהם. אבל אם הם יוכו – ישלחו כוחות נוספים. בעיקר סומכים על כוחות "המלך", ולעת עתה לא פועלים. כוח זה של המלך לא יפעל לפני צאת האנגלים. אם בינתיים ייכנסו הרבה כוחות, לא יורקקו לעבדאללה... לא הייתה לו תשובה משכנעת לטכנה הקיימת במתן אפשרות לכנופיות לצבור כוח ללא הפרעה ולתקוף במועד ובזמן שיבחרו.

היעדר ביסוי איסופי של האויב נעשה מטריד ומדאיג. בלט החוסר בכיסוי איסופי במדינות ערב עצמן. ככל שהסתמנו קווי

גבול מוגדרים בין החלקים היהודיים של הארץ לחלקיה הערביים, נעשתה התנועה ביניהם קשה. המודיעים הוותיקים לא היו כשירים למשימות איסוף מעבר לגבולות, ומלכתחילה – לא נועדו להן. נכבדים מעטים, שנסעו לעבר-הירדן, טוריה או לבנון, הביאו מידע כללי ולא שיטתי על הנעשה בהן, אך הייתה זו טיפה בים. הש"י ואנשי האגף הערבי במחלקה המדינית הרגישו, כי הם הולכים ומתנתקים יום ממקורות המידע שלהם, והתקשו להעריך את כוונותיהן של מדינות ערב ואת פעילותן הצבאית. מסקנתם הייתה שאת עיקר פעולת האיסוף בארצות ערב יש לכוון, להפעיל ולנהל מאירופה. באירופה הוקמה שלוחת ש"י בסוף 1947, אך זו עסקה בעיקר במעקב אחר הפעילות הערבית (רכש וגיוס מתנדבים) בארצות אירופה, ולא בפעילות בארצות ערב עצמן.

בראשית מרס טען שילוח, לאחר שחזר משליחות באירופה, שמטרתה הייתה לברר עד כמה כנים הבריטים בכוונתם להתפנות מן הארץ, כי "רק מאירופה אפשר לרגל ארצות ערב. נמצא צרפתי או איטלקי שילך שמה וימציא לנו ידיעות". ששון תמך בו, והוסיף כי גם מגעים מדיניים עם הערבים ניתן עתה לנהל רק באירופה. טוביה ארזי, איש הש"י בחיפה, הציע להוסיף לאירופה את קפריסין.

פריסת מערך איסוף, שנבנה מן הארץ לאירופה ומשם לארצות ערב הייתה עניין ממושך וחלף זמן רב עד שנראו פירותיו. העדר מידע מהזימן על הנעשה מעבר לגבול הוסיף להיות עקב אכילס של המודיעין בחודשים הבאים.

בינתיים למד המודיעין את הבעיות הכרוכות ב"צבא ההצלה". הופעתו של צבא זה בארץ יצרה בעיות חדשות, אולם בדרך כלל הצליח מערך המודיעין להתגבר עליהן, ככל שהכנופיות שהו זמן ממושך יותר בארץ, וככל שרבו המגעים בשדה בין ובין כוחותינו. אחת הבעיות החדשות הייתה סוגי נשק חדשים בזירה: מקלעים בינוניים וכבדים, מרגמות, שרירי ניות, נושאי-בין ותותחים. הללו לא היו מוכרים לכפריים ששימשו כמודיעים והשמעות והגזמות סביבם פרחו. כאשר המידע המצטבר הכול יותר ויותר חומר צבאי וטכני, ולא רק מדיני והתרעתי, עלתה חשיבותו של מערך המודיעין הצבאי הצעיר, שבבנייתו הוחל בתחילת 1948, ואמצעי האיסוף הנוספים שהחל להפעיל. סיורי אוויר החלו לתפוס מקום חשוב יותר במעקב אחר הכנופיות. הכוחות במגע החלו בהדרגה להפעיל פה

ושם מודיעין-שדה (תצפיות וסיורים), ושבוים נתפסו ונחקרו. על מחלקת המודיעין באג"מ ניטל לרכז את הידיעות מגורמי האיסוף הללו, ולבנות מערכת מסודרת של דיווח, לעבדן למודיעין ולהיציץ, לאחר ששולבו במידע שהתקבל ממקורות הש"י. היה עליה לספק את המודיעין הדרוש לעבודת מחלקות המבצעים והתכנון, והוטלה עליה אחריות לביטחון-שדה.

היקף הבעיות שעמדו בפני מחלקת המודיעין (עתה – אג"מ/3) גדל, ואילו צוותה היה קטן וחסר ניסיון מקצועי – מודיעיני, בפרט, וצבאי בכלל. הוא ניזון ממערכת מקורות שהייתה חסרת ניסיון באותה מידה, ועבר זמן עד שתהליך ארגונו וגיבושו של המודיעין הצבאי הראה תוצאות.

באמצע מרס התרבו הידיעות ממקורות הש"י על תותחים בידי האויב. מקורן היה בדרך כלל בשמועות, שנפוצו כאשר צינור גדול נראה בכפר זה או אחר. יחד עם זאת היה ידוע בעיקרון על מאמצים שנעשו לרכוש ארטילריה ל"צבא ההצלה", וקשה היה לפטול את השמועות על הסף. תותחים כשלב זה של הקרבות היו עלולים להקנות ל"צבא ההצלה" יתרון משמעותי, שכן בידי היישוב לא הייתה תשובה מתאימה לסוג נשק זה. אג"מ/3 העביר לשי"י, לכוחות במגע, לחיל האוויר וליחידת המסתערבים צי"ח (ציון ידיעה חיונית) בעניין התותחים:

ידיעות:

1. החל מ-12 במארס מגיעות ידיעות ממוקורות שונים על מצריות תותחים (הסוג – בלתי ידוע) בידי הרכיזים השונים של האויב. כמקומות ריכוז עיקריים של נשק זה מציינים את סביבות טובאס, ג'בע וקבטיה (יאטה ליד חברון?).
2. לפני כעשרה ימים הודיעו ידיעה הנראית כמוסמכת שביאהודיה (על-יד תל-ליטווינסקי) ישנם שני "תותחים קלים".
3. ב-14 במארס הגיעה ידיעה... שלסאלאמה (כפר) הגיע תותח (מסוג ב"י)...
4. במשך כל יום 14/3 נחקרה הידיעה האחרונה וסוכמה על-ידי אנשי ש"מ:
  - א. אין לקבוע בבירור מצריותם של תותח או תותחים בסאלאמה.
  - ב. הנשק שנמצא ביאהודיה

הוא "כנראה" רובים אנטי-טאנקיים.
 ג. במיפקדת חסאן סאלאמה על-ידי רמלה נמצאים כמה תותחים "קלים" (?)...
 ידיעה נוספת על כך אומרת שהתותחים מורכבים על מכוונות משוריינות מטיפוס של "מכוונות שריון קלות" שבשימוש המשטרה והצבא.
 ד. ישנם כל הסימנים לכך שהערבים מנסים לבנות "בליסטרה" לוריקת פגזים...

הערכת הידיעות

- כל הידיעות שנמסרו בנידון עד כה אינן בדוקות באופן יסודי, ויתכן שהינן באות ממקור תעמולתי ומטרתן לעורר מבוכה.
- ישנם גם כל היסודות להנחה שהאויב... עלול לקבל גם תותחים. לפי המשוער יהיו אלה תותחים מהטיפוס של 2-6 ליטראות, ויתכן גם בודדים בני 25 ליטראות...
- האויב יחדש בוודאי דרכי ואמצעי הטורדה יותר יעילים מיירות ומיקוש רגיל וכתוצאה מזה יפעיל, במקרה של מחסור בתותחים ממש - בליסטרה אות מתוצרת ביתית... בהסתמך על ניתוח זה הורה אג"ם ליחידות לנקוט שורה של אמצעים, במיוחד בתחום ההתבצרות, ולגלות עירנות מיוחדת לאפשרות מציאותם של תותחים בידי האויב ולדווח עליהם מייד. מרבית הנוגעים בדבר לא ראו תותח מימיהם. מודיעי הש"י הרבו בשבועות הבאים לדווח על תותחים וסוגי נשק כבד אחר במקומות שונים, ואף ניסו לספר על סוגיהם ונתונייהם, אך לידיעות לא נלוותה הערכה כלשהי (פרט לדירוג מהימנותו של המקור), ומי שטיפלו בידיעות - בש"י או באג"מ/3 - לא היו בעלי רקע מקצועי מספיק להעריך אותן. בסיכומים היומיים של הש"י לא ניסו לקשר בין הידיעות השונות, להשוותן, לאמתן ולהוציא משמעויות ומסקנות מהן. הידיעות הובאו בצורה גולמית כמעט, ומוינה ראשונית לידיעות העוסקות ב"לוחמים", ב"תכונה" (התרעה) וב"נשק". סוג רביעי נקרא "הדים", ועסק בתגובות ברחוב הערבי לקרבות ולתוצאותיהם. לעתים, נוסף מדור חמישי - ידיעות

כלכליות על קשיי המשק הערבי ובעיות התחבורה שלו.

למודיעין הצבאי לא היו כל אפשרויות איסוף בארצות ערב, אולם במסגרת ההכרזות לקראת התערבות אפשרית, או פלישה, נדרש מידע על הכוחות העומדים לרשותן. עוד באוקטובר 1947 התבקש הש"י לאסוף מידע על צבאות ערב. היה זה לפני פרוץ המאורעות, ובלחצם של אלה נאלץ הש"י להתרכז באירועים המקומיים, ולא הרחיב את מערך האיסוף שלו אל מעבר לגבולות ואל סוגי הידיעות שנדרשו על הצבאות הסדירים, שטרם נכנסו למערכה. צירח דומה על חילות האוויר הערבים ניתן לש"י ביחמת שירות אוויר, שביקש לרכו את כל הידוע על המבנה הארגוני, הפריסה וסדר הכוחות שלהם. התשובות הסתמכו בדרך כלל על פרסומים גלויים, ובהכרח היו חסרות או לקיחות. סקירה דומה נתקבלה בראשית מאי על הצי המצרי.

הכוונות של מדינות ערב, הכנותיהן ויכולתן להתערב בא"י נעשו בהדרגה, למן ראשית אפריל 1948, לשאלות המרכזיות, שאתן היה על מערך המודיעין להתמודד, ועדיין ללא כלים מתאימים. המומחים לענייני ערבים נתקעו ברובם בירושלים ונותקו ממרבית מקורות המידע שלהם. הערכותיהם התבססו בעיקר על קריאת עיתונים, על ניסיונות להבין בין השיטין ועל השערות. הניסיון לחדש את ההידברות עם עבדאללה נדחה על הסף, על רקע דיריאיסין וכיבוש טבריה וחיפה. גם הקשרים המסורתיים עם נכבדים ערבים ארצישראלים, ששימשו מקורות מידע בעבר, נפגעו קשה. רבים מהם ברחו מן הארץ ואחרים חששו להיפגש. מודיעין עים נתפסו בצד הערבי, ואחרים נהרגו על-ידי כוחותינו בשעה שניסו לחצות את הקווים. כך נותק הקשר עם מודיעינים נוספים, שחששו לחייהם, ומערך הסוכנים נחלש. המזרחנים התקשו לעקוב אחר הנעשה בצד הערבי, במיוחד בדרגים הגבוהים יותר, מהם ניתן ללמוד על כוונות, ואפילו התקשו בשחזור הזיקה והכפיפות בין המפקדים הערבים השונים. בעקבות כינוס הוועדה המדינית של הליגה הערבית בקאהיר בעשרה באפריל, הודיע הש"י, כי:

... מצבה של ארץ-ישראל אחרי ה-15 במאי מדאיג את אנשי החבר [הערבי]. הוועדה הפוליטית החליטה כי יש להקים מפקדה ערבית עליונה, מורכבת מראשי המטות הערבים, והיא תקבע את הדרך להבטחה ושמירה על ערביי

ארץ-ישראל לאחר הפינוי [הבריטי]. החלטה זו ממשיכה את הקו שנקטו בו בליגה לגבי שאיפות ההשתלטות החד-צדדית של המופתי... והליגה ממשיכה לשמש פטרון כללי לערביי ארץ-ישראל... באיכות הוועד הערבי העליון מסר דיין-וחשבון על המצב בארץ והדגיש את ההכרח למהר ולשפר את הכלים למלחמה ואת השיטה הצבאית בארץ. הוחלט על משלוח נשק לערביי ארץ-ישראל...

ידיעות ראשונות מן השטח על אפשרות של התערבות הגיעו למן מחצית אפריל, ועסקו בעיקר בלגיון הערבי. הלגיון חנה בארץ, והתערבותו נראתה סבירה ביותר. ההחלטה הבריטית לפנותו עד ל-15 במאי לא הייתה ידועה, ואף לא עמידתו של הנציב העליון בלחצים שהורו פעלו עליו בעניין זה לאחר המפלגות העריביות באפריל. לציפיות להתערבות הלגיון נוספו עתה ידיעות על כוונותיו לכבוש את משטרת עיראק-סודאן וכי "הכויגאדה הממוכנת של הלגיון תהיה הראשונה לפלישה לאזור הערבי". ב-20 באפריל החלו להגיע ידיעות, שקיבלו חיזוק בימים הבאים, על לחצים המופעלים על עבדאללה להפעיל את הלגיון בארץ, הן מצד ערבים בארץ והן מצד מדינות ערב אחרות. הש"י העריך, כי אם אמנם תבוא עזרה מבחוץ ל"צבא ההצלה" ולערביי הארץ המוכססים, הרי הלגיון יהיה מקורה העיקרי, ואולי היחיד.

ידיעות שהצביעו על הכנות להתערבות, או פלישה של צבאות ערב הסדירים נבלעו בתוך הרבה ידיעות על הכנופיות, "צבא ההצלה", הפינוי הבריטי ופעילות רכש של הערבים, ובעיקר ידיעות על המבוכה והבהלה בצד הערבי בעקבות מפלותיו במשמרה-העמק, במבצע "נחשון", בטבריה ובהיפה.

המעקב אחר העיתונות הערבית הביא למסקנה כי יש אמנם לצפות להידוק הקשרים בין כוחות הלגיון הנמצאים בארץ ל"צבא ההצלה", אך אין להביא בחשבון פלישה לפני הפינוי הבריטי:

...כאן המקום לציין שהידיעות על התערבות קרובה של הצבאות הסדירים הערביים... היו מוגזמות ומסולפות במידה רבה. צפוואת פחה לא הכריז, כי הצבאות יתערבו לפני ה-15 במאי. רק הביע את הסברה כי הצבאות יתערבו בתאריך לא מאוחר מה-16 במאי...

ב-30 באפריל נפגשו בורקא שבעבר-

חיים הרצוג פיקד על המודיעין מסוף 1948 ועד 1950

איסר בארו המפקד הראשון של המודיעין

שאן בשני ראשים: האחד יחסל את יושבי העמק והשני ייכנס למשולש, ויתקוף את עפולה מדרום. בשלב השלישי תנוק תל-אביב מחיפה בפריצה מן המשולש לכיוון הים ואילו כוחות הלגיון ביריחו יתקפו את ירושלים, ינועו דרומה לעבר חברון ובאר-שבע, ויתחברו עם המצרים. הערכת אג"ם 3/ הייתה:

צבאות ערב יעמידו לפעולה הזאת כ-15 אלף לוחמים. כוונת ההתקפה היא להכניע את היהודים ולהכריחם לקבל סטאטוס של מיעוט במדינה ערבית בגבולות התיישבות המתאימים בערך לתכנית מוריסון. אין עדיין שום הסדר על העתיד המדיני של המדינה הערבית...

הערכת אג"ם 3/ פחות משבוע לפני התאריך הקובע, לא דמתה כלל לפלישה שבוצעה. הסיבות לכך - התבססות על ידיעות בלתי מהימנות ובלתי בדוקות ושינויים תכופים שהכניסו הערבים עצמם בתכניתם בחדש מאי 1948.

ימים אחדים לפני הפלישה אורגן מחדש אגף המבצעים, אולם הדבר לא השפיע על מבנה המודיעין ומקומו היחסי בתוך האגף. המודיעין נותר ענף מצומצם וחסר כלים משלו, לאיסוף, לעיבוד ולהערכת מערכת דיווח לא מנוסה ואמצעי קשר לא מפותחים גרמו לכך שדיווחים מסוירי-אוויר הגיעו באיחור ניכר, וההערכת הוסיפו להסתמך בראש וראשונה על

כיל לפלישת צבאות סוריה ולבנון. על העיראקים היה ידוע, כי כוחותיהם מתרכזים ברוטבה (בציר בגדאד - קפרק - חיפה) ובמפרק, ומטוסייהם מגיעים לרבת-עמון. אשר לחזית הדרומית, שם הדגיש אג"ם 3/ את הנוכחות של מתנדבים מצרים במגידל, בעזה ובחף יונס, אך ביטל את הידיעות על ריכוז כוחות הצבא המצרי באל-עריש.

בהסתמך על המידע שעמד לרשותו ניסה אג"ם 3/ להעריך את תכנית הפלישה הערבית:

שלב א: פלישת כוחות סורים דרך גזרת תרביחה - מלכיה, כוחות לבנוניים בגזרת רס-אל-נאקורה - חניתה, כוחות עבר-הירדן בגזרת גשר בנות-יעקב - בניאס במגמה של: 1) ניתוק הגליל העליון. 2) חיסול היישובים חניתה אילון בגליל המערבי. כוחות אלה יתאחדו בגזרת עכו - שפרעם לשם התארגנות להתקפה על חיפה. תפקיד חיסול הנקודות בגליל העליון יוטל על כוחות מקרי מיים בעזרת תגבורת אפשרית של כוחות הפלישה, אולם הכוח העיקרי הפולש לא יתעכב... אלא ינסה להגיע במהירות לגזרת עכו - שפרעם.

בשלב שני, העריך המודיעין, תותקף חיפה לאחר שתנוק מן העמק, ובאותו זמן יפלו העיראקים בגזרת צמח - בית-

הירדן הרמטכ"לים של צבאות ערב, ודנו בשאלה מהו סדר הכוחות שיידרש להתערבות צבאית סדירה בא"י. כעבור ימים אחדים הציג הרמטכ"ל הסורי תכנית פלישה. לאחר מכן, משהחליט עבדאללה להצטרף לכוחות הפולשים, שונתה התכנית לפי דרישתו. הלגיון (שעל-פי התכנית הסורית נועד לתקוף בציר גשר שיח' א-חוסין - בית-שאן - נצרת - ואדי ערה - נתניה) הועבר לגזרת ירושלים - שער-הגיא ולהר חברון.

ידיעות כלליות על תכנית הפלישה החלו להגיע מתחילת מאי, כשבמרכזן הלחצים המופעלים על עבדאללה להצטרף לקואליציה של שאר מדינות הליגה הערבית. באותה תקופה הגיע למחלקה המדינית, ממצרים דרך אירופה, מסמך שתיאר בקווים כלליים את תכנית הפלישה. ממקורות שונים הגיעו ידיעות על ריכוז כוחותיו של הלגיון ביריחו. תנודותיו של הלגיון לקראת פינוי פורשו כהתפרסות לקראת התערבות במערכה. למן תחילת מאי החלו להגיע ידיעות, שתחילה התייחסו אליהן בהסתייגות, על זרימת כוחות אוויר ויבשה עיראקיים לעבר-הירדן. מקור (שדירוג מהימנותו נמוך) מסר על היערכות כוח לבנוני בסמוך לגבול, ומטרתו לתקוף את חניתה. עד עתה טבעו הידיעות על כוונות הפלישה ועל ההכנות לקראתה, בים של ידיעות שעניינן הכנופיות בארץ, התגובות למהלכי הקרבות, ההתמוטטות של ערביי א"י ובריחתם מן הכפרים ומן הערים המעורבות. רק בתשעה במאי ניסו לסכם את הידיעות שעניינן פלישת הצבאות הסדירים ולהעריך. מירב הידיעות עסקו בריכוזי הצבא הסורי, ואג"ם 3/ התקשה להפריד בין ידיעות שעסקו בהכנות לפלישת הצבא הסדיר לבין ידיעות על תגבור הכנופיות בצפון הארץ במתנדבים מסוריה. מדי פעם, גם התערבבו בידיעות הסורים עם העיראקים. על צבא לבנון היה ידוע, שהוא מתרכז בנאקורה ולרשותו 48 משאיות; לוחמיו הם צירקסים ברובם, ותכניתם מתואמת עם הסורים.

תהליך הפינוי של הלגיון מהארץ נעשה עתה ברור יותר, אם כי המודיעין התקשה לפתור את הסתירה בין הידיעות השונות. "... מצד אחד הוחזרו כוחות רגלים של הלגיון מהארץ לעבר-הירדן וסבורים כי עד ה-15 במאי יוחזרו מן הארץ כל יחידות הלגיון... מצד שני יש ידיעות על ריכוזים גדולים... בעיקר ביריחו. הידיעה מדוברת על 5,000 איש עם משוריינים". ידיעה אחרת מסרה, כי כוונת הלגיון לתקוף ישובים בצפון הארץ, במק-

ידיעות מסוכני הש"י. ידיעות אלו נערכו עדיין בערבוביה עם תנועות כוחות "צבא ההצלה" וכנופיות מקומיות, אולם החלו לבלוט מתוכן יותר ויותר.

הערכת הש"י - להבדיל מזו של אג"ם/3 - נשענה בעיקר על ידיעות מעבר-הירדן וראתה לכן את הלגיון והצבא העיראקי ככוח הפולש העיקרי, תוך התעלמות משאר הצבאות. הש"י היה מעודכן בתכנית הפלישה בגזרה הירדנית-עיראקית כפי שהתכוונו אמנם לבצע ב-15 במאי.

רק ב-12 במאי החל הש"י לבודד את הידיעות על ההכנות לפלישה ולטפל בהן בנפרד מן הידיעות על הכוחות המקומיים והמתנדבים הזרים. באותו יום דווח על קיומו של מטה משותף ללגיון ולצבא עיראק, אך "אין מטכ"ל מאורגן עדיין לכל ארצות הלגיה". ב-13 במאי נוספו פרטים על הציוד של הכוח העיראקי במפרק.

ידיעות אחרות מסרו, כי המצרים מתקדמים צפונה, וככל הנראה התכוונו לכוח "האחים המוסלמים", שחדירתו הקדימה כמעט את הפלישה. למחרת הגיעו ידיעות נוספות על הפעילות המצ'רית ביבשה ובים, והתרעות על אפשרות תקיפה עיראקית מן האוויר. ב-14 במאי באה התרעה מפורשת שמקורה בירדן:

"הלילה עומדים להתקיף התקפה אווירית את תל-אביב. 4,000 עיראקים ולגיון ערבי יפלו הלילה לארץ... לוחמים יבואו בדרך החדשה יריחו - רמאללה..." באותו יום הכריז אגף המבצעים במטכ"ל על הפעלת מצב הכוננות, שנועד לקדם פני פלישה. בחצות נודע, כי הלגיון נכנס לנהר ריים, ומאיים על גשר, וכוח נחיתה מצרי נמצא בים מול מג'דל. אך גם עתה לא הייתה התמונה ברורה כל צורכה; את צור הפלישה הסורי זיהו עתה בבטיחה.

הידיעות על הפלישה שעמדו לרשות המטה הכללי היו אפוא כלליות, מעורפלות, ובלתי מדויקות. מצב דומה, אם לא חמור מזה, שרר ביחידות בשטח, שעליהן היה לבלום את הכוחות הפולשים. בהעדר תודעה של סכנת פלישה - נגב לא חשבו להציב תצפיות על הציירים. גם לא נוצל אמצעי איסוף חשוב, שעמד לרשות חטיבת הנגב, ויכול היה להביא מידע על הכנות המצרים ותנועותיהם:

סיוור-אוויר של "טייסת הנגב" נוצלו בעיקר להספקת מודיעין-תוך-כדי-הקרב ליישובים בשעה שהותקפו, אך לא לאי-סוף בסיסי וארור-טווח.

ב-15 במאי נמצא אפוא הצבא מתמודד עם אויב, שמבחינה פסיכולוגית - לפחות - היה בלתי צפוי. המידע הבסיסי

עליו היה קלוש ומיושן; המידע הקונקרטי על כוונותיו ותכניותיו היה כללי ומעורפל; המידע על דרכי ארגונו, צידו ותורת הלחימה שלו היה לקוי בחסר רב, ולעתים לא היה קיים כלל וודאי שלא תורגם לתשובות מבצעיות של כוחותינו. מערכת המודיעין של הצבא לא הייתה מסוגלת גם לספק את הנתונים - הבסיסיים השוטפים - תוך כדי הלחימה בתקופה הראשונה, עד להפוגה. לא עמד לרשותה - בארץ ומחוצה לה - מערך איסופי, שיכול היה לרווח מבעוד מועד על פעולות הצבאות הערבים, כוונותיהם ויכולתם. היא לא הייתה מסוגלת לעבד את הידיעות שהצליחה להשיג: להשתוותן, לאמתן, ולברור מביניהן את העיקר החשוב. מערכת ההפצה והדיווח שלה הייתה עדיין בחיתוליה, ומעט הידיעות שהגיעו זכו למידה מסוימת של עיבוד הגיעו לכוחות הזקוקים להן באיחור.

בימים הראשונים לאחר הפלישה נשען המודיעין כמעט בלעדית על שידורי הרדיו הערבי ועל דיווחי סוכנויות הידיעות מבי-רות ערב. המקורות האחרים היו ספורי-דיים וכדרך כלל היו בדיעבד. לא ניתן היה כמעט להפעיל סיוור אוויר בגלל העליונות האווירית של האויב. דיווחי הכוחות במגע היו מקוטעים, והגיעו באיחור. כתוצאה מכך - נוצרה תמונה מבלבלת של פעילות האויב בחזיתות השונות, ועבר זמן ממושך יחסית עד שאותרו מאמציו. בהעדר מידע שוטף על כוונות האויב ותנועותיו, התבססו ההערכות על ידיעות שהגיעו בשבועיים שלפני הפלישה ועל ניחושים.

מבדיקת הסיכומים היומיים של אג"ם/3 ושל הש"י, ומן הרישומים ביומנו של בן-גוריון, מתברר כי רק שבוע ויותר לאחר הפלישה החלה התמונה להתבהר. עד אז נדמה היה כי הלגיון הוא הנמצא ופועל כמעט בכל הגזרות: בעיראק, סודאן, בבאר שבע, בגוש עציון במשולש, בסרפנד ואף בעמק הירדן. טיבן של הידיעות ורמת עיבודן השפיעו באותם ימים לא רק על תמונת-המצב המבלבלת שנוצרה בפיקוד העליון, אלא גם על מיבצעי היחידות. ערב יציאתה לקרב לטרון הראשון ניזונה חטיבה 7 ממודיעין שסופק לה על ידי המטכ"ל ויכלה להסיק ממנו כי היא יוצאת לקרב נגד כנופיות, ולא נגד הלגיון, אך נגד אלפים רבים של לוחמים, חמושים בעשרות תותחים. מ-25 במאי ואילך החלה להצטייר תמונה של הצבאות הפועלים וגבולות הגזרה ביניהם ביתר דיוק - פרט ללגיון ולעיראקים, שנתפסו כצבא אחד. בסוף מאי החל המר

דיעין להביא נתונים מארצות ערב עצמן, ובעיקר על הגבורות לצבאות שבארץ. כיסוי טוב במיוחד היה על תנועות הצבא מעיראק לארץ. גם אז הסתמך עדיין המר דיעין בעיקר על האזנה ועל דיווחים מן הכוחות במגע:

... עזרא הלמר, קצין מודיעין: אוסף חומר של האזנות (יש בתל-אביב מרכז האזנה) במפקדות הערביות בארץ ובארצות השונות. ידיעות מהחטיבות (אלחוט, טלפון, דריח בכתב, שליח בע"פ). עזרא מכין שני דריחים: דריח פעילות שלנו, כרגע פעם ביום... נשלח בכתב לכל החטיבות. דריח שני יוצא בכל בוקר, פנימי, רק לשלושה אנשים: יגאל, מונדק וברי. זה נערך בבוקר, וכולל סיכום של שתי החזיתות, בדרום ובצפון, לא רק פעולותינו ופעולות האויב. אלא כל האזנות וידיעות אחרות על כוונות האויב, תכניותיו וכו'.

מרכז ההאזנה הוקם ערב הפלישה, ונועד לקיים גם בסיסים מרחביים. בינתיים הזרים המרכז חומר גולמי, שקשה היה לנצל עוד במשך תקופה ארוכה.

שבמים שנלחחו בקרבות ונחקרו החלו להוסיף פרטים על היערכות האויב, אולם הניסיונות להפעיל מסתערים בימים הראשונים לאחר הפלישה לא עלו יפה. שניים מאנשי היחידה שחדרו לעזה, נתפסו ב-22 במאי והוצאו להורג. לאחר שהואשמו בהרעלת בארות. מודיעי הש"י לא היו כשירים ומאורגנים לכסות תנועה של צבאות סדירים, ולוידעוניהם הייתה מהימנות מוגבלת בשל אי הכרתם את מבנה הצבאות וחימושם.

באחד ביוני הוקם במחלקת המודיעין באג"ם ענף שירכו ויעבד את החומר הבסיסי על צבאות ערב ועל מטרות צבאיות וכלכליות במדינות ערב. ממנו צמחו מאוחר יותר מדורי המחקר על הארצות השונות. בראשית מאי אורגן הקשר עם העיתונות, המקומית והזרה, ביחידת קשר לעיתונות שהוכפפה לאג"ם ובעקבות זאת מונו כתבים צבאיים ליד היחידות, שמאוחר יותר הוכפפו לקציני היחידה החטיבתיים. היחידה ללוחמה פסי-כולוגית, שעל הקמתה הוחלט עוד במרס, הוכפפה אף היא לאג"ם במאי 1948. גורמי האיסוף, העיבוד והפעולה השוריים הופעלו במסגרות שונות וללא יחידות מתאמת שקבעה סדרי עדיפויות.

* קציני היחידות באג"ם/מבצעים (פסטרנק מונרך ישראל בר).

במהרה התברר, כלחץ הקרבות, כי יש להפריד את המודיעין הצבאי מן המודיעין הפוליטי, לבנותו כמערכת אחת ולהפקידו בידים מקצועיות. כותב בן-גוריון:

... ביררתי עם ראובן [שילוח] ואיסר [בארן] ריאורגניזציה של ש"י... יש להקים ש"י צבאי על-ידי המטה תחת רשות איסר [בארן] ווייאן [חיים] הרצוג. ש"י פנימי תחת איסר [הראל] ויוסף י. הש"י הצבאי במטה יהיה אחראי גם לביטחון (זהירות), צנזורה ואנטיריגול. ש"י מדיני חיצוני – ראובן יעמוד בראשו והיה כפוף עם תום המלחמה למשרד הביטחון, אחרי כך אולי למשרד החוץ.

הרגשת הצורך ברפורמה מבנה המודיעין התחזקה כאשר אחדים מבין המפקדים הבכירים בשדה הצביעו על העדר מודיעין כעל אחד הליקויים העיקריים שבלטו בשלב זה של הקרבות למן הפלישה ועד להפוגה. משה כרמלי ציין, כי "... גילוי יכולתו של האויב הביא אותנו למשבר טקטי. עוצמת האש של האויב עלתה בשבועות האחרונים, תחמושתו היתה רבה וצידו כבד... הרעשה שלנו ואבידות קשות של האויב לא הניסו אותנו". נחום שריג"י טען, כי "אין ידיעות על הסביבה ועל האויב. האזנה לא מספיקה. מהפיקוד לא נתקבלו ידיעות – והן חשובות, בייחוד במיעוט כוחנו. לא הייתה כל תכנית נגד פלישה. לא ידענו מהי תכנית האויב: מסע בזק או כיבוש מרחב? מהן תכניות האויב עכשיו?...". שלמה שמיר"י אמר, כי "אין מודיעין צבאי – בלעדיו קשה להילחם..." כמוהו טען גם יצחק שדה, "חוסר אינפורמציה על האויב מחבל במלחמה". גם אליהו בן-חור התלונן, כי "לא מעריכים תצפית בשדה המלחמה. אין שירות מודיעין וריגול..."

איסר בן-צבי, חבר לשעבר במפקדה הארצית של ההגנה, הציע לבן-גוריון להפריד בין הביטחון למודיעין: "איסר מציע איסר הפרין [הראל] ממונה על ש"י פנימי, ואיסר [בארן] יהיה ממונה על מודיעין צבאי". עתה עלה שוב שמו של חיים הרצוג כמועמד לתפקיד בכיר בארגון מערך המודיעין.

במסגרת רפורמת המינויים שתוכנן בסוף יוני החליט בן-גוריון לשנות גם את מבנה מערך המודיעין. לאחר התייעצות עם שילוח ודורי הורה לפרק את הש"י

* מח"ט 'כרמלי'.
** מח"ט הנגב.
*** מח"ט שבע.

ומחלקת המודיעין ולהעביר את סמכויותיו לגופים אחרים. ביניהם היה "שירות המודיעין", שנשאר כפוף לאגף המבצעים ותפקידי הוגדרו כ"מודיעין קרבי"; ביטחון מבצעים [שדה] וריגול נגדי; צנזורה והאזנה". השינוי היה כאשר המזיחות בין בן-גוריון למטה הכללי הגיעה לשיאה. ידן – שככל הנראה לא נועצו בו בכל הנוגע לפירוק – ראה בעצד זה פגיעה באגפו (שבו נכללה מחלקת המודיעין) ופגיעה אישית בעורא הלמר, ראש המחלקה. הוא דרש ממת"מ – הכפופה לצבי איילון "... להוציא הוראה כי עד למינויו של איסר [בארן] כראש שירות מודיעין, מחלקת מודיעין של האג"ם שרירה וקיימת ויש לפנות אליה בכל ענייני אג"ם/מודיעין". לאחר שבן-גוריון שב לעבודה סדירה, הוא מיהר להשלים את הסידור החדש של מערך המודיעין. יחד עם ראובן שילוח נקבעו התפקידים של איסר והרצוג. הם יעסקו במודיעין צבאי קרבי, ביטחון הצבא וריגול נגדי, האזנה, צנזורה, פעולות מי יוזמות. יהיה להם שירות מרכזי וי שירותים בחטיבות. איסר בארי ינהל הי שירות, עוזרו הראשי יהיה הרצוג וגם ייצג השירות במטה. אנשי המחלקה הי ערבית של הש"י התפצלו. חלקם המשיך באגף החקר של משרד החוץ וחלקם – כמו גיבלי, דוד קרון, שמואל טולדי דאנו – המשיכו בשירות המודיעין. כעבור שבע פורסם רשמית דבר הקמתו של הי שירות החדש בחזר של ידן, שהרגיש את זיקת השירות לאג"ם, הסביר את תפקידיו, ציין את המינויים של איסר בארי לראש השיחות ועל גיבלי, לראש הענף הקרבי, התעלם מתפקידו של הרצוג, הזכיר את חלקו של עורא הלמר בפעלת מחלקת המודיעין של אג"ם מראשית המלחמה ועד עתה. הקמת שירות מודיעין ציננה נקודת מפנה בהתפתחות מערך המודיעין בכלל, ואת ראשיתו של מודיעין צבאי מקצועי. עם הקמת השירות בטלו קציני הש"י הגליליים והיועצים לענייני ערבים להי מפקדי החטיבות. הדגש בעבודת המודיעין עין הוסט מן המזרחנות אל הצבאיות. אמצעי האיסוף גונו מאוד. מאמץ רב הושקע בפיתוח מודיעין השדה ולצידו האזנה, ומודיעין טכני. יחידת המסתער-בים, שהופעלה עד עתה על-ידי מטה הפלמ"ח, הפכה ליחידה המבצעית של שירות המודיעין. הדגשים החדשים מצאו את ביטויים בתקן שירות המודיעין, שפורסם על-ידי מת"מ כעבור ימים אחדים. מקום חשוב במערך המודיעין הצבאי תפסו, כל עוד עמד בראשו איסר

בארי, נושאים הקשורים לביטחון – צנזורה, ביטחון-שדה וביטחון-פנים. המשקל היחסי של אלה הלך ופחת לאחר שסיים בארי את תפקידו. ביטחון-פנים שהיה כרוך במעורבות פוליטית (בתחום הערבי ובתחום היהודי) הוצא מן המודיעין הצבאי בכלל, ואילו הצנזורה וביטחון-שדה הפכו לענפים הפחות חשובים בו. עם כניסתו של חיים הרצוג לשירות המודיעין, הוא החל לבנותו על פסים מקצועיים בתחומים השונים. לשם כך החל לגייס לעזרתו קבוצה של קצינים ואנשי מקצוע, שעסקו בנושאי מודיעין שונים בצבא הבריטי בתקופת מלחמת העולם השנייה, והשתלבו עתה בענפי השירות יחד עם אנשי הש"י לשעבר, עם קציני הסיירים והמסתערבים של הפלמ"ח ועם קציני המודיעין, שהוכשרו בקורס הקמ"נים הראשון. אחד הקצינים הראשונים שהרצוג גייס היה אריה סימון, ששימש קצין מודיעין בגדוד הראשון של החי"ל ובמטה הבריגאדה. סימון לא שולב במערך המודיעין בראשית הקמתו, ושימש מג"ד בחטיבת "קריית"י". הרצוג דרש להעבירו לשירות, על-מנת שישמש סגנו של גיבלי בראש המודיעין הקרבי, וינהיג בענף זה את שיטות העיבוד, הסיכום וההפצה שלפיהן עבד בצבא הבריטי. מן האוניברסיטה בירושלים בא פרופ' אברהם רייפנברג, מומחה לתורת הקרקע, שעד כה לא נמצא שימוש לכישוריו בצבא. עתה נקרא לעמוד בראש ענף מחקר השטח של השירות החדש. גרשון דרור, ששירת בצנזורה הצבאית הבריטית ולמד את דרכי עבודתה, הועמד עתה בראש הצנזורה. המתמטיקאי פרופ' גיליס, ששירת במערך ההאזנה הבריטי ועסק בפיתוח צפנים, הצטרף לענף המודיעין עין האלחוט, שפעל עד כה בצורה מאד לתרת ובלתי שיטתית. הצטרפו אליו כמה מאנשי היחידה להאזנה טאקטית ב-RAF, שהורכבה בעיקר מיהודים ארצישראלים יוצאי מרכז אירופה. קרל קוסמן, נעשה קצין המערך בענף המודיעין הקרבי, וריכז את עיבוד המידע על צבאות האויב. סיומה סלובינס, שהיה קצין מודיעין בגדוד השני של החי"ל, הצטרף אף הוא למודיעין עין הקרבי ומאוחר יותר עמד בראש ענף ביטחון-שדה. ממי דה-שליט הקים את ענף הנספחים הצבאיים (ש"מ 9) ועמד בראשו. חיים שטולץ (גאון) שירת כקצין מודיעין בחטיבת "אלכסנדרוני" ואחר כך בחזית ב. במערך קציני המודיעין בחטיבת בות מצאו את מקומם גם קציני מודיעין יוצאי הצבא הבריטי, שלא שירתו בו כתפקידי מודיעין. בראש היחידה הטכנית של

השירות, שעסקה בין השאר בזיוף מסמכי כיום, הועמד הצנחן לשעבר חיים ולדנר (יערי) קצין הקשר של השירות היה שמואל גניז.

בסוף הקיץ קיבל שירות המודיעין עזר רב ממתנדב אמריקני, קולונל פרד גרוניך (האריס), שהיה קצין במודיעין של צבא ארצות-הברית במלחמת העולם השנייה. קודם שבא ארצה, עבר בארצות ערב בכר-סוי של עיתונאי, ואסף מידע רב על צבא-תימן. הוא הביאו ארצה, וסייע בנייתו, תוך ניצול ניסיונו הרב והכשרתו המקצועית. זה היה למעשה הדורח המקצועי והשיטתי הראשון על צבאות ערב, שעמד לרשות המודיעין הצבאי – להבדיל מסקירות הש"י, שהוכנו בעיקר על סמך מקורות גלויים ומחבריהן חסרו את הרקע המקצועי הדרוש לניתוח החומר.

בנוסף לאיתור של קצינים בעלי ניסיון ממלחמת העולם השנייה והעברתם לשירות, היה על הרצוג לבנות עתודה צעירה יותר – הן למרכז השירות והן למערך יחידות השדה. אחת מפעולותיו הראשונות בשירות הייתה הקורס השני לקציני מודיעין, שנפתח בסוף אוגוסט בבית פעילי ההסתדרות בקריית-מאיר ונמשך חודש. לכל גודו הוקצב מקום אחד בקורס. המרעמים מוינו במבחן פסיכוכימי מוקדם. הם היו בוגרי קורס מ"מים, בעלי השכלה תיכונית, ושלטו בעברית ובשפה אירופית, ורצוי גם בערבית.

תפיסת תפקידו של הקמ"ן ביחידה אמרה באותה תקופה, כי 'קצין המודיעין משמש קצין-מטה למג"ד. עליו להיות מסוגל למלא את מקום השליש ולהיפך... יש ביכולתו לייצג למפקד הגדוד בענייני גאונים, אולם הוא לא ישמש כקצין אנטר-גאון...' הקמ"ן פיקד על סיירי הגדוד ונחשב גם למפקדה של כיתת הצלפים, אולם הקורס בא להדגיש כי תפקיד זה אינו צריך להתערב בתפקידו המקצועי כקמ"ן: 'תפקיד שירות המודיעין הוא להביא ידיעות; תפקיד הצלפים לאסוף גולגולות'.

בעקבות קורס הקמ"נים שאירגן השיירות גובשו הגדרות התפקידים של קציני-מודיעין בגדוד, בחטיבה ובמחוז ונוסחו בתורה כתובה שפירטה את חובות הקמ"ן ואתחילתו, ואת דרכי עבודתן של מחלקות המודיעין ברמות השונות.

עם סיומו של הקורס, בסוף ספטמבר 1948, קיבל מערך השדה של המודיעין תגבורת רצינית בעלת הכשרה מקצועית. דפוסי העבודה של השירות נכנסו למסגרת שיטתית וממוסדת של סקירות קבועות, יומיות, שבועיות וחודשיות –

על פעילות האויב בחזיתות והיערכותו בהן, על חידושי שטח בגזרות השונות, על עבירות ביטחון בתוך הצבא והנוק שיכלו לגרום, ועל עבירות צנוורה של העיתונות. המעקב השיטתי אחר מכתבי החיילים, באמצעות הצנוורה על הדואר הצבאי, שיקף את הלכי הרוח והמוראל בצבא על מרכיביו השונים, גילה נקודות חולשה בטיפול בפרט ולימד על קליטת מגויסי חוץ-לארץ, העולים ההושיים והשנתונים הצעירים בתוכו.

בעקבות אירגונו מחדש של המודיעין בדרג המטכ"ל והקמת החזיתות, החלו להתארגן מחלקות המודיעין במפקדת החזית. קמ"ן החזית היה הממונה המקצועי על קציני המודיעין של החטיבות והמחוזות, ולעזרתו עמדו נציגים חזיתיים של גורמי מודיעין מטכ"ליים כמו קצין האונה, קצין לחקירות-שבויים, קצין של שירות מפות וצילומים, קצין עיתונות וקמ"נים מרחביים שהפעילו מערך של מודיעים. החזית הקימה את מערך המודיעין עין הנייח של המחוזות, והכשירה את אנשיו.

המקצועיות, הארגון, השיטה והסדר שהוכנסו בעבודת המודיעין ניכרו היטב בהכנה של המבצעים האחרונים במלחמת הקוממיות, למן אוקטובר 1948 ואילך, ובמהלכם. אלה תוכננו ונהלו על סמך היכרות יסודית ומקצועית יותר של האויב בחזיתות השונות – הן בדרג המתכנן והן בכוחות המבצעים – וזו מצאה את ביטוייה בנספחי המודיעין לפקודות המבצע שהוציאו מטכ"ל/אג"ם ובעקבותיו קציני המודיעין בחזיתות ובחטיבות.

במקביל לבנייה של שירות המודיעין בצבא היבשה בנה חיל האוויר את מחלקת המודיעין באגף המבצעים שלו. הוא נעזר בכך בשירותיו של נט כהן – מתנדב מארה"ב – ובקבוצה של משוררי R.A.F. ששירתו בתפקידי מודיעין בתקופת המלחמה. ברוך קריס, ששירת במלחמת העולם כקצין הנדסה עסק בנושא המטרות במודיעין החיל, הקים מאוחר יותר את יחידת תצלומי האוויר תעמל בראשה, מודיעין חיל הים התפתח איטית יותר, והחל להתארגן כמחלקה באגף המבצעים של מטה החיל בתחילת 1949. כמו חיל האוויר, נזקק גם חיל הים למודיעין עין בחוץ-לארץ, ובנה לשם כך גוף מיוחד, שנועד לעבוד בשיתוף פעולה עם מחלקת החקר של משרד החוץ, שכן שירות המודיעין לא פעל אז בחוץ-לארץ. במקביל לענף השטח בשירות המודיעין, הוקמה בתחילת 1949 במודיעין חיל הים מחלקה

הידרוגרפית, שעסקה בחקר הימים והחופים, שבהם צפוי היה החיל לפעול. הזיקה בין שירות המודיעין למחלקת המודיעין של חיל האוויר, ומאוחר יותר גם זו של חיל הים, שימשה סלע מחלוקת בין הורועות לראש אג"ם. ידיו שאף לכפוף אותן לשירות המודיעין ואילו הורועות, ובעיקר חיל האוויר, חתרו לעצמאות בני-מוקים שצורכי המודיעין המיוחדים שלהן אינם מוכרים ומוכנים ואינם מכוסים דיים על-ידי השירות. זה היה פן אחד של הווי-כוח, שהחל להתערר בקיץ 1948 – על מבנה הצבא בדרג המטה הכללי ועל הזיקה בין זרועותיו.

הקמת שירות המודיעין ייחדה אמנם את המודיעין הצבאי, אך לא הביאה להגדרה ברורה של תחומי אחריות בינו ובין גופי מודיעין וביטחון אחרים, אזר-חיים, שהתפתחו מתוך השיי והמחלקה המדינית של הסוכנות. כפילויות וחוסר תיאום פגעו בעבודה, והזים על כך הגיעו לבן-גוריון. אחר סיום הקרבות הוא החל לברר דרכים לארגון מחדש של מערך המודיעין כולו ושיבוצו של המודיעין הצבאי בתוכו. הוא כתב ביומנו (13.5.49):

עם יעקב [דורין] והרצוג ואיסר [בארין] ביררנו שירותי המודיעין. ייקבעו ארבעה שירותים: שירות נגד פשעים פליליים במשטרה, שירות צבאי (נגד אויבים זרים) בצבא, שירות ביטחון פנימי – לעת עתה בצבא, יהיו לשירות זה שלוחות בשירות החוץ. שירות חוץ של משרד החוץ, שיתואם עם השירות הצבאי. בשירות זה יהיו נציגים של שירות-ביטחון פנימי, כפופים למרכז הביטחון אבל משובצים בשירות חוץ.

גם בתוך המטה הכללי היו התלבטויות בשאלת המעמד של המודיעין ומבנהו. ידיו גרס את התפיסה הבריטית – הרואה את המודיעין הצבאי כמחלקה באגף המטה הכללי ואת קצין המודיעין בכל דרג, כקצין מטה של האג"ם. אגב ויכוח על עצמאותו של חיל האוויר ומקומו של להק מודיעין בתוכו כתב ידיו לבן-גוריון: "איני חושב שהמודיעין צריך להיות אגף. ברוב הצבאות נהוג שהוא שירות המצורף לאגף המבצעים". תפיסה זו הייתה מקובלת גם על הרצוג וחבריו יוצאי הצבא הבריטי שהכירוה והיו רגילים לעבוד במסגרתה. בסוף 1948 החלה להישמע דעה שונה, שיוצגה על-ידי פרד האריס, היועץ האמריקני של בן-גוריון. האריס ייצג את התפיסה המקובלת במטה האמ-

ריקני – מעמד המודיעין שווה למעמד המבצעים, ושיניהם מהווים אגפי מטה עצמאיים. לדעתו, דווקא בתנאים של צבא חדש ההולך ונבנה יש לתת אפשרות שווה ועצמאות לשני האגפים, ולהימנע ממצב שבו יכפו אנשי המבצעים את רעור תיהם ועמדותיהם על קציני המודיעין בתוקף מעמדם הבכיר יותר.

ידין, שכבר בעת הראורגניזציה הקודמת של מערך המודיעין, ביולי 1948, התנגד למחשבה להקנות למודיעין מעמד של אגף נפרד (בדומה להדרכה ולתכנון). הוסיף גם עתה לעמוד על דעתו. במסגרת הראורגניזציה של המטה הכללי בתחילת 1949 נקבע המודיעין כמחלקה באגף המטה הכללי, והרצוג נתבקש להכין הגדרה של תפקידי המחלקה במסגרת האגף. הוא הכין שלושה תזכירים, שעסקו במבנה המודיעין ברמה הלאומית, במבנה המודיעין הצבאי, ובמבנה המודיעין הקרבי כגורם העיקרי במודיעין הצבאי.

ברמת המודיעין הלאומי גרס הרצוג, כי "הכרחי שתקום מייד ועדה מרכזית למודיעין אשר תטפל בבעיות בקווים כלליים ותתאם את פעולות כל עבודת [גורמי] המודיעין בארץ ותפקח על עבודתם". הוא הציע לשחרר את המודיעין הצבאי מן העיסוק בענייני ביטחון-פנים, למעט ביטחון-שדה בתוך הצבא. תחום זה יש להפקיד בידי "מוסד מיוחד לביטחון, כפוף או לשר הביטחון או לשר הפנים, אשר יכלול את כל עבודות הביטחון במדינה, כולל ריגול-גנדי, ביטחון פנימי, פיקוח על נמלים וגבולות, כניסה ויציאה מן הארץ, הוצאת דרכונים וויזות, מתן היתרי כניסה [ונייהול] כרטיסיית הביטחון המרכזי". ה"קמתו של מוסד כזה לביטחון-פנים, בתנאים של גבולות פרוצים ועלייה המונית ובלתי-סלקטיבית, נראתה לו צורך דחוף ביותר. בוועדה המרכזית צריכים היו, לדעתו של הרצוג, להיות מיוצגים הגורמים הבאים: המודיעין הצבאי, מודיעין משרד החוץ, המוסד לביטחון, מודיעין חיל הים, מודיעין חיל האוויר ונציג שר הביטחון.

במודיעין של זרועות הים והאוויר ראה הרצוג גורמים נפרדים מן המודיעין הצבאי ובלתי תלויים בו – למעט ענייני ביטחון-שדה וצנזורה – אך חייבים בשי-תוף פעולה הדוק עמו. על עיקרון זה חזר בתזכירו השני, שעסק בארגון המודיעין הצבאי. הרצוג הוסיף לראות את המודיעין עין הצבאי פועל במסגרת אגף המטה והג"דיר את כפיפותו של ראש המודיעין לראש אג"ם, ולא לרמטכ"ל ישירות. ראש המודיעין חייב להיות נוכח בכל הפורומים המודיעיניים השונים מחד גיסא, וחבר

פורום המטכ"ל מאידך גיסא. הוא האחראי לביטחון מקורות המודיעין, עיקרון שמשמעותו, כי בנושאים מסוימים לא יהיו שותפי-סוד מחוץ למערך המודיעין. "הרמטכ"ל", הציע הרצוג, "יקבע איזה מפעולות המודיעין יובאו לתשומת-ליבו באופן ישיר".

הרצוג תבע עדיפות למודיעין בבחירת כוח האדם שהוא נזקק לו בשל כישוריו המקצועיים (טכניים, ידיעת שפות וכו'). הצעה נוספת שלו באה להתגבר על כפיליות – לרכו את כל הפעולות הכרוכות בהפעלת מודיעין וטכנים, ערבים ואחרים, במסגרת אחת תחת פיקוחו של קצין מטה. קציני המודיעין ביחידות ישתייכו ליחידותיהם, יהיו אחראים לכל נושאי המודיעין ביחידה, כאשר הם מקיימים זיקה מקצועית לקצין המודיעין הממונה, במקביל לכפיפותם למפקד היחידה. קציני המודיעין של החזית יהיו אחראים ישירות בפני ראש המודיעין הצבאי.

את המודיעין הקרבי ראה הרצוג כלבה של מערכת המודיעין הצבאי. היה זה "אותו החלק של מטה המודיעין המטפל: כמערך כוחותיו של האויב, ארגון, ביצור, ריו, טאקטיקה, הספקה, הצברת כוחותיו, חקירת שבוים בשדה עד לחזית, חקירת כל מסמכי האויב, פענות תצלומי-אוויר, מודיעין טופוגרפי כמה שנוגע לפעולות צבאיות יבשתיות, הוצאת מפות מסומנות עם מצב האויב, מודיעין טכני לבדיקת ציוד האויב". לצד הענף הקרבי (ש"מ 1) כלל המודיעין הצבאי שורה של ענפי התמחות, ואלה הם:

ש"מ 2 – ענף למודיעין אלחוט (האזנה), שכלל מדורים למורס, אלחוט דיבור, קליטה אוטומאטית, פענוח ותרגום. ענף זה כלל גם חוליות האזנה מרחביות בחזיתות.

ש"מ 3 – ביטחון שדה.

ש"מ 4 – הצנזורה הצבאית.

ש"מ 5 – מרכז מחקר בסיסי משותף לכל גורמי המודיעין במדינה.

ש"מ 6 – ענף שטח המטפל "במור" דיעין טופוגרפי מחוץ לישראל ובציון מטרות אסטרטגיות".

ש"מ 7 – ספריית המודיעין המרכזית וענף מחקר העוסק בצב"אות זרים (לא ערביים).

ש"מ 8 – ענף טכני ה"מהווה את מעבדת המודיעין של כל ענפי המודיעין...".

ש"מ 9 – ענף הנספחים הצבאיים, המטפל בנספחים מחו"ל ומקיים את הקשר בין הרמטכ"ל לנספחי

צה"ל בחו"ל.

ש"מ 10 – ענף איסוף ממקורות גלויים, האחראי גם להקמת כרסנת האישים של המודיעין.

ש"מ 18 – ענף הפעולות המיוחדות, או הענף המבצעי של המודיעין.

עם השחרור ההמוני מן הצבא, לאחר חתימת הסכמי שביתת הנשק ביולי 1949, נועד למודיעין תפקיד מרכזי בתורת הביטחון שהחלה להתגבש בסיומה של המלחמה. משימת ההתערעה הייתה רכיב חשוב של המערכת, אשר נועדה לענות על הפער ביחסי הכוחות לאורך הקווים – פער שנבע מארגון הצבא על בסיס המילואים, לעומת הצבאות הסדירים, שהוסיפו מדינות ערב להחזיק לאורך הגבולות. פער זה ביחסי הכוחות הטיל על המודיעין אחריות מרובה, שנשארה מאז מנת חלקו. כבר בספטמבר 1949 התריע הרצוג לפני הרמטכ"ל על "... בעיית הגבורות והסכנות הכרוכות בגודל כוחות האויב ומיעוט כוחותינו", ופירט:

... באיזור גזרת החוף הדרומי בנגב מתיישבים ערבים מוויינים תחת חיפוי אש... בפנים שטח מדינתנו, ואין כנראה לכוחותינו שם את הכוח הדרוש להפריע כערם. באזור הר חברון שולט האויב בשטח שלנו... ומתיישב ללא הפרעה כמעט בכל מקום אשר יחפוץ... המצב בגבול הצפוני ולאורך ואדי ערבה ידוע לך. ... המראיג ביותר הוא מצב ירושלים והפרוודור... לאורך הפרוודור הצפוני עד ירושלים ועד בכלל נמצאות שתי חטיבות של הלגיון, מחוץ ליחידות חיל הספר החדש [המשמר הלאומי]. לעומת זאת, מוחזק הפרוודור הצפוני על-ידי פלוגה מצידנו, ובירושלים מחזיקות הקווים כ-3-4 מחלקות.

מדי פעם נתקבלו ידיעות מתריעות על כוונות הערבים לשנות את המצב לאורך הגבולות. מאחורי הכרוזותיהם של מדינאים ואנשי צבא ערבים על "סיבוב שני" החחרות ונשנות מאז תום הקרבות, הוהיר הרצוג, "עומדות עובדות רבות" משמעות, המחייבות יחס רציני ביותר להכרזות הנ"ל. בכל המדינות שכוחותיהן פלשו לישראל מתנהלת פעילות צבאית נמרצת. בכל השטחים, החל בשינויים ושיפורים ארגוניים, אימונים מוגברים, הגדלת הייצור התעשייתי הצבאי... וגמור ברכש ציוד משוכלל ביותר ובשיגור קצינים ללמוד בחו"ל... מול שלוש החטיבות

הנוכחיות של צבא ההגנה לישראל עומד בסימן גידול מוגבר כוח אויב ערבי, המונה כיום ביחד: 24 חטיבות... לפחות 800 משורינים, לפחות 200 טנקים, לפחות 350 תותחי שדה, לפחות 520 מטוסים". על המודיעין היה לשקול את מהימנות הידיעות וסבירותן ומאיך גיטא להיזהר מריבוי התרעות שווא. היה עליו להביא בחשבון גם שיקולים הכרוכים במצב כוחותינו ולהציג הערכות מורכבות בפני הרמטכ"ל: "... אין ברצוני לעורר כאן בהלה, אולם לדעתי, עקרונות הזהירות מחייבים לפחות שיקול דעת בעניין זה. אין מניעות פוליטיות חזקות... בעד זה שהלגיון יעמיד אותנו בפני עובדות באזור ירושלים. האו"ם, המעצמות... והוואטיקן אינם מכירים בריבונותנו באזור ירושלים ויש ספק אם ימנעו מבחינה פוליטית בעד פעילות הלגיון. אחד המונעים העיקריים בעד פעולה כזאת הוא החשש של הגבה צבאית מצידנו, אולם קיימת סכנה שירי עות על מצבנו הצבאי החלש תגענה לאויב ואז הוא עלול להוציא מסקנות מסוכנות".

המודיעין מצא עצמו כתוצאה מכך מעורב עמוק בשיקולים מיבצעיים והעלה שורה של הצעות בתחום ההונאה, פריסת כוחות התעסוקה המבצעית ותכניות האימונים של היחידות הסדירות על מנת ליצור תמונה של היערכות צבאית חזקה יותר לאורך הגבולות. בו בזמן מצא את עצמו בריפולגנתא לכל קיצוץ בסדר הכוחות בקווים.

ארגונית, נועד המודיעין להיות מחלקה במטכ"ל, דהיינו גוף מטה, וחיל שאליו ישתייכו כל אנשי המודיעין ביחידות השדה בנוסף לאלו שבמחלקת המטה, ביחידות המקצועיות המקיימות זיקה ישירה אליה, ובבסיס ההדרכה של החיל. כראש מחלקה באגף המטה, היה ראש המודיעין כפוף לראש אג"ם, אולם בשל חשיבות תפקידו ויחודו, ובגלל אחריותו להתרעה, קיים קשרים ישירים עם הרמטכ"ל. ביחידות נכפף תחילה קצין המודיעין לקצין המבצעים. אולם – לפי הצעתו של לסקוב, שעמד בראש צוות ההפעלה, ובתמיכתו של הרצוג, שונה מעמדו והשווה לזה של קציני המטה המתאם, כשהוא עומד בזיקה ובכפיפות ישירה למפקד.

עם הקמתו של חיל המודיעין בוטל שירות המפות והצילומים שפעל במהלך המלחמה. אנשי באו כמעט כולם מבין משוחררי פלוגת המודיעין הארצישראלי לית 524 בחיל ההנדסה הבריטי ומשוחררי הפלוגות העבריות של מחסני המפות.

בסוף המלחמה חשבו תחילה למוג אותם עם חיל ההנדסה, אולם לאחר הקמתו של חיל המודיעין הועברו אליו תפקידיו הצבאיים של שירות המפות (הפצת המפות בי צבא והכנת מתארים למפות הנחוצות לו) ואליו התפקידים המקצועיים הועברו למחלקת המדידות הממשלתית, שהייתה אחר-אית למיפוי הארץ. חיל ההנדסה הוסיף לקיים מחלקת מודיעין במטהו, אולם זו עסקה רק בנושאים הגרסיים מוגדרים: מיקוש, ביצורים, מקורות-מים ומבנים. מחוליה בת קצינים אחדים באגף המבצעים התפתח המודיעין הצבאי בתוך חודשים אחדים והיה לגוף גדול בו שירתו 156 קצינים ויותר מ-800 חוגרים. דמותו של המודיעין השתנתה לבלי הכר. שאל-תיאל, שהיה ראש השי" בתחילת 1948, דחה את הצעתו של בן-גוריון לעמוד בראש המודיעין, והסביר לו, כי עתה "אין לו הידיעות הדרושות. לדעתו הרצוג ובני-מין גיבלי, יודעים הרבה". בן-גוריון עצמו, שביקר במודיעין כעבור ימים אחדים, רשם לו, "... הוקם מפעל גדול וענף. הרצוג דורש רבע מיליון דולר לצידור נוסף ותקן של 1,200 איש. דבר ראשון יש למלא בלי פקפוק. דבר שני יש לעיין..."

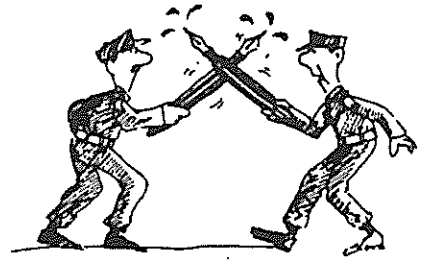
לחיל המודיעין נכונו עוד מאבק ממושך על ההכרה במקומו המיוחד בתנאים שהתפתחו לאחר המלחמה, ותהליך הסתגלות לפעולה השגרתית והשיטתית של ימי שלום, שבהם הפך להיות קו ההגנה הראשון של המדינה. בשם משיר מותיו המיוחדות תבע עתה הרצוג עדיפות לחיל בתקופה של קיצוצים חמורים בצבא ובתקציבו:

... מאז תום הקרבות ירדו באופן טבעי מקורות ידיעותינו מאחר שנותק המגע הישיר בין הצבאות. מרגע זה נאלצנו להסתפק בפחות מקורות, אשר קשה יותר להפעילם ודרושים מאמצים מיוחדים על-מנת לשכללם. ברצוני להפנות את תשומת לבך כי יש הכרח למתן עדיפות לחיל המודיעין בכל דרישותיו המנהלתיות כדי שיוכל להגיע ליעילות הדרושה על-מנת להבטיח את המדינה בזמן לפני התקפה... המגמה הראשונה שלי היא להרים את טיב כוח האדם העובד בחיל. הרמה האינטלקטואלית בין האנשים כיום בלתי מספקת ודרוש לנו זרם חדש של אנשים מאומנים בעלי השכלה... גם בעיית [כמות] כוח האדם לא מוצאת את פתרונה. למשל: במודיעין/2, אחד המקורות החשובים

שלנו, נמצאים 70 איש מתחת לתקן... יוצא אפוא שבגלל זה חסרות לנו ידיעות מעוד עשרה גלים... אנו מנסים בכל דרך לפתח את המקורות הנשארים לכל צבא בזמן שלום וברצוננו עכשיו לשים את הדגש... על פעולות בחו"ל, וכבר בשבוע הבא אנו מתחילים בפעולות אלה. אני חוזר בבקשתי עבור חיל המודיעין עדיפות לגבי הצבא בכל העניינים המנהלתיים... הדבר נהוג בכל צבא בעולם... יש להחליט עקרונית אם הכוונה היא שתינתן האפשרות למודיעין להתפתח ולהגיע לדרגת יעילות אשר המצב הצבאי והמדיני מחייב... אי אפשר לדרוש מאכסרי מוס יעילות במודיעין ומאיך [גיטא] להטיל הגבלות השוללות אפשרות של התפתחות. ברור כי אי-פשר להגיע למאכסימום יעילות במסגרת שיא כוח-אדם מסוים, אולם זה עלול להיות רחוק מהיעילות הדרושה מבחינת ביטחון המדינה.

סיכום

בביטחון של מערך המודיעין הצבאי בלטה מיד אוד תרומתה הקונצפטואלית והתורתית של קבוצה קטנה של קצינים יוצאי הצבא הבריטי, שבאחר רב השתלבו בו בתפקידי מפתח. שירות המודיעין, שהוקם ביולי 1948, שילב בתוכו חלק מאנשי השי" שפנו למודיעין הצבאי יחד עם מסתערי הפלמ"ח וקציני הסיירים שלו, וקצינים צעירים שהתמנו לתפקידי מודיעין והוכשרו להם תוך כדי המלחמה. הראשונים הביאו אתם מאגר רב של נסיון בביטחון פנים והיכרות עם גורמים ערביים מקומיים. סיירי הפלמ"ח הביאו מטען רב של הכרת השטח וניסיון בפעילות מודיעינית-מבצעית בשטח הערבי. אולם הרצוג, סימון, גאון, רייפנברג, קוסמן, גיליס דה-שליט, דרור וחבריהם הם שהביאו אתם את תורת ההפעלה והארגון של המודיעין בצבא סדיר, את שיטות עיבוד הידיעות למודיעין, סיכומו והיפצתו, את דרך שילובם של אמצעי האיסוף השונים ואת חשיבותו של מודיעין השדה כאלמנט מסייע בתכנון הקרב וניהולו, והקנו יסודות אלה למערך כולו. בשלבים מאוחרים יותר של התפתחות המודיעין, והפיכתו ממחלקה לאגף במטה הכללי, שוב מילאו בו קצינים יוצאי הצבא הבריטי תפקידים מרכזיים, ובהם שלושה ראשי אגף המודיעין, יהושפט הרכבי, חיים הרצוג (בפעם השנייה) ואהרון יריב.

”המסתערבים” – המחלקה הערבית של הפלמ”ח

ירוחם כהן

לתפקיד קצין מטה לענייני הסיירות בפלמ”ח ונושא הסיירות בפלמ”ח היה לשם דבר.

(ח) בין התפקידים החשובים שהוטלו עלי היה נושא ”תיקי הכפרים” שבוצע במסגרת לשכת התכנון של ההגנה. תחילה הוטל על טייסי ”מחלקת הטיס” של הפלמ”ח, שבסיסה היה בקיבוץ נען, לערוך סדרת צילומים אוויריים של מטרות אסטרטגיות ברחבי הארץ. את הצילומים העברנו לסיירי הפלמ”ח שהביאו מידע מלא על דרכי הגישה אל המטרה ומידע נוסף שלא נתגלה בצילום האוויר. את החלק השלישי בהשלמת ”תיק הכפר” כיצעו המסתערבים שהשלימו את המידע הנדרש לגבי פנים הכפר. בניית ”תיק הכפר” נעשתה ע”י לשכת התכנון. תיקי כפרים אלה סייעו רבות בידי המפקדים במלחמת השחרור.

כל זאת, ד”ר גלבר, אירע לפני קיץ 1947. משנת 1947 ואילך, ותוך מהלך מלחמת העצמאות, פעלו ”המסתערבים” בקדחתנות בסיוורים ובחדירות אל תוך השטחים הערביים ואל מעבר לגבולות. קביעותיו של ד”ר גלבר כי ”ידיעות כלליות על תכנית הפלישה החלו להגיע מתחילת מאי (1948 – י”כ) וכי ”כ” 15 במאי נמצא אפוא הצבא (כוחותינו – י”כ) מתמודד עם אויב, שמבחינה פסיכ-לוגית – לפחות – היה בלתי צפוי” – קביעות אלה של ד”ר גלבר, אינן תואמות כלל את המציאות:

(א) בחודשים מרס-מאי 1948 שימשתי כקצין מודיעין בחטיבת יפתח במטהו של יגאל אלון במבצע ”יפתח” לשחרור הגליל המזרחי. מדי בוקר ערכתי טיסות סיור וצילום מן הכינרת לאורך הגבול ועד להר מירון. זיהינו את בסיסי הפלישה שהקים האויב מעבר לגבול וההכנות שנערכו בהם ושאר התעצמו והלכו. ערב הפלישה, בטרם החל האויב לפעול, תקפו כוחות ”יפתח” את בסיסי הפלישה האלה

בכל רחבי סוריה ולבנון עד לדיר איזור בצפון-מזרח סוריה, לשלרשותם רשת אלחוט ארצית. למותר לומר שאנשי המחלקה הסורית, מפקדים ופקודים כאחת, ניצלו היטב את שהייתם ופעילותם בסוריה ולבנון לקראת העתיד עם סיום תפקידם שם.

(ב) עם סיום תפקידי ב”מחלקה הסורית”, ביוני 1943, הטיל עלי מפקד הפלמ”ח, יצחק שדה, לאור הניסיון שנרכש בפעילותנו, להקים את מחלקת המסתערבים במסגרת הפלמ”ח. כן, כבר אז, צפתה ההגנה את הצורך בהקמת מודיעין צבאי במסגרת התכניות שהחלו להיקם ב”קוד העליון של ההגנה לקראת המאבק הצפוי בין ישראל למדינות ערב.

(ג) מחלקת ה”מסתערבים”, שהיה לי הכבוד לעמוד בראשה, החלה פעולותיה ביולי 1943, כשהגרעין העיקרי של המתנדבים ליחידה נבחרו מבין אנשי המחלקה הערבית בחרייבה שעל הכרמל וחלק מאנשי ”המחלקה הסורית” שהביעו רצונם להמשיך ולפעול במסגרת הפלמ”ח. כן גייסנו מתנדבים חדשים ברחבי הארץ אשר צורפו ליחידה.

(ד) מאז יולי 1943 ועד למלחמת העצמאות נערכו אימונים קדחתניים, שתי”לות (בחיפה, יפו, ירושלים ועוד), חדירות לכל שטח ערבי עויין בארץ וכן, החל משנת 1946, החילונו בהחדרת המסתערבים לירדן וסוריה כהכנה לקראת הצורך בשתילות בארץ אויב.

(ה) גם בהיות בתפקיד מפקד ההגנה בסוריה ולבנון בשנים 1945-6 טיפלת, בין השאר, בהכנות לפעילות מודיעינית לקראת העתיד, והיה כי תפרוץ מלחמה.

(ו) עם שובי ארצה בסוף שנת 1946, נתמנית לקצין מטה לענייני מודיעין במטה הפלמ”ח וכבר אז החילונו לפתח כמלוא המרץ את פעילות המודיעין הצבאי בגרודי הפלמ”ח ובפלוגותיו ברחבי הארץ. (ז) כמקביל, נתמנה חיים זינגר (רון)

חזרתי וקראתי את מאמרו של סא”ל (מיל) ד”ר יואב גלבר בנושא ”הקמת המודיעין הצבאי” (מערכות, 294-295) וכבר החל מן השורה הראשונה של המאמר תמהתי על קביעתו כי ”לקראת מלחמת הקוממיות הורגש העדרו של מערך מודיעיני צבאי...” – האמנם?

את דיעותיו וקביעותיו של ד”ר גלבר על פעילות הש”י (שירות הידיעות של ההגנה) בשנות ה-40 אני משאיר לתגובת אנשי הש”י. אני מבקש להתייחס לדבריו על המחלקה הערבית של הפלמ”ח (ה”מסתערבים”) מאחר, שלדעתי, המידע, שבידי ד”ר גלבר הנו שטחי ביותר ובהחלט אינו מדויק.

לא ברורה לי קביעתו של ד”ר גלבר, כי ”רק בקיץ 1947 חודש המאמץ להכשיר קבוצה של מסתערבים שניתן יהיה לשתול אותם בשטחים הערביים, או להחדירם לשם בשעת הצורך. הכשרתם של מסתערבים הייתה מורכבת וחייבה זמן ממושך, שבמהרה התברר כי אינו עומד לרשותה של ההגנה.”

כהיסטוריון, אילו העמיק ד”ר גלבר לחקור בנושא זה היה מגלה, שמסתערבים היו קיימים, ופעלו רבות שנים לפני ”קיץ 1947”. ואלה הן העובדות:

(א) כראשית מלחמת העולם השנייה, בשנת 1941, חדרה קבוצה נבחרת של חברי ההגנה דרך קווי האויב אל סוריה ולבנון ופעלה בתפקידי מודיעין וחבלה במשך יותר משלוש שנים. ”המחלקה הסורית”, בפיקודם הישיר של יהושע (גיוש) פלמון, ישראל בן-יהודה (עבדו) ויגאל אלון, הוקמה ופעלה בשיתוף מלא עם שירותי הריגול של צבאות בעלות הברית במזרח התיכון. אנשי ”המחלקה הסורית” התבססו ופעלו כערבים לכל דבר

* איש המחלקה הסורית של ההגנה במלחמת העולם השנייה ומפקד מחלקת המסתערבים בפלמ”ח.

נראה לי שכל הביטול המבצבץ במאמרו של ד"ר גלבר לגבי פעילות הש"י והמסתערים בא להכשיר את הקרקע לסיכום במאמרו של ד"ר גלבר בו הוא חובש כתרים על ראשיהם של "קבוצה קטנה של קצינים יוצאי הצבא הבריטי שבאיחור רב השתלכו בו (כבנייתו של מערך המודיעין הצבאי) בתפקידי מפתח". והוא ממשיך "הם שהביאו אתם את תורה ההפעלה והארגון של המודיעין בצבא סדיר וכו'".

אני אהיה האחרון שאיננו מעריך את חלקם של אותם אלפי בחורים שהתגייסו לצבא הבריטי לפי הוראת מוסדות היישוב בטרם מדינה. אולם, לעניות דעתי, ד"ר גלבר דוקא עושה להם עוול. האם כדי להאדיר את חלקם של "קבוצת קצינים יוצאי הצבא הבריטי" ורבים אחרים מחב"ו ריהם, שלקחו חלק פעיל במלחמת העצמאות, אות, צריך לבטל את פעילות אנשי הש"י, ה"מסתערים", הסיירים ועוד, שפעלו בתנאי המזוהרת של הימים ההם, שאני מעריך, שד"ר גלבר אינו מכיר? האם חמשת הכרכים, שכתב ד"ר גלבר על "תולדות ההתנדבות" (לצבא הבריטי), מקנים לו בקיאות במה שאירע בארץ בשנים 1940-1948? היסטוריונים, היזהרו בכתיבתכם!

של אלוף (מיל') אברהם אדן (ברן) "עד דגל הריו".

ד) ועוד — ד"ר גלבר קובע, כי "את ציר הפלישה הסורי זיהו עתה (15.5.48 — י"כ) בבטיחה (שפך הירדן לכינרת). כמי שמכיר היטב את האזור, לא הייתי מציע לגרוע שבאויבי לקבוצת ציר פלישה באזור הזה.

אבל, למה לבוא ולקבוע, כי המסתעררים כים "נחלו גם כשלונות. מסתערב אחד נמצא הרוג בין לוד ורמלה, ושניים אחרים נתפסו כיפו עוד באותו חודש", או לבוא ולקבוע כי "הניסיונות להפעיל מסתעררים כים בימים הראשונים לאחר הפלישה, לא עלו יפה. שניים מאנשי היחידה שחדרו לעזה, נתפסו ב-22 במאי והוצאו להורג לאחר שהואשמו בהרעלת כארות" — האם יש לכנות ככישלון חיילים שנפלו בעת מילוי תפקידם? זוהי מסקנה אומללה ביותר, ובהחלט אינה הולמת אדם הנושא דרגת סגן אלוף (מיל')! זוהי פגיעה גסה בכבודם ובזכרם של ששה מסתערים שנתפסו והוצאו להורג בעת מילוי תפקידם, ועד היום לא זכנ' להיקבר בקבר ישראל!

איש ה"מסתערים" נתכבד להדליק משואה כהר הרצל בערב יום העצמאות תשמ"ד, ויש לראות בכך הערכה ותודה להישגי ה"מסתערים".

מצפון למלכיה וממזרח לגשר בנות יעקב והשמירום.

ב) ב-7.5.48 הטלחי על שני מסתערים בים לחדור לסוריה ולהשיג מידע על ההכנות של צבא סוריה לפלישה. המסתערים ערכים הגיעו לקוניטרה, הפעם מתחזים כפליטים, אל ידידיהם שם מסוירים קודמים, ומשם הגיעו לדמשק. הם השיגו בדמשק אישור תנועה, חזרו לקוניטרה ושוטטו לאורך הגבול עם סוריה ולבנון והגיעו לביירות. שם נפגשו עם שני מסתערים נוספים שהגיעו כפליטים לאחר שחרור חיפה, ויחד הגיעו לדמשק וביקרו, בין השאר, בבסיס האימונים הצבאיים בקטנה.

ברשותם נמצאה מצלמת-מצית שמסרה תי בידם והם השתמשו בה לעת צורך. המסתערים חזרו למטה "יפתח" בראש פינה ב-13.5.48, דהיינו יומיים לפני הפלישה. מכאן לבוא ולטעון שהפלישה הייתה בלתי צפויה וכי "המודיעין נשען כמעט בלעדית על שידורי הרדיו הערכי... וכו' וכו'", זה ממש סילוף עובדות. (למי היה רדיו?)

ג) גם על טענותיו של ד"ר גלבר על "העדר תודעה על סכנת פלישה" וקביעתו כי "כנגב לא חשבו להציב תצפיות על הצירים (צירי תנועה — י"כ)" — לא נותר לי אלא להציע לו לקרוא בנושא זה בספרו

עוד בעקבות "הקמת המודיעין הצבאי"

סא"ל (מיל') ד"ר פנחס פיק

היות שד"ר גלבר עומד לפרסם כרך חמישי של הספר "תולדות ההתנדבות", ולבטח רצונו כי הספר יהיה נקי מהשמעות טוט ואידיולוגים, הרי מן הראוי שלא יתעלם מהעובדה, כי בירושלים פעלה עד ל-14.5.48 "הרשת הצבאית (האנטי-בריטית) של הש"י". רשת זו הוקמה בקיץ 1947 ע"י ד"ר שלהבת פריאר ("אורי"), אשר עוד לפני כן, כחייל בריטי, פעל רבות

במעמ' 20 נאמר: הש"י מילא פונקציה של איסוף ידיעות לצרכים פוליטיים יותר מאשר גרעין למערך של מודיעין צבאי. משפט זה אינו משקף את המצב כפי שהיה למעשה ב-1947-1948. נראה לי, כי מחבר המאמר טועה עקרונית, בהרגישו הדגשתי יותר, כי "האיסוף שלו (של הש"י) התרכז כמעט אך ורק בסוכנים... ברובם ערבים..." וכו'.

היות שנמנית עם מקימי חיל המודיעין ב-1948, קראתי בעניין את מאמרו של סא"ל (מיל') ד"ר יואב גלבר "הקמת המודיעין הצבאי" (מערכות 294-295, יולי 1984). כמה מהדברים שנאמרים במאמר עוררני לתגובה.

עד דגל הדין

עם ספרו החדש של אלוף (מילי) אברהם ארן

אל"מ (מילי) ד"ר מאיר פעיל

אל מעבר למיקומם של היישובים היהודיים... אם אל מדבר יהודה וים המלח בואכה מצדה ועין גדי, ואם אל המרכזים ההרריים של ארץ ישראל המיושבים בערבים. כל זאת תוך הסתכנות כפולה: מגיעי התקלות אלימים עם ערבים (מכות), נשק קר ולעתים אף נשק חם) מחד גיסא, ומעצר ע"י הבריטים מאידך גיסא. מדידה זו של ארץ ישראל המערבית (פה ושם גם המזרחית) לאורכה ולרוחבה ע"י תנועות הנוער החלוציות לפני הגיוס לפלמ"ח וע"י פולחן הסיירות והטופוגרפיה של הפלמ"ח העניקה לכל פלמ"חניק מימד רגשי עמוק של קשר הווייתני אל הארץ, אל המזרח התיכון כולו, אל מורשת העם היהודי בארצו וגם אל המורשת הערבית העוינת, זו אשר בתוכה נצטרך לחיות לצד במסגרת המפעל הציוני שלנו. האם זה דבר והיפוכו או אתגר לסינתזה דיאלקטית?

הפלמ"ח נהג להשקיע הרבה מאוד באימונו ובטיפוחו של הלוחם העצמאי; תוך הדגשה כי ניתן להפוך כל אדם נורמלי לחייל עילאי, אם מפתחים בו בשקדנות את ההכרה, את כושר המחשבה, את הכושר הגופני ואת המקצועיות הצבאית הנדרשת. כך מתפתחת הנורמה המאפשרת במסגרת האימונים לשלוח פלמ"חניק בודד מקיבוץ שער העמקים להסתובב שתי יממות על הכרמל כדי להביא אל הבסיס שני מרשימים של שני כפרים ערביים השוכנים במורדות המערביים של הכרמל (פרק כ' - לבדי בשטח) ובלשונו של "ברן":

"... האימונים שעברנו היו ברמה גבוהה. המ"כים היו בעלי יכולת אישית רבה, הצגת התכלית וההדגמות היו משכנות ומרשימות. למדנו כיצד להסתתר בשטח, להסתוות באמצעים פשוטים, לקפוא ולא לנוע, לצפות על ידי הזוהר ראש מזערית, אישית ומדורגת,

קבוצת אנשי 'הגנה', ששירתה בצבא הבריטי, יצרה קשר עם אנשים מהאצ"ל, מהלח"י ומהפלמ"ח והקימה את קבוצת 'עם לוחם' במגמה לבצע פעולות צבאיות נגד הבריטים. המוטו היה: יומה מאוחדת של הנוער כדי לפעול נגד הבריטים תוך התעלמות מהמנהיגות 'המפוצלת'. רק מאוחר יותר הבינו... שבמסווה המוטו הזה נקרא הנוער לאמץ את קו הפרישה; יציאה לפעולות שתבוצענה ללא שיקול הדעת של המנהיגות הנבחרת... "בני גוד לנוער העירוני התוסס, ששאל את עצמו שוב ושוב - לשם מה אנו יושבים בפלמ"ח אם איננו מבצעים פעולות, ועד מתי נשב באפס מעשה? היינו אנו, תלוצי ההכשרות המגויסות, גורם מייצב. עבורנו הייתה הישיבה בקיבוץ, העבודה, ההווה, חלק מתהליך ההכשרה, שבו רצינו. אנו היינו יוצאים לקיבוץ גם לולא הפלמ"ח. העובדה שבנוסף לתהליך הכשרתנו לחיי התיישבות נתאפשר לנו לעשות גם שירות לאומי צבאי במסגרת יחידת העילית של 'הגנה' רק הוסיפה להרגשתנו הטובה. הסינתזה בין הכשרתנו להתיישבות והכשרתנו כלוחמים במסגרת צבאית מגויסת לא יצרה ניגודים. להיפך, בצד חיי עבודה וחיי חברה תוססים - ימי עיון, טיולים, מסיבות ליל-שבת וריקודים, חזורים והיווצרות זוגות האופייניים לחברה מעורבת של בני נעורים - נוסף מימד שנתן תוכן נוסף לחייו - האימונים והתכונות ליום מבחן" (עמ' 29 - 30).

אימון וחיזוק

הספר פורט בפני קוראיו, בכישרון ובחביבות רבה, חלק חשוב ממגוון החינוך והאימון של דור הפלמ"ח. אביא רק שתי דוגמאות: אהבת המולדת, אשר הוטמעה אט אט במוח ובלב באמצעות טיולים, מסעות וסיורים רגליים בכל רחבי הארץ, הרבה

"עד דגל הדין" אינו ספר היסטוריה, אלא סיפור זיכרונותיו של נער תל-אביבי חבר בתנועת נוער חלוצית (השומר-הצעיר) וב"הגנה", של פלמ"חניק איש הכשרה מגויסת, של קיבוץניק ביישוב חדש בנגב, של מפקד אזור בנגב, של מפקד פלוגת פלמ"ח בנגב בחדשים הראשונים של מלחמת העצמאות, ושל מפקד פלוגת גח"ל (גיוס חוץ לארץ) קרבית דוברת יידיש בחדשים האחרונים של מלחמת העצמאות.

אחדות לאומית

החלקים הפחות חשובים בספר הם אותם קטעי קישור, שבהם מנסה המחבר לטוות חוטים מקשרים בין האירועים שהוא חווה ובין מצב האומה והמדינה. התיאור והפרשנות בקטעים אלה לוקים מדי פעם בחסר ובפשטנות, עד כי ניתן, לדעתי לוותר עליהם ולהסתפק בסיפור הזיכרון נות החווייתיים, שהם הרוב והעיקר בספר ובהם טמון התוכן החיובי של הספר ולקחי החשובים והמאלפים.

כל זאת, פרט לפרשה רעיונית מעניינת אחת, אשר בה מצליח ברן להסביר, במספר משפטים, כיצד עשויה ההכשרה המגויסת החלוצית לחסן את חברה בפני אקטיביות צבאית חזרה עד כדי פרישה מקבלת המרות הלאומית. מדובר בקבוצת "עם לוחם" שהתארגנה בסוף 1943 ובראשית 1944, ואשר ניסתה לתקוע יתד בפלוגה ו' של הפלמ"ח, אשר הוקמה ביסודה על-ידי צעירים ירושלמיים. מחלקת ההכשרה המגויסת, שבה שירת ברן נקלעה לפלוגה ו' (בקיבוץ שער העמקים) ומפקד המחלקה, מתי איפלנר-פלד, שהפלמ"ח העמידו בראשה, נתפס לרעור נות אקטיביסטיים מבית המדרש של "עם לוחם" וסולק מן הפיקוד על המחלקה - סילוק שהרהים את אנשי המחלקה. לאחר שהעניין הוסבר לאנשי פלוגה ו' בכנס מיוחד מפרש לנו 'ברן' את לקחו בהאי לישנא:

הספרים ממדרג

אכן גם המפקד הוא בן-אנוש בעל לב מפרפר, אלא שהוא נועד לשמש עמוד התווך של היחידה והעוצבה הלוחמת. ומתוקף מעמד זה חייב מוחו להשתלט על ליבו שיפרפר בקצב איטי ושרה אמן וסמכות על סביבותיו.

ועוד עניין הקשור יותר למנהיגות מאשר למקצועיות הצבאית הצרופה, היא להיטותו של "ברן" – ועל כך הוא ראוי לשבח מיוחד – לא לתת ליחידתו, בשום מקרה, להתפרק על מנעמי הבטלה. בעי-צומה של מלחמת העצמאות לא הניח מעולם לפלוגתו לנוח. על זרי דפנה לאחר כל התקפה או כיבוש יעד, בין אם הדבר אירע לאחר כיבוש באר שבע ובין אם מיד לאחר כיבוש משלט אום כתף ממזרח לאבו עגילה. מיד למחרת הניצחון הוחזרה פלוגתו למשטר של אימונים אינ-טנסיביים שחלקם יוחד להפקת לקחי הקרב האחרון וחלקם נועד לשמור על הערנות ועל הכושר הקרבי של הפלוגה. ואולי עוד מעשה שהיה אופייני למלחמת העצמאות, בהיותה מלחמה ממושכת, אשר בעיצומה הורמו באורח מתמיד תגבורות מן העורף לחזית, ואלה לא זכו לעתים לאימון נאות. על המ"פ "ברן" הוטלה משימה להחזיר אטפקה ותגבורת של מחלקה מגדוד אחר בלילה מקיבוץ בארי אל כפר דרום, אשר ליד העיירה הערבית דיר אל באלאח:

"בבארי ציפתה לי הפתעה, מצאתי מחלקה עם שלושה מ"כים, ללא מ"מ. אחד המ"כים, שמחה'לה, שירת כסמל המחלקה. המ"כים סירבו לצאת לכפר דרום. היכרתי את שלושתם בהיותם מוותיקי הפלמ"ח בנגב. הם הסבירו את סירובם תוך שפע הצטדקויות ותירוצים. שלושתם דיברו, אך בעיקר שמחה'לה: חייליהם אינם חיילים, זה עתה עזבו את 'הדפוי' – (כך קראו למחנה האימונים החטיבתי שהוקם ברוחמה, כדי לקלוט טירונים, שמאו הגברת הגיוס ברחבי הארץ ורמו גם לנגב). 'העצחנים האלה' (כך קראו או לטירונים) אפילו לא השלימו את האימון שלהם. בגלל המבצע הגדול שהחל, סגרה החטיבה את 'הדפוי' והם נשלחו לבארי. אין הם סוג האנשים שהורגלנו אליו, הם באו מפרברי הערים, לא התאמנו לפני כן

המפקד בכל הדרגות לחשוב בעצמו איך לבצע את משימתו, תוך מתן חופש פעולה נרחב לכל מפקד לשנות וליושם תכנית חדשה במציאות המשתנה של המערכה ובלבד שיהא רבך במטרה, והרי לפניך דגם של צבא שהיוחמה הקורנת של מפקדיו מגדילה אלף מונים את עצמתו המספרית.

מנהיגות

הספר שזור לכל אורכו באירועי מנהיגות ראויים לציון המתוארים באורח אמיתי והוגן מנקודות המבט השונות: הטוראי, המ"כ, המ"מ, המ"פ, המג"ד. התנהגות המפגינה שלווה תקיפה היא נורמה חירינית של מנהיגות. היא מערערת את ביטחוננו של האויב הנמצא אתך במגע קרוב, ואף יותר מכך: היא יוצרת הרגשת ביטחון ויציבות בקרב אנשיו. רק במקרים של לחצים פסיכולוגיים קשים מתברר עד כמה זקוקים החיילים למשענת הסמכר תית של המפקד כדי לתפקד כיחידה קרבית או אפילו כדי לחיות כחבורת בני אדם. אלא שאצל "ברן" מוצא עיקרון זה גם ביטוי הרבה יותר אנושי ואמיתי מפיו של המ"מ, שאול ביבר, בעת מסע שערכה המחלקה בתוך השטח ההררי הערבי באזור שכס, בעקבות מרדף לא סימפטי של הרבה ערבים ולאחר שהמחלקה הצליחה לחמוק מהם בלילה:

"היינו מפתחים קבוצות קבוצות מסביב למספר עצי זית. ישבנו והאזנו לקולות המחפשים שהדהדו במרחב. אני, נושא האקדח, הייתי צמוד לביבר ולחבורת הפיקוד, שנתרכזה ליד אחד העצים.

ביבר שלחני לסיבוב ליד שאר העצים, כדי שאדווח כיצד מרגישים החברה. חזרתי ודיווחתי כי רובם נוחרים. תגובת ביבר הייתה מעניינת: 'טוב להם, הם סומכים עלינו, אבל אין להם מושג עד כמה אין לזה כוונה'. זכורני שהופתעתי: הן מתוכן הברברים והן מגילוי הלב בו נאמרו. לימים עוד אווכח פעמים רבות, עד כמה נוח לאנשים להשליך את היבם על אחרים, על מישוהו שיפקד עליהם ויקח עליו את האחריות והסיכון שבקבלת החלטות במצבים קשים" (עמ' 38).

למדנו להכיר את השפעת האור והצל על יכולת התצפית, גילוי והסתר. למדנו לזחול בסבלנות, לרלג דילוגים קצרים בעיתוי נכון ולתכנן לעצמנו את קו ההתקדמות בשטח. ביצענו תרגילי הסתננות יחידים בהם, במשך שעות, בסבלנות, התקדמנו, זחלנו, קפאנו במקומנו, דילגנו עד שהתקרבונו אל המ"כים, שניצבו על גבעה בתפקיד צופים. למדנו לנהוג בשטח כצפידים.

לראשונה התברר לי שצבא זה עסק מקצועי המחייב ידע רב ואימון. גם אימוני הלילה הקנו לי ביטחון רב; למדתי להתקדם, להתקרב, להסתנן לאובייקט מוגן ושמור. למדתי להקשיב, לקפוא במקום ולהיצמד לקרקע, תוך ביטחון שאין רואים אותי. למדתי לקפוא במקום, ככל מצב שהוא, ברגע שאני נלכד בתוך אלומת זרקור. למדתי שהקושי העיקרי בלילה נעוץ בבעיית ההתמצאות בשטח ולא בהיעלמות או בהסתננות. האימונים בטופוגראפיה ותרגילי ההתמצאות הרבים שערכנו ביום ובלילה, הטכניקות שהקנו לנו לבחירת קווי התקדמות ממגמה למגמה, לשמירת כיוון וזכירת דרך, ההיעזרות בכוכבים ובלבנה – כל אלה יסייעו בידי. אכן בסוף אימון 'החייל הבודד' קניתי ביטחון עצמי ביכולתי לפעול בשרה ולשרוד" (עמ' 25).

"...המסגרת הצבאית הייתה דומיננטית; מסדר ביקורת, גילוח וצחצוח מדי ערב. ביקורת מעונות כל שבת שנייה. לפני הצהריים היינו מוציאים את המ"טות מהאוהלים, שוטפים אותן, ממרקים ומנקים, מחזירים הכל למקום, וממתינים לביקורת של המ"כים. אימונים להלכה – שבעה ימים בחודש, בפועל – תקופה מקובצת, אחת לחודשים שלושה. הרבה ספורט שימושי, הרבה טופוגראפיה והרבה מסעות. לאחר אימון 'החייל הבודד' עברנו לאימון החוליה והכיתה. גם אלה היו אימונים ברמה גבוהה, הידע שקניתי היה כה יסודי, שאסתמך עליו בעתיד לא רק במלחמת העצמאות, אלא גם שנים רבות בצה"ל" (עמ' 30).

הוסף על כך את הדוקטרינה של חינוך

הספרים ממדרג

במרחבי הנגב, ולא דווקא בהגנה הצמודה הניחת על היישובים עצמם. הווה אומר: בתפעול השיירות, במערכה על קווי המים ובפעילות הניידת ההתקף פית במרחב. מספר לנו ברן:

"במרס 1948 הוקמה חטיבת הנגב, והמח"ט נחום שריג, סירר ביישובי הנגב, הועקתי לקיבוץ אורים. כשהתקרבת לקבוצת המבקרים הבחנתי בנמרוד (הסמג"ד). ביכידני (חיים ברלב - המג"ד), באליעזר בודניקין מסולל-בונה ובנחום שריג. נחום קידם את פני: 'זה אתה שהורית להקים את חומת העפר הווי? והצבעי על הסוללות לטשטוש עמדות, שהפכו ביומתי לסוללת חומה סגורה והיקפית. 'כן! עניתי מבלי לחוש שהמדובר בחריגה מסמכות. 'באיזו רשות? מה היו ההוראות? הסברתי בפשטות ובביטחון עצמי את ההיגיון שמאחורי הרעיון.

נחום סנט בי: 'עד שלמדנו לצאת אל מחוץ לחומה, אתה בא ומשיב את אנשי היישובים אל מאחורי החומה? הופי תעתי. אני חשבת במונחים צבאיים טאקטיים פשוטים, ופה נתקלתי בנימיר קים פסיכולוגיים שכלל לא חשבה עליהם. הייתי עעיר, התחנכתי בפלמ"ח, 'מחוץ לחומה', הייתי משוחרר מתפירות ומדפוסי פעולה של העבר. הנימוק הזה נראה לי כלא שייך לעניין. הבחנתי שהחבורה מחייבת, בודניקין התעניין כמה ימי עבודה יידרשו להשלמת סוללה מקפת סביב היישובים שבהם טרם החלה העבודה. נחום חייך ואמר: 'אוקי, המשך בסוללות, אבל אל תשכח לאמן את הפלמ"ח גם לצאת למכות-נגד מחוץ לגדר.' (עמ' 104).

נחום שריג דאג לכך שחטיבת הנגב לא תשקע במנטאליות של ביצורים ולחימה נייחת על היישובים. אם גם התברר כי ההתבצרות וההתחפרות היו חיוניים כדי לעמוד באש הארטילריה, השריון וחיל האוויר המצרי, אולם רק הפעילות האיומת טנסיבית במרחב, ביום - ע"י שריונות מאולתרות וגייפים ובלילה - ע"י פשוטות ברגל, ברכב, ואף באמצעות סוסים, היא שאפשרה לחטיבת הנגב להחזיק את כל מרחב הנגב, ביוצרה אצל המצרים

הדפו את ההתקפות בגבורה. היו להם מספר הרוגים יש להם גם פצועים. נכשלו הניסיונות לזרוק להם מהאוויר תחמושת ותרופות, החבילות נפלו מחוץ לתצר. שתי המשאיות הראשונות בשירה הניצבת לפניכם, מכוצרות בשקי חול ומיועדות עבורכם. השיירה כולה מלווה במחלקה מהפלוגה שלי המפוצלת בשני משוריינים. אתם מיעד-דים לתגבר את כפר דרום ובשאר המש-איות יש אספקה - מזון, תחמושת, מוקשים ותרופות. החרירה שלנו לכפר דרום מבוססת על תנועה בדרכים בהן לא נענו עד היום, סביר להניח שלא ימתינו לנו שם ונחצה את השטח בהפתעה. אין לפתוח באש, אלא להצטרף לאש, אם המשוריינים שלנו יפתחו. השעה מאוחרת ואני מקווה שנספיק להגיע לכפר דרום עוד בחשכה. נחצה את הוואדי על יד תל-גמא ומשם נעשה את דרכנו בדרכי עפר. הסיסמא: 'לילה-חשוך'. המשכתי: 'מחלקה... מחלקה דרום!...! המ"כים עברו לסוף השורה! המ"כים צייתו ועברו לסוף השורה. 'מחלקה - ימינה פנה! כריצה על הרכב עלה! רצו ועלו חיש קל על הרכב.

עברתי למשורין הראשון והתחלתי לנוע בששיירה בעקבותי. המחלקה נענתה, גם המ"כים נענו לפקדות ללא בעיות. כעצם העברתי את המ"כים לסוף השורה, כדי לרמוז להם שהם מצטרפים כטוראים. אבל החיילים כלל לא ידעו שמפקדיהם סירבו לצאת בראשם והנחתי שהמ"כים יתפשו פיקוד. ואכן כך היה" (עמ' 151 - 152).

התיישבות ולחימה מחוץ לגדר
ברן מתאר בחן רב את קיבוץ, נירים, את ההתיישבות בנגב בשנים 1946 - 1948 בעת המאבק נגד הבריטים ובמלחמת העצמאות; ואף את מבצע העלאת אחת עשרה הנקודות בנגב במוצאי יום הכיפורים ר"ח תש"ז (אוקטובר 1946). מעמוד לעמוד הולכת ומתגבשת תמונת העימות המת-ריף נגד הערבים בסביבה ערב מלחמת העצמאות ובמהלך החדשים שלאחר הכרזת ה-29 בנובמבר 1947. יותר ויותר התברר כי המלחמה תוכרע

חוקים לתקופת אימון ממושכת מהר-גיל ולא לתקופה קצרה מהרגיל. אין המ"כים מעינים לצאת אחם לקרבות, זה מסוכן וגם לא אחראי.

'ברן, אתה הרי מכיר אותנו לא מהיום - האם לא היינו בסדר עד היום? יתר על כן, אנו מוכנים לצאת לכפר דרום מיד! אבל בלי חיילינו. לצאת אתם זו ממש סכנה, איננו רוצים להיפגע מכרר רים שלהם.

ואני: 'כפר דרום לא זקוק לשלושה מ"כים, הוא זקוק למחלקה, הזמן חולף ועוד מעט כבר יהיה מאוחר לצאת, אספו את חייליכם והיכונו לציאה. אולם הם הוסיפו לעמוד בסירובם...

... כאשר נוכחתי שכבר חצות, השעה שבה לפי התכנון היה עלי לעזוב את חצר כפר דרום בדרכי חורה, והרגע האחרון על פי חישובי שבו יכולתי עוד לנסות להגיע לכפר דרום ולעזוב בטרם יעלה האור, קמתי על רגלי ואמרתי: 'גשבר לו מכס, אני יוצא לדרך, אין לי צורך בכס. סדרו מיד את המחלקה במקסדר, אצא עימה בלעדיכם! ועזבתי את החדר בכעס. (ההדגשה שלי - מ.פ.) כשיצאתי הייתי מסופק אם יוציאו את אנשיהם למסדר. החלטתי שאם יסרבו להוציאם אצא בלעדיהם, לפחות אביא את האספקה לכפר דרום. הערתי את אנשי, המנועים הותנעו, החצר נעורה לחיים. מהצרפים יצאו חיילי מחלקת בארי, נשמעו פקודות בשטח, והם הסתדרו במקסדר, ניצבו בשלוש שורות בחשכה.

הזמן דחק, ויורתי על ביקורת יציאה. ניצבתי לפני המקסדר ושאלתי: 'יש מישהו שחסרה לו תחמושת? דממה. 'יש מישהו שאין לו שני רימוני-יד? דממה. 'מקלעים הרימו יד! - שלוש ידיים הורמו. 'בסדר, 'כמה מחסניות יש למקלעים? - הסמל שמחה'לה בהן ענה - 'שש מחסניות'.

'חוליות המקלע להרים יד... האם יש לכם שש מחסניות? הורידו! הידיים הורדו. הפרע לי שלא יכולתי לראות את פני החיילים, אך הם עמדו בשלווה והגיבו לשאלותי בשקט. עתה עברתי למתן הפקודה והתדרוך: 'שימו לב! - כפר דרום מותקפת מזה יומים. עד כה

הספרים המדורגים

המתחמק על חשבונם מהחובות שהם נושאים בהם. בצבא אחר היה כבר נשפט לשנות מאסר רבות. אנשי הסגל התרעמו על אמרתם: 'הגח"ל בשר תות-חיס' - הרי אנו הוותיקים צועדים בראש, נלחמים עמכם, הארץ מלאה קברים של חברינו שנלחמו כאריות עוד לפני בואכם, עוד בימים שהיינו מעטים ורילים בנשק - איך זה עולה על דעתכם שדווקא אתם בשר תותחיים?

ואנשי הגח"ל בשלהם: נכון שאתם נלחמים אתנו, אבל אצלכם המלחמה זה 'ספורט'... אתם רדפי הסתכנות והרפתקאות, שואפים להצטיין בכל מחיר. מה הפלא? אתם יודעים שאם תהרגו יש מי שידאג למשפחות שלכם... ובכלל אתם מסוררים בארץ אבל אנחנו רבים מאתנו השאירו אישה וילדים במחנות העלייה, רק חלקנו הסתדרנו ביפו. פנינו לפקידים ונענינו בסחבת. מה יהא על משפחותינו, אם נהרג חלילה, מי ידאג להן?... ובכלל אינו יודעים כיצד ניקלט בארץ הזו... נלקחנו הישר לצבא, הישר לתוך המלחמה. מה נעשה לכש-תיגמר? היכן נגור, ממה נתפרנס? איש לא טרח להבהיר לנו את עתידנו...

אין ספק שהיה כאן שוני קיצוני במנטל ליות. אנחנו, כל מעיינינו היו במלחמה ורק במלחמה. הצטיינות בלחימה היה בפלמ"ח ערך ממדרגה ראשונה. המור-טיכציה להצטיין בקרבות הייתה נטועה עמוק בקרבנו, מוטיבציה זו היא שהורידה יומה ותושיה בכל הדרגים. עונש של הטלת משימה על מי שנכשל, היה סוג של עונש 'מכובד' - הייתי משוכנע שהעונש שהמלצתי עליו למנדי (אחד המ"מים) לגבי המשתמט, הוא עונש אלגנטי וגברי - על פי מיטב מסורת הפלמ"ח. לא חשבתיו למסוכן כלל, שכן, מה הבעיה ללוחם בודד לסגת 10 ק"מ בלילה? הייתי בן עשרים ושתיים, חיילי הגח"ל היו מבוגרים ממני ועולמם הנפשי והרוחני שונה, נטל בעיותיהם ודאגותיהם היו זרים לי. תופעות כמו השתמטות, גילוי סלחנות כלפי עריקים ומשתמטים, פשוט לא יכולתי להבין. פירשתי זאת כמורשת גלותית, המ"ח ייכת אותנו לעמול קשות על חינוכם עד שיתפשו את ערכינו" (ע"ע 258 - 259).

של הנגב היה חמור, הדרכים לשפלה היו חסומות. נותרנו כאלף וארבע מאות לוחמים וכמספר הזה מתיישבים, כשאנו מנותקים - היינו במצורו" (עמ' 199).

"צבר" מול גיוס חוץ לארץ (גח"ל)
מספטמבר 1948 ועד סוף מלחמת העצמאות פיקד "ברן" על פלוגה של אנשי גח"ל דוברי יידיש. גם במרס 1949 בעת מבצע "עובדה", שהסתיים בהישג שיא של כיבוש אילת, עדיין לא נוצרה האינטגרציה הרצויה בין "ברן" ללוחמי הגח"ל שלו; ועל אף זאת הפכה פלוגה זו, בפיקודו של ברן ובגלל מנהיגותו של ברן, לפלוגה קרבית מעולה.

הפלוגה השתתפה בארבעה קרבות חשובים של חטיבת הנגב: פעולת הבתר-לים שלה הייתה ההשתתפות בכיבוש באר שבע באוקטובר 1948, בו הצליחה הפלוגה לבצע את משימתה רק בנס ורק משום שהוכנסה לקרב ברגע המכריע אשר שבר את ההתנגדות המצרית. במסגרת מבצע "חורב", בסוף דצמבר 1948, כבשה הפלוגה שני יעדי מפתח בשני קרבות נפרדים: את מתחם ביר תמילה ליד רביבים ואת המתחם החיוני של אום כתף בואכה אבו עגילה בצפון סיני. במבצע "עובדה" של מרס 1949 הוטסה פלוגה זו אל שדה אברהם, תפסה את ראס אל-נקב והגיעה עד אילת. לא הייתה זו פלוגה של גיבורים מלידה ואף לא של גיבורים שנוצרו במלחמה; אלא פשוט פלוגת חי"ר קרבית שהצליח ברן לחנך, לאמן ולהפעיל באמצעות אישיותו ובעבודה קשה של כל סגל הקצין נים והמ"כים והפלמ"חניקים הארץ-ישראלים אשר תפקדו כמדריכים וכמפקדים באימונים וכחלוצי המסתערים על היעדים תחת אש האויב.

"בוויכוחים באו לידי ביטוי הבדלי המנטליות שבין חיילי הגח"ל לסגל הפיקוד, שייצג בעניניהם את הצברים ואת וותיקי הארץ. בוויכוחים גם ניתן ביטוי לכל הלחצים שחשו חיילי הגח"ל ושלא היינו מדעים להם, ועתה פרצו החוצה: אנשי סגל הפיקוד תמחו על הסולידא-ריות והתמיכה שהם נותנים לחברם המשתמט, שהרי הוא בבחינת טפיל

חדעה של חשש ודרך ארץ כלפי העוצמה הגלומה בפלמ"ח ובהתיישבות של הנגב, גם לאחר שניתקוהו.

הפעילות ההתקפית במרחב הגיעה, פה ושם, אפילו עד לרמה של הרפתקנות שגרמה נזקים. כפי שאירע בפשיטת השר-יוניות שערך "ברן" על כביש רפיח - חאן יונס עוד לפני שהבריטים פינו את הארץ (פרק י"ז - כאפיות במשורייני פרפר). מעשה נחפו זה גרר תגובה בריטית מפתיעה, לפני שפינו סופית את הארץ, בהתקפת אש טנקים על היישוב מבטחים (פרק י"ח - נקמת הצבא הבריטי). הפעולה הבריטית תרגלה אמנם את לוחמי הנגב כנגד התקפות צבאיות סדירות שעוד נכוונו להם מצד המצרים, אבל הייתה מיותרת לחלוטין ואף גדה את רוח תכנית ד' של המטכ"ל, אשר חתרה להימנע מעימות עם הכריטים ערב יציאתם מן הארץ.

חריג זה היה יוצא דופן וספרו של ברן מעיד על תוצאותיה החיוביות של המדיניות ההתקפית הברוכה של חטיבת הנגב; עד כדי כך שעל אף מחסורה בכוח אדם ובאמצעים שלחה חטיבת הנגב כוחות צפונה כדי לסייע לחטיבת "גבעתי" בכיבוש הכפרים הערביים הדרומיים אשר חסמו את הדרך לנגב ערב הפלישה המצרית אל ארץ ישראל (פרק כ') - או יש מלחמה או אין מלחמה? חטיבת הנגב המשיכה בסגנון התקפי זה גם לאחר הפלישה המצרית.

דילמה קשה מאוד התפתחה עקב הצורך להציב מדי פעם כוחות נייחים במשלטים או בכפרים ערביים שנכבשו. זאת, בידיעה מפורשת שריתוקם אל הקרקע יקטין את הכוחות הניידים המיועדים לפעולה ההתקפית במרחב ובלשונו של ברן:

"ולאחר הלוחיה צריך לפתור בעיה - כבשנו את ביר עסלוג, עלינו להתחפר ולחסום את כביש באר-שבע - ניצנה - מי יתחפר? הַתְּרַק מחלקה מתוך שלוש המחלקות הניידות שנתרו בגדה? והפתרון כרגיל - יש אל מי לפנות - קובצה מחלקה מהקיבוצים, וכך, באפיסת כוחות, מעטים, שחוקים ודואבים נכנסנו להפוגה הראשונה לה נזקקנו כאוויר לנשימה. מצבו האסטרטגי

...הרי לפנינו עוד פנים של הפלמ"ח
 ושל לוחמיו, פנים המציגות עובדות היסטוריות חדשות ונוספות... הרבה, הרבה לקחים הראויים להילמד ע"י מפקדים וזוטרים ובכירים בכל הדורות.

לבסוף הייתה זו פלוגה טובה. מעולם לא ששה לקרב בהתנרבות, אבל ביצעה את משימותיה. רק ברגע היסטורי אחד ניצת באנשי הגח"ל זיק ההתלהבות... היה זה ברגע תפיסת ראס"א-לג'ק ומשם במי רוח למטה אל חוף אילת. מפרץ אילת, שמעבר לצוקי הגרניט, שבר גם את הציניות שלהם.

הספר מביא אלינו את סיפורו של צבר שנפגש עם שרידי השואה של אירופה בשדות הקרב הקשים של ארץ ישראל...
לפלמ"ח יש הרבה פנים
 ספרו של ברן הוא עוד ספר על הפלמ"ח.

(המשך מעמ' 109)

הוקם מטה "ינשוף", ונשלחו קציני קישור לחזית הדרום. אך אי הקמת חפ"ק אווירי צמוד למטה חזית הדרום ואי הימצאות קצינים לתיאום אוויר (קת"א) במפקדות החטיבות מנעו ניצול יעיל של האמצעים ותיאום. הדבר נשנה במלחמות אחרות ובא על תיקונו רק לאחר מלחמת יום הכיפורים.

ב"חורב" היו בעיות חמורות בקשר — עקב חוסר אמצעים. עם זאת, דווקא מערכת הקשר הרופפת חייבה בניית מערכת שליטה שונה מזו שנבנתה ב"חורב".

סיכום

אלוף (מיל') בני פלד, מי שהיה מפקד חיל האוויר לשעבר הגדיר פעם את החיל כסכין מנתחים: "תן אותו בידי מנתח מקצועי ותוכל להפיק באמצעותו תוצאות נפלאות. שים אותו בידיו של סנדלר ורוב הסיכויים שישבור אותו וגם יפצע את ידיו".

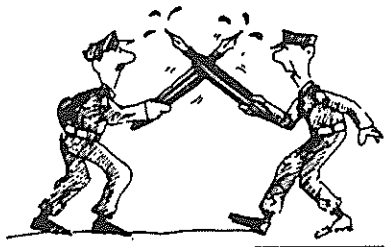
במבצע "חורב" היו סיבות אובייקטיביות שונות שניצול מיטבי של העצמה האווירית — מיעוט אמצעי לחימה, בעיות תחזוקה קשות, חוסר ניסיון קרבי, עייפות הגורם האנושי ומלחמה אינטנסיביות. עם זאת, אין להתעלם מלקחים שהיו חייבים להילמד לגבי הפעלת הכוח האווירי, ובעיקר שיתוף פעולה בין-זרועי, מודיעין ושליטה. יתכן שהסקת המסקנות הנכונות ממבצעו של חיל האוויר בתש"ח הייתה מונעת הישנות בעיות דומות ביתר המלחמות.

טבלה 3: תכנית ליום "ע" ועוד 1					
מטרה	סוג מטוס	מספר מטוסים	זמן מעל המטרה	סוג הפעלה	הערות
אל-עריש	B-17	3	230715	הפצצה	מטרה אלטרנ
שרה אל-עריש	C-47 דקוטה	1	230100	הפצצה	טיויות — עזה
העיר אל-עריש	C-47 דקוטה	1	230500	הפצצה	עם ליווי מטוסי
אל-עריש	B-17	3	231500	הפצצה	קרב
עזה	C-46 קומנדו	1	23100	הפצצה	
עזה	C-46 קומנדו	1	230500	הפצצה	
פאלוג'ה	A-6	4	231700	צלילה	המטוסים תוכננו לפעולות בלתי פר
	פיפר		230230		סקות בשעת הללו
			230430	הפצצה	

טבלה 4: פעילות אוויר — קרקע על פי דו"ח מודיעין ח"א (ינואר 1949)		
המטרה	מספר הגיחות	כמות פצצות (בטונות)
דיר אל-בלח	2	5.6
ח'יינס	28	14.2
רפיח	25	40.1
עזה	28	36.6
אל-עריש	26	30.6
פאלוג'ה	96	89.7
עיראק אל-מאנשיה	12	45.0
אוניות מצריות	1	1.6
עוג'ה אל-חפיר	5	1.8
אבו-עגילה	5	1.8
ביר-חמה	3	0.6

* אדם שתקאי, ח"א במלחמת העצמאות, חיל האוויר, ע' 90.

ספרא וסייפא

"מחתרת", צבא "סדיר", ה"הגנה" וצה"ל

עוד עיון בסוגיה בעקבות ספרו של י' גלבר, גרעין לצבא סדיר (שוקן, 1986)
ומאמרה של זהבה אוסטפלד "רציפות או חידוש", מערכות 302-303; 304

ד"ר אלחנן אורן

גרעינים לצבא ישראל

ב-31 במאי 1948 כתב דוד בן-גוריון את פקודת היום להקמת "צבא הגנה לישראל", ופתח אותה במלים:

"עם הקמת מדינת ישראל יצאה ההגנה ממחתרת ונהפכה לצבא סדיר."¹

היה זה כשבעיים אחרי הכרזת העצמאות, ובעיצומה של המערכה נגד הצבאות הערביים הפולשים. בקרבות קשים ניצבו מגיני היישובים עם לוחמי כוחות-השדה שהתגייסו, התאמנו והצטיידו מאז התלקחות המלחמה בסוף 1947, ועתה זכו למעמד גלוי של "צבא".

יצחק רבין סיפר איך חש באותם ימים, כאשר ה"הגנה" הפכה לצה"ל: — "בעצם, דבר לא נשתנה מתמול שלשום". מה נשתנה בכל זאת? עתה זה קמה "חזית ירושלים" בפיקוד דוד מרכוס, "מיקי סטון". יגאל אלון, מפקד הפלמ"ח ועתה גם מפקד חטיבת "יפתח", נתמנה לסגנו, ויצחק רבין, מפקד חטיבת "הראל", מונה לקצין המבצעים החזיתי, והעביר את הפיקוד על החטיבה ליוסף "יוספלה" טבנקין. אפילו פרשת המינויים הזאת מעידה על שינוי, אולם התחושה ש"רבין מעיד עליה, מעוררת לשאול מה בין "הצבא שברוך" של "המדינה שברוך" ובין צבא הגנה לישראל, פרט להיבט החוקי והפורמלי?

לאחרונה תיאר יואב גלבר את מתנדבי היישוב לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה כ"גרעין לצבא עברי סדיר". בספרו, בשם זה, סקר במפורט את המעבר מלוחמה בלתי-סדירה לסדירה ואת הקמת הצבא לזרועותיו ולחילותיו, והצביע על תרומתם של המתנדבים, פרי גייסונם בצבא הבריטי. לדעת זהבה אוסטפלד הוקם צה"ל בעיקרו של דבר כ"גוף חדש, שונה מהגוף שקדם לו".² לעומתם הדגיש מאיר פעיל את הרציפות

"סדיר" מהו?

עולה אפוא הצורך לברר מה ה"סדיר" — שבצבא סדיר, אם למרות כל השונה והמפריד יכולים הפלמ"חניקים וה"בריטים" גם יחד לראות עצמם כגרעינים לצה"ל, ומהו אותו מכנה משותף, נוסף לעצם הלחימה? בציבור האזרחי מצביעים קודם כול על הסממנים החיצוניים של צבא — מדים, דרגות, סמלים וטקסים. דומה שצבאות סדירים מתאפיינים בחימוש ה"כבד" ובמערכות נשק מורכבות. אבל לאו דוקא אלה הם המאפיינים המוגדרים במילון הצבאי. הוא מונה כמה מייחדים אחרים:

● מתקיים הן בזמן שלום הן בזמן מלחמה.

● כפוף למרות המדינה.

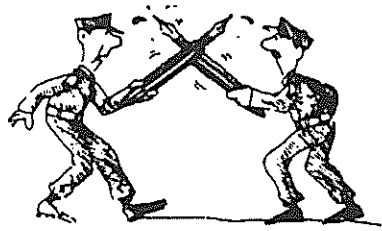
● בנוי במסגרות קבועות לפי תקנים קבועים (כמובן, המסגרות והתקנים עשויים להשתנות).

מן ההגדרה הזאת נגזרות ההגדרות של "כוחות סדירים", "שירות סדיר" ו"לוחמה סדירה" — המוגדרת כשיטת לחימה של כוחות סדירים, הפועלים לפי האמנות והכללים המקובלים, ותחזוקתם — בידי מערך לוגיסטי צבאי. כמובן מאליה, יוכל כוח סדיר לפעול גם באורח לחימה בלתי-סדיר, לרבות לוחמה נגד-גרילה.

כאשר צבאות ערב פלשו ארצה במאי 1948, כלט יתרונם בנשק הכבד — שריון, ארטילריה, מטוסי-קרב וכלי-שיט, לעומת כוחותינו הדלים בחימוש, שחיכו בקוצר רוח למשלוחי הרכש, שהצליחו שליחי ה"הגנה" להשיג מעבר לים. מי שמכיר את צה"ל כיום, ומי שעוקב אחרי הנעשה בצבאות של המעצמות, עשוי לראות במערכות אמל"ח

שבמעבר "מן ה'הגנה' לצבא הגנה", בספרו בשם זה. לאחרונה דן אורי ברנר בהקמת הפלמ"ח במאי 1941, וראה בקיומו הרצוף מאז את ראשית בניינו של "צבא יהודי עצמאי".³ הוא מדגיש את עצמאותו של הפלמ"ח, בהיותו נתון אך ורק למרות ה"הגנה" והנהגה היהודית. בשלהי 1942 נפסק ה"שיתוף" של הסוכנות היהודית עם גורמי-ביטחון בריטיים, וכדי להמשיך את קיום הפלמ"ח באמצעיו של היישוב לכרו, הציע הקיבוץ המאוחד לקיימו במשטר של "עבודה ואימונים". מאז נתקיים הפלמ"ח ככוח מחתרתי, אשר מחלקותיו חוננו בקיבוצים מכל הזרמים. אולם כבר בתחילת דרכו, כשמנה אך כ-300 חברים, וכאשר פעילי הקיבוץ המאוחד ראוהו כ"יצירה חדשה ומקורית", ידעו שבכוא העת יעלה הצורך להחאים את צורת ארגונו והיקפו לתנאים שישתנו: "לעתיד לבוא יהיה צורך בהתארגנות חדשה, כצבא סדיר בסדר גודל המבטיח פעולה אפקטיבית בכל קצות הארץ".⁴ ארנן "סיני" עזריהו, מראשוני החברים בפלמ"ח, וקצין ההסברה הראשון שלו, הדגיש כבר אז שחל כו "מפנה מפרטיזוניות לגרעין מגויס של צבא עברי".⁵ אך זה הוקם הפלמ"ח ככוח מחתרתי, וכבר הסתמנה המגמה לעתיד — להיות לצבא סדיר.

משלהי 1942 הוסדרה ההתגייסות לפלמ"ח כאחד מאפיקי השירות הצבאי — לצד הצבא הבריטי והנוטרות — לפי צווי-הגיוס של "המרכז להתגייסות העם". בהמשך הזמן נקבעו הסדרים חזויים בין הפלמ"ח והזרמים הקיבוציים על תנאי-השירות של הגרעינים התנועתיים במשקים. הסדרים אלה שיוו לפלמ"ח מידה של "סדירות". יתר על כן, הם עמדו כמכחני הזמן עד כדי כך שהיוו תקדים ובסיס להסדר המוסכם בין משרד-הביטחון והזרמים הקיבוציים על הנח"ל.⁶

מורכבות מאפיין מובהק של צבא סדיר. אולם לא כל צבא סדיר מצויד במערכות נשק משוכללות; לא רק בדורות עברו אלא גם בימינו מצויים צבאות סדירים דלים בנשקם, ולעומתם מצויים ארגונים מחתרתיים מצוידים בשפע, ובמערכות נשק מורכבות (וראה דוגמת אש"ף).

ה"הגנה" הייתה ארגון שכולו מתנדבים (וכן אצ"ל ולח"י); בני הארץ שהתנדבו לצבא הבריטי, שירתו עם מגויסי חובה מבריטניה, מהדומיניונים ומהמושבות. מסתבר שגיוס החובה איננו מאפיין מובהק של צבא סדיר. אדרבה, יש שצבא סדיר מושחת על "שכירים" - מתנדבים, ולעומתם יש שארגונים מחתרתיים כפו השתייכות או סיוע.⁷

דומה שמן הניתוח אפשר להסיק, שהמייחד המובהק של צבא סדיר במדינה דמוקרטית הוא מעמדו הליגלי: הוא כפוף למדינה ולמוסדותיה הנבחרים, מגייס וכופה משמעת מכוח חוקים, מצטייד ומתקיים לפי תקציבים ופועל מבצעית לפי מדיניות-הביטחון של הממשלה.

במשטר דמוקרטי נובעת ליגליות זאת מרצונם החופשי של האזרחים, המקיימים את מדינתם כרוח אותה "אמנה חברתית" המעניקה לאזרחים זכויות ומטילה עליהם תובנות. אבל אפילו במדינה דמוקרטית אין ההכרה בסמכות המדינה ומוסדותיה וודאית ומובנת מאליה. סימן של בגרות ושל עצמאות פנימית לאומה הוא שאזרחיה נוטלים חובות על עצמם מתוך נכונות, ולא רק מתוך ציות לכוח-הכפייה. מובנה האמיתי של "משמעת" הוא - נכונות לעשות מה שצריך לעשות, לעומת ציות גרידא.

כך הגענו למקור שממנו שואב גוף צבאי את תעצמות כוחו - הרצון והנכונות של בני העם להישמע להנהגתו הלאומית, ולכפוף עצמם למרות לאומית, בבחינת "לפקודה תמיד אנחנו" - כלשון המנון הפלמ"ח. בדורותינו אין זה חיזיון נפרץ, שארגונים מחתרתיים יקבלו על עצמם עול משמעת לרשות שמחוץ לעצמם, וכי יכירו במרותה של הנהגה לאומית ויקבלו את דבריה. לאחרונה ראינו בתוך ישראל העצמאית מחתרת שפעלה כנשק כיד, מתוך הפרת מרות הממשלה. ומצד

שני, חיזיון נפרץ למדי בעולם הוא שכוחות סדירים קמים על המרות הלאומית, מתקוממים נגד השלטון האזרחי ומכוננים משטרים צבאיים.

ה"הגנה" ואושיותיה

אחד ממייחדיה של ה"הגנה" כארגון מחתרת היה שכמשך עשרות שנים בטרם-עצמאות עמדה בנאמנותה הגמורה למרות הלאומית. מהיבט חיוני ומרכזי זה אכן הייתה "צבא שבדרך". כלפי חוץ, כלפי השלטון הבריטי, פעלה כמחתרת, אולם כלפי פנים העמידו רבבות חבריה את עצמם לפקודת המוסדות הלאומיים הנבחרים של היישוב העברי והתנועה הציונית. לא זו בלבד שכל ימיה פעלה ה"הגנה" בכפיפות להנהגה, אלא שביזמת ראשיה הגדירה את זיקתה הלאומית כ"אושיות ההגנה", שעליהם חניכה את חבריה.

בגירסה מוקדמת של האושיות, שנוסחו בשנות השלושים בהנחיית שאול מאירוב (לימים - אביגור), נאמר ש"הארגון [כינוי ל"הגנה"] רואה עצמו כשלב הכרחי לארגון כוח הגנה לאומי גלוי"; הודגש שה"הגנה" היא "הסתדרות יישובית כללית. סרה למרותם של המוסדות הלאומיים". ה"הגנה" ראתה עצמה כארגון היחיד המוכר מטעמם.⁸

כ" 1941 נוסחו האושיות סופית, ושוב ביזמת שאול ובהנחייתו, כדי לגבש ולהבהיר את זיקתה הלאומית, תפקידיה ויחודה של ה"הגנה":

● סעיף א' הגדיר את "הארגון" בתור "הכוח הצבאי של העם היהודי".

● סעיף ב' קבע שהוא "נתון למרות... ההסתדרות הציונית וכנסת ישראל" ("היישוב המאורגן" בארץ).

● סעיף ג' פירט את תפקידי ה"הגנה": הגנה על היישוב, הגנה על הגשמת הציונות ועל הזכויות המדיניות של העם, והגנת הארץ מפני פעולה עוינת מבחוץ - לפי האפשרויות והנסיבות המדיניות.

● סעיף ד' קבע שה"הגנה" היא הארגון היחיד המוסמך ורשאי לפעול בתחום הביטחון.

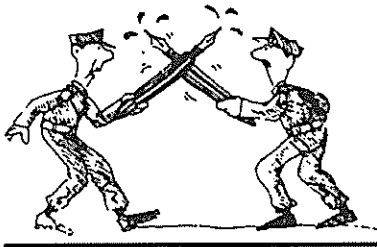
● סעיף ו' הדגיש את כלליות ה"הגנה": היא משרתת את כלל האומה, כלל היישוב וכלל התנועה הציונית.⁹

היה קשר עמוק בין התכנים המוגדרים באושיות ובין "המציאות בשטח". משנות

השלושים, וכיתר שאת משנות המרד הערכי (1936-1939), הייתה ה"הגנה" לארגון ביטחוני כל-ארצי, הנושא באחריות המעשית לביטחון הרוב הגדול של היישובים הכפריים לסוגיהם ושל המרכזים העירוניים, על שכונותיהם ורבעיהם בערים המעורבות. מאידך גיסא, ניתן לומר שהתפרוסת היישובית קבעה למעשה את "גבולות הביטחון" של ה"הגנה" ואת תחומי המרחב המצויים למעשה בשליטת-ביטחון יהודית (תכנית החלוקה של האו"ם ב" 1947 הקצתה 55% משטח הארץ למדינה היהודית, אולם למעשה "שלט" היישוב העברי רק בשליש משטח זה).

הכלליות והמרות הלאומית נחבטאו בעצם קיומה של ה"הגנה". היא הייתה אחוזה ומשולבת בתשתית הציבורית והמשקית של היישוב העברי, ונשענה על המשק הציבורי (כגון חברת החשמל), על משק העובדים ועל היישובים - ולמעשה הייתה בעיקרה צבא אזרחים הניצבים הכן להגנת יישוביהם - בנוסח מיליציה מחתרתית - אלא שלא אמרה די בכך וגיבשה גרעינים מגויסים לפעולה יזומה במרחב: ה"נוודות" ב" 1936, "פלוגות השדה" (הפּו"ש), היחידות לפעולות מיוחדות (פּו"ם), ולבסוף - הפלמ"ח. נוסף לכך השכילה להפעיל את יחידות הנוטרים הליגליות בכלל, ואח "משטרת היישובים העבריים" בפרט, לאבטחת מרחבי ההתיישבות, כשהן מחפות על פעילות הכוחות המחתרתיים-עצמאיים. י' גלבד היטיב להבחין באופיה של ה"הגנה", כשהגדיר אותה כ"מיליציה" מחתרתית.

מתוך נסיבות ההגשמה הציונית נתקשרה זיקת-גומלין בין ה"הגנה" וההתיישבות. גברים ונשים מבין המתיישבים, ובמיוחד מבני היישובים הקיבוציים, היו למרכיב אנושי רב-משקל ב"הגנה", שכן נחלצו לכל עשייה ביטחונית כפלמ"ח ובתי"ש, ב"מוסד" לעלייה, במשטרה ובנוטרות, וכמוכן, ב"מנגנון"-הקבע של ה"הגנה". היישובים היו לתשתית האנושית לביטחון, בשמשם מעונות לקורסים, בסיסים למחלקות הפלמ"ח ומחסות למכוני התעש. ההתיישבות נטלה עליה את משימות "הכיבוש" היישובי של מרחבים חדשים, לפי האסטרטגיה היישובית של ההנהגה הציונית, ועמדה בנטל הביטחוני באזורים חשופים להתקפה. הפן האחר של אותה זיקת-גומלין ושותפות-למעשה בין ההתיישבות וה"הגנה" אתה מוצא בהשתתפות הפעילה של ה"הגנה" עם

ליחידות הנכונות — והמתגייסים קיבלו בדרך כלל ללא ערעור את המפקדים שמינו להם.¹² המוסדות הקימו את "מרכז המפקד לשירות העם", שהוציא צווי-גיוס. המרכז הוקם כמתכונת מותאמת להתגייסות נרחבת, שפותחה ביישוב בשנות המרד הערבי, לצורך גיוס הרבבות ליחידות הנוטרים, ושוב — להתנדבות לצבא הבריטי, לנוטרות ולפלמ"ח במלחמת העולם השנייה. כשהוקם מרכז המפקד, נענה בהתגייסות כמעט כללית — אף כי הופעל לפני שקיבל כל סמכויות אכיפה חוקיות, ולכל היותר היה מוסמך להטיל סנקציות ציבוריות על משתמטים. אכן אירעו מקרי השתמטות וחמיקה מן הארץ, אך התופעה ניכרה בעיקר בשולי היישוב; וכל עוד המשיכו אצ"ל ולח"י להתקיים, יש שגם מאחוריהם "חסו" משתמטים.¹³ אולם התופעה האופיינית לתהליך הגיוס הוא ההיענות הציבורית הנרחבת לצווי-הגיוס. משמע, היישוב נתן "אשראי" של אימון — credit — להנהגה שקראה לרגל, וביטא בהתגייסות את האמונה בהקמת המדינה, ואת הנכונות ללחום על קיום היישוב ועל עצמאותו. בשפות אחרות יש דמיון בין המונחים גיוס mobilization — והנעה נפשית — motivation. שתי המלים נגזרות משרשים שפירושים: להזיז, להניע. כאשר מעינים בהתגייסות היישוב, ניתן לומר שעצמת המוטיבציה היא שקבעה את היקף המוביליזציה.¹⁴

מלחמת העצמאות הייתה ממושכת וכבדת אכדות, ובכל זאת קם ולחם צבא של כ-100,000 איש, שגויסו מרביתם מתוך היישוב שמנה כ-650,000, ואליהם הצטרפו קרוב ל-25,000 מתנדבים ומגויסים מחו"ל (מח"ל וגח"ל).¹⁵ התגייסות לאומית מקפת זאת נבעה יותר מהכרה מאשר מכוח כפייה, אף לאחר כינון המדינה. יתר על כן, הצבא עמד במתח הקרבות ובלחצי האימונים והאבטחה, תוך הסתגלות המגויסים למשמעת, כשעדיין אין לו "חוקת שיפוט" המותאמת לצבא של מגיסי-חובה, וכאשר אף הגופים לאכיפת המשמעת, כגון המשטרה הצבאית, עדיין לא הוכשרו לתפקידם.¹⁶

צה"ל ומורשת ה"הגנה"

לסיכום, צה"ל היה לצבא סדיר מתוך תהליך של התגייסות לאומית, שמניעה — הכרה במרות לאומית, ונכונות להתנדב ללחום על העצמאות.

תושבי הערים להתייצב לשמירת הקווים העירוניים, היא שנתנה להנהגה שהות לגייס ולהכשיר מחלקות, פלוגות, גדודים ולבסוף — חטיבות לאבטחת מרחבים ולמבצעים רצופים בשדה. זמן רב עבר עד שהושגה היכולת הארגונית המבצעית, והלוגיסטית לנתק את החטיבות ממרחבי גיוסן ולהפוך אותן מגופים מיליציוניים מרחביים לעוצבות-שדה ניידות. כל אותה עת עמדו היישובים במערכת-המגן, ובתוכם גברים ונשים שלא גויסו, וכן ה"פטרונים" מגויס לפי הצווים. נכונות-מגן אזרחית זאת הייתה אפוא מרכיב חיוני במערכת-הביטחון. הן במגנה ובכלימת הפלישה, הן באבטחת קווי-מגן ארוכים ומפותלים, בעוד כוחות-השדה מתרכזים לתקוף ב"אגרופים" בגזרות ההכרעה. יצוין שהיערכות-מגן זאת השתמרה והתקיימה בצה"ל, במערכי ה"הגנה המרחבית (הגמ"ר)" על תשלובת מרכיביהם האזרחיים והצבאיים.

כאשר התפרסות היישובית עמדה בחזית ההגנה, וכאשר התארגנו כוחות-השדה בחסותה, שאבו כל אלה מהתשתית הלוגיסטית האזרחית של היישוב העברי, עד שהתארגנו השירותים הלוגיסטיים של הצבא המוקם ומורכב במהירות ותוך אלחורים. המשק האזרחי נשאר משולב כמעריך התחזוקה הצבאי. כדוגמה מובהקת לכך תשמש הרחבת התשתית כנגב, לביצור היישובים ולקליטת חטיבת הנגב הפלמ"חית שהוקמה כדי לאבטח את המרחב. ככל הארץ התבססו הכוחות על התשתית הקיימת, ואילו כנגב הורחבה ותחזקה התשתית כדי לאפשר את עצם עמידתו. כאן הומחשה מורשת-תל-חי — הנכונות לעמוד ולהגן על מרחב ההתיישבות כאשר הוא. גם בתחום "מאמץ המלחמה" האזרחי-לוגיסטי נעשה "מעל ומעבר" לחובה ולסמכות האכיפה של הנהגת היישוב, אף בהיותה לממשלת מדינה — ואחת הדוגמאות לכך היא משק הרכב, ש"נסחט" לכל הצרכים.

במחלוקות בין ותיקי ה"הגנה" בארץ ובין משתחררי הצבא הבריטי נטה בן-גוריון לצד ה"קצינים", כפי שכינו אותם. למרות זאת הטיל על מטכ"ל ה"הגנה" ועל מפקדיה בגלילות ובמחוזות את בניין הכוח ואת הניהול המערכתי. ה"הגנה" היא שקלטה את רבבות המתגייסים — שרק חלקם היו חבריה. היא הקימה את השלד הפיקודי הבכיר, והם שמינו את סגל הפיקוד

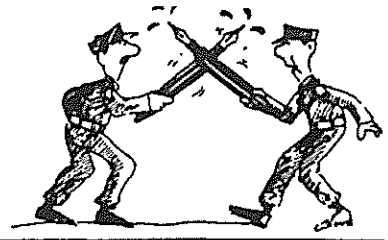
המוסדות והזרמים המיישבים בתכנון ובביצוע. היה זה אחד המייחדים של ה"הגנה", והייחוד של תולדות ישראל מקופל בו, שהייתה המחותרת היחידה — בעמים ובישראל — ששיחפה עצמה בהתיישבות, בתכנון היישובי, במבצעי עלייה על הקרקע ובאבטחת יישובים, כדרך במאבק לעצמאות. (ייחוד היסטורי דומה אחה מוצא במאבק ההעפלה הציוני, שהגיע לשיאו אחרי מלחמת העולם השנייה, ואז כוצע רובו ככולו בידי "המוסדר" לעלייה, שהיווה שלוחה של ה"הגנה").¹⁷

ההכרה בכלליותה של ה"הגנה" הייתה לאחד הערכים החיוניים ביותר להתהוות יישוב יהודי מגובש ומלוכד, כשניצב באתגרי מאורעות ומלחמה. למעשה הייתה ה"הגנה" מלט מלכד לשרדות הרחבות של היישוב המאורגן. לעדותיו ולפלאגיו. אות לכך אתה מוצא בהרכבת "ועד הביטחון", כאשר חודשה פעולתו בסתיו 1947. תחילה הורכב מגופי היישוב המאורגן, אולם עד מהרה הורחב, כאשר הצטרפו אליו נציגי גופים שסירבו להשתתף ב"כנסת ישראל", וביניהם נציגי "אגודת ישראל" והסתדרויות הספרדים.¹⁸ הרחבת ה"חזית" הביטחונית הייתה צעד ראשון ותקדימי להרחבת ההסכמה הלאומית לקראת הקמת הממשלה הזמנית שהוקמה באפריל-מאי 1948.

"היציאה מן המחותרת"

רקע זה עשוי לסייע להבנת התהליך של היציאה, או העלייה, מן המחותרת, כפי שהתרחש למעשה במלחמת העצמאות. המציאות הייתה חזקה מן המחלוקות שנתגלעו בין חסידי ה"אסכולות" בסוגיות בניין הכוח הצבאי ובנושאים מעשיים, כגון שיטות ההרכבה הטקטית (למשל, פולמוס "תרגולת הקרב"). מתוך התרוצצות המגמות נוצרה למעשה "סינתזה" בין התפיסות תוך כדי בניינם של מרכיבי-הכוח החזרים והשירותים הלוגיסטיים, ותוך התמורה המבצעית מלוחמה זעירה ללוחמה סדירה. נעמוד להלן על כמה תופעות שהקלו על התהליך המזורז של ההתגייסות, ההצטיידות, ארגונם ואימונם של הכוחות הלוחמים על הזרועות, העוצבות, החילות המסייעים והמשרתיים.

כשפרצו המאורעות והתלקחו למלחמה, היה ליישוב העברי רק מערך-הגנה אחד — היישובים הכפריים והעירוניים בתפרוסתם. נכונותם של המתגייסים לעמוד ולהגן על יישוביהם, ונכונות

ההתנדבות החלוצית — נשמת ה"הגנה"

דוד בן-גוריון, שהיה מופקד על המעבר ממחתרת לצבא סדיר, ואשר עמד בצומת הפולמוסים החריפים שליוו את התהליך, ראה להדגיש את הרציפות המהותית שבמעבר — וביטא אותה בנוסח השבועה לצה"ל, שבוסס על שבועת ה"הגנה", ובקביעת השם "צבא הגנה לישראל".¹⁵ מי כמוהו עקב מקרוב אחר התמורות בארגון הצבא, בקליטת החימוש הכבד ובארגון החטיבות, החזיתות והזרועות, ובכל זאת ראה בכל אלה רק "גופים" ו"כלים", אך ביקש את ה"תוכן", רוחו של צבא, הקובע את עוזה וכוחו. לאחר המלחמה העלה על גס את ההתנדבות, כי בה ראה את תמצית מורשת ה"הגנה" ואת לוו רוחו וכוחו של צה"ל, גם אחרי כל מה שנתחדש בו עם הקמתו. דומה שכוח דבריו תקף יותר, ככל שהצבא "סדיר" יותר, וראוי להרהר בהם, בזמן הזה — כבימים ההם:

"עם הקמת המדינה יצרנו מכשירים וכלים חדשים לביצוע חזון גאולתנו — אולם לכלים ומכשירים אלה יהיה ערך רק אם נדע לקיים ולהאדיר את ההתנדבות החלוצית שהיתה נשמת ההגנה."¹⁶

הערות

¹ דוד בן-גוריון, *בזילתם ישראל*, תל-אביב 1971 (להלן — ב"ג, בזילתם), עמ' 113.
² זוכה אוסטפול, "חירושו של ארציפותו הקמת אגף כוח האדם (1948)...", *מערבות חוב* 302-303, עמ' 330.
³ אורי כנור, *לצבא יהודי עצמאי* (הקיבוץ המאוחד כהגנה, 1939-1945). תל-אביב תשמ"ה (1985) (להלן — ברנר, *לצבא*), עמ' 103, 464-465. הספר מהווה המשך לספר: *הקיסר והמלחמה* בעמ' 1923-1939.
⁴ ברנר, *לצבא*, עמ' 175 — דברי ישראל אידלסון (לימים — כר"היהודי) בנובמבר 1942.
⁵ שם, עמ' 176.
⁶ על סוגיות בגיוס ובהכוננת מתיישבים למלמה — ראה הנ"ל, עמ' 319 ואילך. ההסכם לקליטת גרעיני התנועה — ראה שם, עמ' 396.

⁷ השימוש ברווח כיום כמושג "מחזורות" מטשטש את ההבדל המהותי בין ה"הגנה", שהכירה במרות הלאומית וראתה עצמה כ"זרוע הכוח" של מוסדות התנועה הציונית היישוב בארץ, ובין הארגונים הפורשים: אצ"ל פרש ממרות לאומית ופעל בגשקו על דעת עצמו, ולימים פרש לח"י מאצ"ל (ובאצ"ל כינו את אנשי לח"י "הרוגים"). לסיכך לא נתקיימו כמחזורות רק כלפי חוץ, כלפי הבריטים, אלא גם כלפי פנים — כלפי ההנהגה הנבחרת היהודית. ולא עוד אלא שלא נתפיקו מרצון עם כינון מדינת ישראל, אלא המשיכו לפעול כבגשק בניגוד לדבר הממשלה ופיקודת צה"ל: ביוני 1948 דחה אצ"ל אולטימטום למסור את האניה "אלטלנה" על נשקה, וכספטמבר 1948 רצחו אנשי לח"י את הרוח כדורס, מתוך ארס. צה"ל נאלץ לפרק את שני הארגונים ככוח, לפני שנתאפשר להשלים את שילוב חבריהם כצבא.

יהודה סלוצקי, *תולדות ההגנה (להלן — הגנה)* כ"ו, תל-אביב 1959, עמ' 526-527.
⁸ שם כ"ו, תל-אביב 1972, עמ' 257-258.
⁹ *החלוצות ה"הגנה"* למשימות "לא-צבאיות", ההעפלה וההתיישבות, נגדה את סיסמת "רק כך" של אצ"ל (שלח"י הקצינה אותה). לפני מלחמת העולם השנייה עסק אצ"ל בהעפלה, אבל כשנות ה"ימאבק" שינרו אוהרר אצ"ל מאהריב אנית מעפילים יחידה, "בן הכט".
¹⁰ הגנה כ"ו, עמ' 1325-1326.
¹¹ על המיגרים למעשה — ראה ו' אוסטפולר בהמשך מאמרה (הערה 2 לעיל), *בחבורת מערכות 304*, עמ' 334-336.
¹² ניתוח המעבר משירות מתנדבים לשירות חובה, לרבות ההשתמטות — ראה פעיל, מן ה"הגנה" לצבא הגנה, תל-אביב 1979, עמ' 282-286, בסוף אוגוסט נערך בכמה שכונות בתל-אביב מבצע "כצ"ר" לחפיסת משתמטים. נעצרו 2764 גברים ונשים (1044 ג', 1720 נ'), מאלה נעצרו כעריקים — 206 (203 ג', 3 נ'), הוכנסו לקלט לניוס 1004 (652 ג', 352 נ'), וקיבלו ארכה — 1554 (189 ג', 1365 נ'). ראה דוד בן-גוריון, *יומן המלחמה*, תל-אביב 1983 (להלן — *יומן כ"ג*), עמ' 661-662, 704.

¹³ מנגנון הגיוס נכנה לאור הניסיון הציבורי הקודם ביישוב, ונסתייע במשתתרי הצבא הבריטי, שלמדו בו מנהל כוח-אדם. על הימרכו למפקד "תל סמכריותו השיטוטיות, המבוססות למעשה על ההיענות הציבורית" — ראה פנחס גוברין, *צו קריאה חשי"ח*, עמ' 57-52, 61-64, 67-76. ד' אוסטפולר מתארת את ההליכי הגיוס (במאמרה, ראה הערה 2, עמ' 336-339); אולם יהושע שלאמיחו של דבר לא כרוצג גיוס-חובה, לפחות עד מחצית מאי 1948, שכן מרכז הספקד לא יכול היה לאכוף את הצווים ככוח המתיישבים נענו והתייצבו מתוך הכרה במרות המסודרת. לצה"ל הצטרפו כ-4500 מתנדבים מחו"ל (מח"ל), גם 19,000 המעפילים שגויסו בארץ (גח"ל). היו מתנדבים, במובן זה שירעו כי ייקראו להתגייס בהגיעם ארצה תוך כדי המלחמה (במשך שנת 1948 הגיעו כ-120,000 עולים), לקראת סוף המלחמה מנו המח"ל והגח"ל כרבע מן המצבה הפעילה של צה"ל.

¹⁴ על הלכטים בעיבוד תוקת שיפוט, ועל אי התאמת "חוקת השיפוט תש"ח" לצבא סדיר — ראה בהמשך מאמרה של ו' אוסטפולר, *מערכות חזרות 304*, עמ' 331-334. על חולשת המשטרה הצבאית — ראה שם, עמ' 393-400.
¹⁵ לפני כשלושים שנה דתני כטוגיות המשטר של צה"ל, במאמר בשם "המשטר כצבא" (מערכות חזרות ק"א, יוני 1956). המערכת, משיקוליה, נזגה לכוחות את שם "העט" קצין כביר".
¹⁶ על נוסח השבועה — ראה יומן ב"ג, עמ' 468-469; על קביעת השם "צבא הגנה לישראל" — ראה הגנה כ"ו, עמ' 1599 והערה ככרך כ"ג, עמ' 1813.
¹⁷ ב"ג, *בזילתם*, עמ' 356.

ההתנדבות הייתה מאפיין משותף לכל הזרמים שהזרימו כוח-אדם מאומן לצה"ל — אנשי ה"הגנה", יוצאי הצבא הבריטי ואנשי המח"ל והגח"ל. אמת זאת נסתרת לעתים מהעין, מאחורי פולמוס ה"אסכולות", אולם עצם בניין הצבא תוך כדי הלחימה מוכיח שהגורמים המלכדים גברו על המפלגים. במובן זה היה צה"ל ל"יותר סדיר מסדיר", שכן המניעים ההתנדבותיים חוזקו וטופחו בו, במידה הנדרשת, ואף חיונית, בצבאות כימינו. חייל ששירת בצבא הבריטי שמע לא אחת את "החכמת החיילים" בני דור קודם: "לעולם אל תגדב ואל תסרב". אולם בצבא חדיש המשימות המבצעיות החיוניות ביותר מופקדות בידי מתנדבים — צוותי אוויר, צנחנים וקומנדו ימי. זאת ועוד, כשהצבא רובו ככלו מגויס ככוח הצור, הרי שלד-הפיקוד והארגון שלו מורכב ממשרתי-קבע, המשרחים מעבר לתחולתם של צווי-גיוס. כלומר אף הם מתנדבים (יש המתעלמים מכך, אבל העניין בדור לכל מי שעסק בהתחמה ל"קבע"). לבסוף, כוחות המילואים ממחישים את ערכה העליון של ההתנדבות בקיומם, ברוח-היחידה שלהם, ובכנותם להתייצב ולשרת שירות פעיל ויעיל.

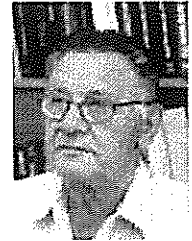
משטרו של צבא סדיר חדיש מושגת אפוא לא על הציות, אלא על המשמעת מתוך נכונות. אולם במשמעת של הלוחם היחיד לא די, כי הלחימה נעשית בידי צוותים; יתר על כן — כל לוחם נתבע לפעול בזימתו, לאור כוונת המפקד, וכאמור, על המשטר הצבאי לטפח גילויי התנדבות למשימות החיוניות. לכן משטרו של צבא סדיר מושגת על שיפוח מורל צבאי — "רוח חיל" — העולה משילוב מאוזן של משמעת, רוח-צוות וזימת התנדבות.¹⁷

כצה"ל ה"סדיר" נשתמרו גופים חזקים, אשר שורשיהם נעוצים במורשת ה"בלתי-סדירה", בחיותם מושגתים על התנדבות אישית וקבוצית, שמקורם ב"הגנה", ואשר משולבים ומעורים בחברה האזרחית — גרודי הנוער (גדנ"ע), גרעיני נוער חלוצי לוחם (גח"ל) ויישובי ההגנה המרחבית. בדומה לכך תצוין מורשת השתתפותן של החברות לצדם של החברים ב"הגנה" על כל שלוחותיה, ובכלל זה פעולתן של השליחות ולוחמות הפלמ"ח, וההשתתפות הפעילה של החברות בהגנת היישובים. מורשת זאת השפיעה על גיוס הנשים לשרות בחיל-הנשים (ח"נ), ועל מיגוון תפקידיהן כצה"ל ובשירותי ביטחון.

כוח המוח

לא מכבר צוין יום השנה ה־60 לפטירתו של אלוף יצחק שדה. זו הזדמנות לחזור להגותו הבלתי קונוונציונלית שתרמה תרומה גדולה לניצחון צה"ל במלחמת העצמאות ולתקומתה של מדינת ישראל

אלוף (מיל') שלמה גזית
לשעבר ראש אגף המודיעין. יו"ר המרכז לחקר כוח המגן ויו"ר העמותה לפרס לספרות צבאית ע"ש יצחק שדה

מבוא

יום השנה ה־60 למותו של אלוף יצחק שדה היה הזדמנות מצוינת לחזור ולעיין בעיקרי משנתו ובתרומתו הייחודית ל"הגנה" ולצה"ל.¹ יצחק שדה נמנה עם המפקדים שתרמו תרומה מכרעת ליכולת הלחימה של ה"הגנה" ולניצחון של צה"ל על צבאות ערב במלחמת העצמאות.

על תפיסתו המיוחדת של אלוף שדה ניתן ללמוד - בין היתר - ממאמר שכתב ב"מערכות" לפני 63 שנים. תזכורת קצרה: את ביטאון "מערכות" יסדו ב־1939 אליעזר ליבנה ואלעזר גלילי כדי להעמיד לרשות חברי ה"הגנה" כתב עת מקצועי בעברית בנושאי צבא וביטחון. יצחק שדה היה אחד היחידים ב"הגנה" שפירסם מאמרים ב"מערכות" (אם כי לא בשמו בשל החשש מפני השלטון הבריטי), כמעט כל המאמרים האחרים שפורסמו ב"מערכות" היו תרגומים מספרות מקצועית זרה.

ב־1950, כשכבר לא הייתה שום סיבה שלא לפרסם ב"מערכות" כתבות מקוריות בחתימות הכותבים, זימנו במערכת של כתב העת מבצע שהיה באותם הימים יוצא

דופן: ביקשנו לפרסם חוברת אחת שתהיה כולה על טהרת ה"כחול לבן", שכל כותביה יהיו ישראלים. ואכן החוברת המיוחדת הזאת דאתה אור ונקראה "בשבילי מחשבה צבאית". היא כללה כתרסר מאמרים של כותבים ישראלים - רובם ככולם עסקו במלחמה שהייתה ובלקחיה.

יצחק שדה היה אחד מתריסר הכותבים. במאמרו, שכותרתו הייתה "ההגנה הגמישה לאור קרב משמר העמק",² הוא ניתח את האופן שבו ניהל את הלחימה על הקיבוץ שחסם את דרכו של צבא קאוקג'י לחיפה.

מערכת משמר העמק - ביטוי לגאוויותו של יצחק שדה

המערכה על משמר העמק (4-14 באפריל 1948) הייתה הראשונה במלחמת העצמאות שנערכה כולה באור היום. היה זה קרב מול צבא סדיר שהפעיל ארטילריה ורכב משוריין בהתקפה גלויה ובהתעלמות מוחלטת מכוחות צבא ומשטרה בריטיים שעדיין שלטו בארץ. כוחות "צבא ההצלה" של פאוזי קאוקג'י כללו שלושה גדודי חי"ר בתקן מלא ועוד גדוד מסייע שכלל תותחים ושריוניות. הכוח שעמד לרשות יצחק שדה - נוסף על

שדה לימד אותנו לגבש תוכניות פעולה שמבוססות על הערכת מצב מדויקת

חברי משמר העמק - כלל גדוד של הפלמ"ח ופלוגת חי"ש חיפאית.

הקרב שניהל היה - בלשונו של שדה - "התקפת נגד מוצלחת. הותקפנו והתגוננו, אך לא הייתה זו הגנה פסיבית. ברגע הנכון עברנו מהגנה להתקפה, וההתקפות הן שהכריעו לטובתנו".

והוא ממשיך ומסביר: "חסר לנו כמעט לחלוטין נשק מסייע. לא היה לנו כל נשק אנטי־טנקי, ומובן מאליה לא היה לנו שום כלי בעל טווח דומה לזה של תותחי קאוקג'י. התקפת נגד במובן המקובל של המילה הייתה בלתי אפשרית בשבילנו, אבל לנצח היה הכרח, והכרח מוחלט.

"חולשתנו היחסית הורתה לנו עוד צורה של הגנה בעומק: הגנה גמישה עם ניצול יתרון נייד בצורה שניצלנוהו".³

תרומתו של יצחק שדה לחשיבה הצבאית

ב־65 השנים שחלפו מאז מלחמת העצמאות חוזרים רבים ושואלים כיצד הצליח יישוב קטן, שמנה קצת יותר מ־600 אלף נפש, לנצח במלחמה ניצחון מוחץ ולהכריע אוכלוסייה ערבית פלסטינית שהייתה כפולה מאיתנו בגודלה, ואחר כך, עם סיום המנדט הבריטי, לבלום ואף לנצח את חילות המשלוח של חמישה צבאות ערביים שפלשו לארץ וביקשו לסכל את הקמתה של המדינה היהודית.

הציטוט שהבאתי לעיל מדבריו של יצחק שדה מבטא את תמצית משנתו המותאמת לתנאי המלחמה והלחימה שלנו כאן ואז. היישוב היהודי בארץ יכול היה לגייס ולהפעיל לוחמים, אך לא יכול היה לציידם בנשק של צבא סדיר ולא יכול היה אף לקיים אימונים של יחידה שמעל למחלקת חי"ר.

תרומתו החשובה הנוספת של יצחק שדה: הקמת הפלמ"ח

תרומתו החשובה השנייה של יצחק שדה לניצחון במלחמת העצמאות הייתה הקמת הפלמ"ח. שדה הבין כי אל מול האתגרים הביטחוניים שיעמדו בפני היישוב היהודי אי אפשר יהיה להסתפק בכוח מיליציוני, אלא דרוש גרעין של כוח סדיר - אפילו בתנאי מחתרת.

לדעת שדה היו לכוח הסדיר המגויס שלושה יתרונות חשובים:

- כשירות. לוחמי הפלמ"ח התאמנו הרבה יותר מאשר חברי ה"הגנה" הרגילים.
- מוכנות. את הפלמ"ח ניתן היה להפעיל בהתרעה קצרה - מה שחסך זמן יקר.
- נייכות. הפלמ"ח היה נתון למרות הפיקוד העליון של ה"הגנה" וניתן היה להעבירו ולהפעילו בכל משימה ובכל מקום שנדרש.

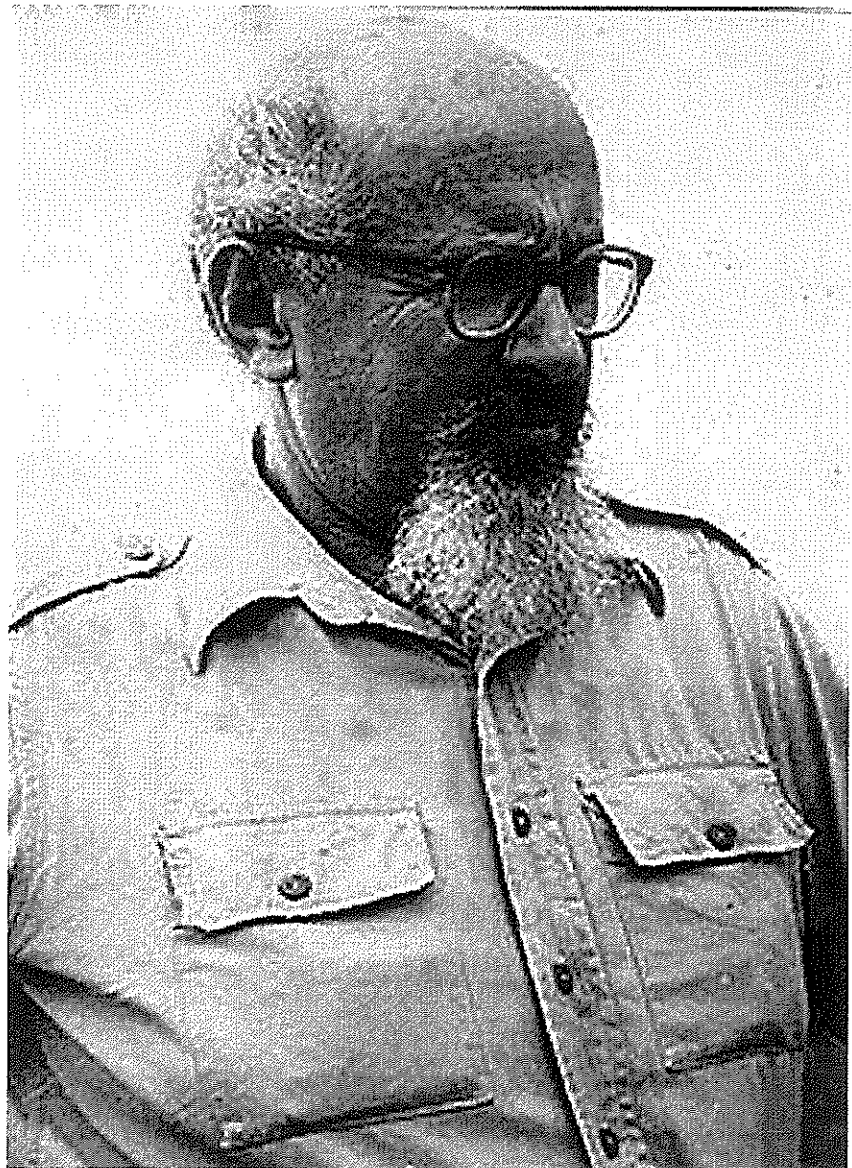
בהקשר הזה יש לציין יוזמה מקורית נוספת של יצחק שדה שנועדה לפתור את שאלת המימון של החזקת הכוח המגויס: הקמתם של מחנות העבודה ביישובי התנועה הקיבוצית בכל רחבי הארץ. לוחמי הפלמ"ח עבדו בקיבוצים וכך מימנו את עצמם. זה מה שאיפשר להם לעמוד בכל עת לרשות הנהגת היישוב. לא בכדי שרו הפלמ"חניקים "לפקודה תמיד אנחנו!"

סיכום

אינני בטוח כלל שיצחק שדה, הגאון הצבאי של היישוב שבמחתרת, היה עומד במבחני הקבלה לבה"ד 1 של היום. יצחק שדה היה ללא ספק מוגדר חריג ויוצא דופן. כיום איננו מבקשים מהקצין הצעיר להפגין יצירתיות, מקוריות ונון-קונפורמיזם. דווקא אלה היו תכונותיו של יצחק שדה.

הערות

1. יצחק שדה נפטר ב־20 באוגוסט 1952. יום עיון על הגותו ועל פועלו לציין 60 שנה לפטירתו נערך החודש (פברואר 2013) בבית הפלמ"ח בתל־אביב. את יום העיון יזם המרכז לחקר כוח המגן. <http://www.galili.org.il>
2. מערכות סב-סג, <http://bit.ly/XNfdQR>
3. על מערכת משמר העמק ראו: אלחנן אורן, "הדיפת צבא ההצלה ממשמר העמק", מערכות <http://bit.ly/XNrx3w>, יולי 1984, 295-294

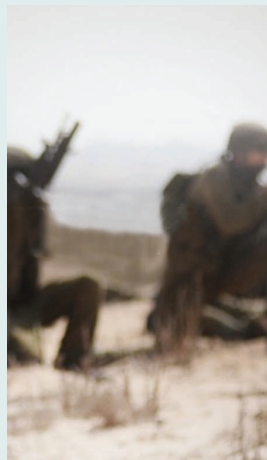
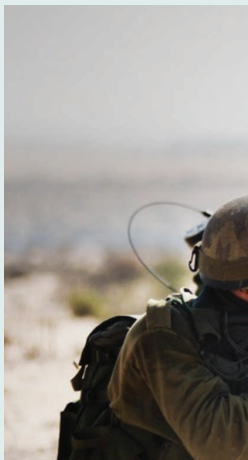

יצחק שדה - אינני בטוח כלל שיצחק שדה, הגאון הצבאי של היישוב שבמחתרת, היה עומד במבחני הקבלה לבה"ד 1 של היום. יצחק שדה היה ללא ספק מוגדר חריג ויוצא דופן

פעולתו, איזה נשק מצוי בידו? ובעיקר - מהן נקודות העוצמה ונקודות התורפה שלו. היה עלינו תמיד לחפש את עקב אכילס של האויב ולפעול נגדו. המפקדים אנשי ה"הגנה", חניכי משנתו של יצחק שדה, למדו ממנו לשאול תמיד כיצד מכריעים אויב במערכה כאשר אין בידינו אמצעים שהם סטנדרטיים לצבא סדיר, כאשר אין בידינו האמצעים שעומדים לרשות הכוח שמולנו.

אומנם עמדו לרשות היישוב מאות קצינים ומפקדים, בוגרי הצבאות הסדירים של מלחמת העולם השנייה, אך ניסיונם של אלה במסגרת צבאות סדירים גדולים לא סייע בידינו בהפעלת יחידות הלוחמים חסרות החימוש הסטנדרטי.

שדה לימד אותנו לגבש תוכניות פעולה שמבוססות על הערכת מצב מדויקת: מהו כוחו של האויב שעומד מולנו? מהם מאפייניו? מהן תוכניותיו הצבאיות ודרכי

עולמות התוכן של מערכות

שנת ה־80 למערכות היא הזדמנות טובה לחדש ולהתרענן. זו השנה שבה הפכה **מערכות** מכתב העת וההוצאה לאור של צה"ל לבית התוכן המקצועי של צה"ל לצבא ולביטחון לאומי. התחדשנו בפלטפורמת תוכן ייחודית, שבה תוכלו לקרוא מאמרי דעה (🎥 **בין המערכות**), לעיין בגיליונות **מערכות** השונים (📖 **כתב העת**), לצפות בקטעי וידאו מרתקים (🎥 **וידאו**) ולקבל מידע על מגוון ספרים חדשים וקלסיים שראו אור בהוצאת הספרים **מערכות** (👤 **הוצאת הספרים**). בין גיליון מודפס למשנהו אתם מוזמנים להתעדכן ולהביע דעה בעמוד הפייסבוק של **מערכות**, בערוץ הטלגרם ובטוויטר של **מערכות**.

הצטרפו לערוצים הדיגיטליים של **מערכות**

לכניסה לאתר **מערכות** סרקו את ה-QR

הירשמו לניוזלטר השבועי של "מערכות", וקבלו בדוא"ל או בווטסאפ עדכון שבועי על פרסומים בנושאי צבא וביטחון לאומי. להרשמה יש לשלוח דוא"ל אל: maarachot@idf.il

ISSN 0464-2147